

Халықаралық Білім және Ғылым Академиясы
Международная Академия Образования и Науки
International Academy of Education and Science

**«БІЛІМ, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ САЛАЛАРЫН
ДАМЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ:
ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА, ТӘЖІРИБЕ»
V ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ
ИНТЕРНЕТ КОНФЕРЕНЦИЯ**

**ЖИНАҚ
СБОРНИК**

**V МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ
ИНТЕРНЕТ КОНФЕРЕНЦИЯ «ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ
СФЕР ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И КУЛЬТУРЫ:
ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА, ОПЫТ»**

ASTANA

30.09.2023

ӘОЖ (УДК) 37.0+008+001(063)
ҚБЖ (ББК) 74.00
М 35

Редакциялық кеңес:
Батырбаева Надия Кадыровна (төраға)
Алибаев Е.А.
Конференция өткізуге жауаптылар:
Алибаев Ерлан Ақылжанович
Джуасбаев Болат Дуанбаевич

«БІЛІМ, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ САЛАЛАРЫН ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА, ТӘЖІРИБЕ» V Халықаралық ғылыми-практикалық интернет конференцияның материалдары.

«ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ СФЕР ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И КУЛЬТУРЫ: ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА, ОПЫТ» Материалы V международной научно-практической интернет конференции.

ISBN 978-601-332-930-7

Бұл ғылыми басылым 2023 жылдың 30 қыркүйек күні өткен «БІЛІМ, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ САЛАЛАРЫН ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА, ТӘЖІРИБЕ» атты V Халықаралық ғылыми-тәжірибелік интернет-конференциясының жинағы болып табылады.

Жинақ ұстаздар, мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының педагог қызметкерлері, мектеп мұғалімдері, ғылыми қызметкерлер, студенттер, магистранттар, PhD докторанттарының (аспиранттар) ғылыми тәжірибесі, зерттеулерінің нәтижесі болып табылады.

Жас ғалымдарға арналған.

ӘОЖ (УДК) 37.0+008+001(063)
ҚБЖ (ББК) 74.00

«ҚР ҰЛТТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК КІТАП ПАЛАТАСЫ»
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТЫҚ КІТАП НӨМІРІ (ISBN).
ӘМБЕБАП ОНДЫҚ ЖІКТЕУ. КІТАПХАНАЛЫҚ - БИБЛИОГРАФИЯЛЫҚ ЖІКТЕУ.
ШТРИХ - КОД БЕРІЛДІ
«НАЦИОНАЛЬНАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ КНИЖНАЯ ПАЛАТА РК»
ПРИСВОЕНЫ (ЗАРЕГИСТРИРОВАНЫ) МЕЖДУНАРОДНЫЙ
СТАНДАРТНЫЙ КНИЖНЫЙ НОМЕР (ISBN)
УНИФИЦИРОВАННЫЙ ДЕСЯТИЧНЫЙ КЛАССИФИКАТОР
БИБЛИОТЕЧНО - БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ КЛАССИФИКАТОР ШТРИХ - КОД

ISBN 978-601-332-930-7

© Халықаралық Білім және Ғылым Академиясы
© Международная Академия Образования и Науки

2023

SHE'R TUZILISHI VA BADIY XUSUSIYATLARI
ZIYOTOV Farrux Saodilla O'g'li
18-son "Nurli maskan" maktab internati
Qarshi shahar, O'zbekiston

Annotatsiya

She'r tuzilishi – she'riy nutqning davomiyligi, ritmi va musiqiyligini uyushtiradigan usul; adabiy-badiiy vosita ekanligi ushbu maqolada muallif tomonidan atroflicha yoritib berilgan.

Tayanch so'zlar: she'r, nutq, ritm, usul, vazn, qofiya, intonatsiya, pauza, urg'u, poetik timsollar, fonetik usullar, badiiy san'atlar, syujet, timsol.

She'r tuzilishi – she'riy nutqning davomiyligi, ritmi va musiqiyligini uyushtiradigan usul; adabiy-badiiy vosita. Nazm vositasidagi nutq, ya'ni she'riy nutq nasriy nutqdan She'r tuzilishi qonuniyatlariga ko'ra va shu qonun-qoidalarga qat'iy amal qilinishi bilan farqlanadi. She'r tuzilishi aslida o'ziga xos murakkab tizimni tashkil etadi. Chunki she'rning yaratilishida juda ko'plab g'oyaviy va badiiy unsurlar ishtirok etadi. Jumladan, mavzu, g'oya, band, naqarot, ritm, vazn, qofiya, intonatsiya, pauza, urg'u, poetik timsollar, fonetik usullar, badiiy san'atlar, syujet, timsol, kompozitsiya, konflikt va boshqalar unsurlarning aniq, yagona bir tizimga birikuvidan she'r paydo bo'ladi. She'r tuzilishidagi mazkur jihatlarni shartli ravishda 2 guruhga ajratish mumkin: mazmunga oid unsurlar va shaklga oid unsurlar.

She'r to'qimasida bu unsurlar bir-biriga chambarchas bog'liq va ularni sira bir-biridan ajratib bo'lmaydi. She'rda bir unsur ikkinchisiga, ayni damda, ikkinchisi birinchisiga o'tib turishi, ba'zi hollarda esa bir unsur ham mazmun, ham shakl vazifasini o'tashi mumkin (mas, timsol). She'rda mazmun va shakl bir butun holda voqe' bo'ladi. She'rda mazmun va shakl mutanosibli haqida Alisher Navoiy shunday yozgan: Nazmda ham asl anga ma'ni durur, Bo'lsun aning surati har ne durur. Nazmki ma'ni anga marg'ub emas, Ahli maoni qoshida xo'b emas. Nazmki ham surat erur xush anga, Zimnida ma'ni dag'i dilkash anga. ("Hayrat ul abror") She'r tuzilishida, asosan, 5 shakliy unsur ishtirok etadi, bular: vazn, qofiya, band, takrir va tajnis Bu jihatlar nasrda ham uchrashi mumkin. Biroq ular nasrda muntazam ravishda mavjud emas. Vazn – she'r o'lehoivi yoki me'yorini bildiradi. U she'riy nutqni nasriy nutqdan ajratib turuvchi asosiy unsurlardandir.

Vazn ba'zan saj'da va aruzning bahri ta'vil shaklida ham uchrashi mumkin. Qofiya esa ohangdosh so'zlarni she'r misra (bayt, band) larida tizimli bo'lib kelishidir. U asarlarda ham qo'llanadi. Band – she'rning alohida qofiyalanish tartibiga ega ritmik bo'lagi. U qofiya va intonatsiya bilan birikkan misralarning muayyan tartib asosida takrorlanishidir. Vazn va bandni tildan ajralgan holda, turli jadvallar va belgilar bilan ham ko'rsatish mumkin. Ammo qofiya, takrir (so'z takrori) va tajnis (jinsdosh so'zlar) til materialidagina ko'rinadi. She'r tuzilishi taraqqiyotida uning milliy va baynalmilal tomonlari ko'zga tashlanadi. Milliy tomoni milliy til tabiatiga suyanganligida ko'rinadi. Masalan, qofiya milliy til bilan bog'liq milliy unsur bo'lib, uning ifodalanishida yaqqol namoyon bo'ladi. Tarixan xalqlarning o'zaro bir-birlariga yaqinlashishlari natijasida turli xalqlarning she'r tuzilishi ham o'zaro yaqinlashadi.

Masalan, o'zaro yaqin milliy til guruhlarida She'r tuzilishi bir-biridan keskin farq qilmaydi (masalan, turkiy xalqlar). She'r tuzilishining baynalmilal tomoni esa takomillashuv yo'li bilan taraqqiy etib, shakl o'zgarishi tarzida sekin-asta o'zgarib borgan. She'r tuzilishi unsurlari turli millatlar uchun mushtarak bo'lishi ham mumkin (masalan, barmoq va aruz aksar turkiy xalqlarda ishlatib kelinadi; band ham ko'plab xalqlar she'r tuzilishi uchun baynalmilal hodisa; sonet yoki g'azal jahonning ko'pgina xalqlari she'riyatida qo'llangan va qo'llanmoqda). She'r tuzilishi tarixiy taraqqiyot, davr uslubi va madaniy adabiy an'analar bilan uzviy aloqada yashaydi. Bir she'r tuzilishida turli she'r tizimlarining imkoniyatlari mavjud bo'lishi va ular tarixiy taraqqiyot natijasida birin-ketin ro'yobga chiqishi mumkin.

Har qanday she'r tuzilishidagi vazn asosida bo'g'in turadi. Biroq she'r tizimlarining xarakteri bo'g'inning qaysi xususiyatiga tayanishiga bog'liq. Sillabik tizim, shu jumladan, o'zbek barmoq tizimi bo'g'inlarning soniga, tonik tizim urg'usiga, sillabiktonik tizim esa bo'g'inning urg'uli va urg'usizligiga tayanadi, aruz esa bo'g'inning cho'ziq qisqaligiga qaraydi. O'zbek she'r tuzilishi tarixida quyidagi holatlar nazarda tutilishi she'rshunoslar tomonidan ta'kidlanadi:

1) turkiy xalqlar, xususan, o'zbek she'r tuzilishining "folklor tipi" davri. Bunda sintaktik parallelizmga tayanilgan. Misralar dastlab bo'g'in soni jihatidan teng bo'lmagan, ularni she'riy alliteratsiya, tovush usullari va so'z takrori uyushtirgan, qofiyalar bilan so'z takrorlari aralash holda misra ichida joylashgan (qofiyaning misra oxiriga chiqishi keyingi davrlarga xos hodisadir). Buni o'ziga xos barmoq she'r tizimi davri, deyish ham mumkin).

2) aruz vazniga asoslangan she'r tuzilishi davri. Aruz arab xalq og'zaki ijodi negizida 8-asrda shakllangan va islom dinining yoyilishi bilan avval Eronga, keyin O'rta Osiyo xalqlari, xususan, o'zbek

adabiyotiga kirib kelgan va 11-asrdan qo'llana boshlagan. Juda ko'plab durdona asarlar shu she'r tuzilishida yaratilgan;

3) erkin vaznga asoslangan. She'riy tuzilishiga xos asosiy xususiyatlar uning vazni, qofiyali, ritmli, musiqiy (ohangli) bo'lishidir.

Demak, ohang jihatidan ma'lum bir tartibga solingan, his-tuyg'u ifodasi sifatida vujudga kelgan ta'sirli ritmik nutq she'r deb ataladi. She'r asosida insonning kechinmalari yotadi. She'r inson qalbining nozik his-tuyg'ularini, fikr va hissiyotlarini, ehtiroslar kurashi va rivojini g'oyat ta'sirli aks ettiradi. She'rdan fikr-mulohaza, his-tuyg'u shaklan siqiq, mazmunan yorqin, jozibali, musiqiy tarzda ifodalanadi. Rus tanqidchisi N.A. Dobrolyubov she'r uchun uch xususiyat: ezgulik, go'zallik, donolik bo'lishi shart deb ta'kidlangan edi. Bularning birortasi bo'lmasa ham, nutq she'r bo'la olmaydi.

Nutqning she'r bo'lishi uchun she'riy mazmun va she'riy shakl zarur. She'r tuzilishining asosini ritmik o'lchov –hijo (bo'g'in) tashkil etadi. Misralardagi hijolarning miqdoriga qarab she'rning musiqiylikni belgilanadi. Musiqiylik esa she'rning bosh ifoda vositasi bo'lib, she'r tuzilishida asosiy mavqei egallaydi. Chunki she'riy nutq musiqiylikni vujudga keltiradigan ritm, vazn, hijo, turoq, qofiya, band, ohang, pauza, urg'u va boshqa she'r tuzilishiga oid qismlardan tashkil topadi.

Adabiyotlar:

1. Odilova. G. She'riy tarjima ko'ngil ishi. – T.: O'zbekiston adabiyoti va san'ati. 2013.
2. Zayniyev. B. Dildan to'kilgan durlar. – T.: Navro'z. 2018.
3. Sariyev Sh. Adabiyot fanidan yaxlit o'quv-didaktik majmua. – T.: Sharq 2015.
4. G'afurov I., Mo'minov O., Qambarov N. Tarjima nazariyasi. – T.: Tafakkur Bo'stoni. 2012.
5. Musayev. Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – T.: Fan 2005.
6. Salomov. G'. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – T.: Faxrizoda 2003.

ИНФРАҚЫЗЫЛ СПЕКТРДІҢ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

АЛМАБАЕВА Нұрғайша Махаметшариевна, АБДРАСИЛОВА Венера Аналбаевна,

БАЙДУЛЛАЕВА Гулжахан Елтаевна

С.Ж.Асфендияров атындағы Қазақ Ұлттық медицина университеті

Алматы, Қазақстан

ANMNuri@mail.ru

Инфрақызыл сәулелердің толқын ұзындығы 10⁻⁶ -10⁻³ м болатын диапазонды қамтиды. «Жұтылған сәуле шығару қарқындылығы» координатасының толқын ұзындығы $\lambda > 760$ нм (жақын ИҚ аймағы -12500-4000 см⁻¹, орташа ИҚ аймағы -4000-400 см⁻¹, алыс ИҚ аймағы 400-50 см⁻¹ жатады), немесе тербеліс ауысуларының жиілігінің диапазоны 3·10¹¹-10¹⁴ Гц тең. Сонда берілген жүйенің негізгі электрондық күйінің тербеліс деңгейлері арасындағы ауысулардың нәтижесінде жұтылу жолақтары пайда болады. Инфрақызыл-спектрлер (ИҚ-спектрлер) атомдар мен молекулалардың ядроларының тербелмелі және айналмалы қозғалысын, жалпы молекулалардың энергетикалық күйін сипаттайды. Молекулалардың энергиясы ілгерлемелі Е₁, электрондық Е_э, тербелмелі Е_т және айналмалы Е_а құраушыларынан тұрады:

Сол себептен оларды көбінесе молекулалық спектрлер деп те атайды, ал әдісті нанотехнологияға жатқызады.

ИҚ сәулелер O₂, H₂, N₂, Cl₂ және біратомды газдарды қоспағанда басқа көптеген газдар жұтады. Жұтылу үдерісі белгілі бір газ үшін сәйкес толқын ұзындығында жүреді. Инфрақызыл спектрі көп санды максимумдар мен минимумдардан тұратын күрделі қисықты көрсетеді. Жеке молекуланың спектрлік сипаттамасы (максимумдар жолағының орны, олардың жарты ені, қарқындылығы) олардың атомдарын құрайтын массаларға, құрылысына, атомаралық күштердің ерекшеліктеріне, зарядтардың таралуына және т.б. тәуелді. Осыған байланысты ИҚ-спектрлер қосылыстардың құрылысын (әсіресе органикалық) идентификациялауда (сәйкестендіру) және зерттеу кезінде олардың құндылығы анықталады.

Химиялық топтары бір көп санды молекулаларды зерттеулер кезінде молекулалардың кейбір бөлігіндегі өзгерістерге қарамай бірдей топтар сипаттамалық немесе топтық жиілік деп аталатын интервалдағы энергияны жұтады. Мысалы, C-H, CH₂, CH₃, O-H, N-H, C=C, C=O, P=O және басқа тербеліс топтары жатады. Сипаттамалық жиіліктің болуы дегеніміз тербеліске кейбір топтағы атомдардың көпшілігі қатысады да, ал қалған бөлігінің үлесі аз болады. Алайда әрбір тербелісте байланыс ұзындығы мен аралық бұрыштардың шамасы өзгеріске түсетінін де ескерген жөн. Кез

келген жеке органикалық затты немесе заттың қоспаны сапалық және сандық жағынан түсіндіре алатын өзіндік қайталанбас ИҚ-спектрлері бар.

ИҚ-спектрлерді тіркеу үшін классикалық спектрофотометрлер және фурье-спектрометрлер қолданады. Классикалық спектрофотометрдің негізгі бөлігіне үздіксіз жылудық сәуле шығару көзі, монохроматор және селективті емес сәулелену көзі жатады. Өртүрлі агрегаттық күйдегі заты бар кюветаны кіретін (кейде шығатын) саңылауға орналастырады. Сәулелер ағыны екіге бөлінеді, біреуі салыстыру кюветасы арқылы өтеді. Монохроматордың дисперсиялы құрылғысы ретінде өртүрлі материалдан жасалған линзаларды (КСl, LiF, CsF және басқалары) және дифракциялық торларды алады. Сәуле шығару көзі өртүрлі материалдан жасалған электр тоғымен қызатын шыбықтар (стержендер) болып табылады. Қабылдағыштар ретінде сезімтал терможұптар, металдан және жартылай өткізгіштен жасалған термокедергілер және газды термотүрленгіштер қолданады. Шығатын сигнал компьютерлік жүйемен, не қағаз түрінде тіркелетін кәдімгі спектрлік қисық түрде болады. Классикалық сызбалы құрылғылардың артықшылығы: құрылысының қарапайымдылығы, қолжетімділігі, нәтижелердің жоғары болуы және салыстырмалы түрде арзанырақ. Кемшілігі спектрлерді тіркеудің ұзақтығы (минут көлемінде) және салыстырмалы түрде рұқсат ету мүмкіндігінің (0,1 см⁻¹ дейін) төмендігі (алайда көптеген мақсаттар үшін жеткілікті) болып табылады. Бұл жоғарыда көрсетілген көрсеткіштер фурье-спектрометр үшін: спектр тез тіркеледі (секундтар және секундтық үлесінде) және рұқсат ету мүмкіндігі жоғары (0,001 см⁻¹ дейін), кемшілігі құрылғыны дайындаудың күрделілігі мен өте жоғары бағада болуы.

Спектрофотометрлер электронды түрде жұмыс жасайтындықтан спектрлерді алғашқы өңдеуде сигналдардың толықтырылуы, олардан шыққан шулардан бөлу, фонды және салыстырмалы спектрді (еріткіштің спектрі және кюветаның материалы) алып тастау, жазудың масштабының өзгерісі, эксперименттегі спектрлік параметрлерді есептеу, спектрлерді жинақтау және т.б. жұмыстары жүргізіледі. Еріткіш ретінде тетрахлорэтилен, вазелин майы, ССl₄, СНCl₃ қолданылады. Егер зерттелетін қатты заттан жасалған үлгілер болса, онда көбінесе ұсақтап КВг ұнтағымен араластырады және таблетканы нығыздайды. Ал кюветаны мөлдір ИҚ-аймағындағы материалдардан жасайды. Ауаның әсерін құрылғыны вакуумдау немесе оны азотпен үрлеу арқылы жояды.

Газ тәріздес, сұйық және қатты денелер үшін ИҚ-спектрлерді өлшеуге болады.

Зерттеулер жүргізгенде, мысалы кептірілген қанның сарысуы туралы ИҚ-спектрлер арқылы толыққанды сенімді және көлемді ақпарат алынады; зерттеушілер өртүрлі тәсілдермен қолдана алады; олар өртүрлі тәсілдер мен математикалық өңдеу нәтижелерінің деңгейлеріне (сандық қатарлар) негізделеді. Бұл сандық қатарлар шыңдар биіктігінің қатынастарын алу сызбасымен есептеледі, онда осы жолдардың өлшемдері, сәйкестілігі және өртүрлілігі ешнәрсемен шектелмейді. Сол себептен диагностикада әдістердің дәлдігі, сезімталдығы мен ерекшелігі математикалық есептеулерге тәуелді. Арнайы математикалық бағдарламалар арқылы рак, өкпе туберкулезі және өкпенің арнайы емес аурулары, сонымен қатар кейбір биохимиялық сараптамалармен бекітілген тыныс алу жолдарының белсенді туберкулезінің диагностикалық тәсілі жасалды. Сандық деректер әрине шыңдар биіктігінің қатынастарына сәйкес келетін 1170, 1150, 1140, 1070 см⁻¹ максимумдары бойынша алынды.

Сонда рак пен өкпе туберкулезінің үш өлшемді «бейнелері» 1170/1070, 1150/1140 және 1125/1025 см⁻¹ сәйкес қатынастармен кеңістіктегі құрылысы мен кескіндердің өзара бөлінуі 1-суретте бейнеленген. Суреттен көріп отырғанымыздай аурулардың «бейнесі» бір-бірімен және дені сау адамның «бейнесімен» қиылыспайды. Мұнда диагностика өте жоғары сезімталдыққа ие (90%). Сонымен қатар «аурулардың бейнесі» науқастардың жас ерекшеліктеріне байланысты сипатталады. Қанның сарысуының ИҚ-спектрлерін зерттеу арқылы басқа да ауруларды дифференциалдық диагностикалауға болатыны анықталды.

Инфрақызыл спектрлер сәйкестендіру зерттеулерін жүргізу кезінде жоғары ақпараттылыққа ие, көп атомды молекулалар үшін инфрақызыл спектроскопия ішкі және молекулааралық байланыстардың табиғаты туралы құнды ақпарат алу үшін маңызды құрылымдық талдау әдісі болып табылады.

Сонымен қатар осы спектроскопия әдістерінің көмегімен зерттелетін заттардың құрамы, құрылымы және сандық құрамы туралы толық ақпарат алуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер:

1. Ремизов А.Н. Медициналық және биологиялық физика, М., 2019ж.
2. Байдуллаева Г.Е., Нурмаганбетова М.О., Бопанова А.О. Биофизика, II том, А., 2017ж.
3. Тиманюк В.А., Животова Е.Н. Биофизика, Харьков, 2003
4. Гюнтер Х. Введение в курс спектроскопии ЯМР. М.: Мир. 1984.

МОДЕЛИ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОЙ ПОДДЕРЖКИ ОДАРЕННЫХ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

МАУШЕВА Акмарал Нареновна, БИСЕНГАЛИЕВ Аскар Сактапбергенович

Назарбаев Интеллектуальная школа физико-математического направления

Актобе, Казахстан

Mausheva_A@akb.nis.edu.kz, Bisengaliyev_a@akb.nis.edu.kz

Андатпа

Ұсынылған мақалада сабақ кезінде сараланған бағалау стратегияларын қолдану тәжірибесін зерттеу нәтижелері берілген. Оқу жетістіктерін бағалаудың сараланған тәсілі оқушылардың өзіндік оңтайлы қарқынымен жұмыс істеуге, тапсырманы жеңуге мүмкіндік береді, өзіне деген сенімділікті оятады және оқуға деген оң мотивацияны қалыптастырады. Зерттеу барысында педагогикадағы сараланған бағалаудың теориялық аспектілері зерттеліп, сабақтар бақыланып, сабақтың жоспарлық және әдістемелік құжаттамасы зерделенді. Мақаланың құндылығы оқушылардың оқу қабілеттерін ескере отырып, сараланған бағалауды қолдану үлгісін жасау болып табылады.

Аннотация

В работе представлены результаты исследования практики применения дифференцированных стратегий оценивания на уроках. Дифференцированный подход к оцениванию учебных достижений позволяет ученикам работать в своем оптимальном темпе, дает возможность справиться с заданием, внушает уверенность в собственных силах, формирует положительную мотивацию к обучению. В ходе исследования были изучены теоретические аспекты дифференцированного оценивания в педагогике, проведены экспертные интервью с учителями, наблюдения уроков, изучение планирующей и методической документации урока. Ценностью данной работы является разработка модели применения дифференцированного оценивания, с учетом учебных возможностей учащихся.

Abstract

The work presents the results of a study on the practice of implementing differentiated assessment strategies in lessons. The differentiated approach to assessing academic achievements allows students to work at their optimal pace, allows them to cope with tasks, instills confidence in their abilities, and fosters positive motivation for learning. During the research, theoretical aspects of differentiated assessment in pedagogy were studied, expert interviews were conducted with teachers, lessons were observed, and planning and methodological documentation for the lessons were examined. The value of this work lies in developing a model for implementing differentiated assessment, taking into account students' learning abilities.

Проблема одаренности в настоящее время становится все более актуальной. Неопределенность современного мира требует не только высокую активность человека, но и критического мышления, способности нестандартного поведения.

Многолетняя практика показала, что ученики с успехом достигают целей обучения, когда процесс обучения строится с учетом индивидуальных потребностей учащихся, класса в целом. Дифференцированный подход позволяет ученикам работать в своем оптимальном темпе, дает возможность справиться с заданием, внушает уверенность в собственных силах, формирует положительную мотивацию к обучению.

Педагогические и психологические аспекты дифференциации обучения рассматриваются в трудах Бабанского Ю.К., Касаткиной Е.С., Томлинсона К.А., Занкова Е.Н. и многих других исследователей.

Для более продуктивного применения дифференцированного подхода учителя НИШ обучаются на курсах, обмениваются опытом, регулярно исследуют проблемы применения дифференциации в учебном процессе.

Алгоритм действий учителя при дифференциации предполагает следующие этапы:

- определение критериев дифференциации;
- диагностику учащихся по выделенному критерию;
- распределение класса на группы по результатам диагностики;
- выбор способов (стратегии) дифференциации;
- реализация дифференциации на уроке;
- корректировка разработанных планов и заданий по результатам урока.

Рассматривая вопрос выявления индивидуальных особенностей ученика, необходимо отметить, что в педагогике имеется множество подходов: с точки зрения обучаемости и

организованности в обучении, интереса к предмету, развития внимания, памяти, мышления, типов нервной системы.

Стремясь улучшить практику преподавания предмета Всемирной истории в 7-10-х классах мы задались вопросом Как применять дифференциацию в оценивании учащихся? По результатам обучения на курсах повышения квалификации педагогов НИШ мы изучили теоретический материал, виды, структуру дифференцированного обучения, в настоящее время самостоятельно разрабатываем дифференцированные и разноуровневые задания к урокам истории, дескрипторы и критерии их оценивания.

Наша собственная практика применения дифференцированного обучения показала, что учащиеся нуждаются в разных мерах поддержки в зависимости от их способностей, интереса к предмету, уровня сформированности общеучебных навыков.

Для исследования вопроса оказания поддержки группам учащихся на этапах урока, мы задались вопросом какие критерии позволят нам отнести учеников к группе «сильных» и «слабых» учащихся.

В работах Бабанского Ю.К. для классификации выделяются учебные возможности и подготовленность учащихся, Касаткина Е.С. рассматривает уровень обучаемости и обученности учащихся, Мостеллер Ф.и др. - уровень развития учебных умений, Осмоловская И.М.- обученность и познавательные способности, Томилсон К.А.- уровень подготовки учащихся.

В исследовании коллег-педагогов НИШ также предлагается классификация учащихся на следующие типологические группы: «сильные учащиеся», «среднесильные учащиеся», «средние учащиеся», «среднеслабые учащиеся», «слабые учащиеся»(1).

Пользуясь данной классификацией, мы предлагаем следующие формы поддержки и стимулирования учащихся:

«Сильные учащиеся»: демонстрируют высокую обучаемость, готовы к выполнению заданий творческого характера. Способны на напряженный и длительный интеллектуальный труд. Работают самостоятельно без принуждения; обладают гибким критическим мышлением; имеют высокий уровень эрудиции, устойчивые познавательные мотивы, склонны к самообразованию; целеустремленны, ответственны, обладают высоким уровнем мотивации к учению.

Как правило, таких учащихся немного, это могут быть 1-2 ученика в классе. Для работы с учащимися этой группы приемлема стратегия «СОТВОРЧЕСТВО». Она включает в себя:

- привлечение учащихся к разработке плана урока, совместное обсуждение оптимальных форм, методов, заданий, ресурсов урока;
- разработка/выполнение опережающих заданий к урокам;
- работа с ресурсами на английском языке;
- приобщение к разработке цифровых ресурсов урока;
- создание оригинальных продуктов деятельности;
- совместный SWOT, PEST, FORSET и др. сложный анализ темы;
- беседы/интервью с экспертами (онлайн/офлайн);
- проектно-исследовательская работа.

«Среднесильные учащиеся»: проявляют инициативу для выполнения творческого задания; умеют ставить проблемные вопросы; редко нуждаются в контроле со стороны учителя; успешно справляются с самостоятельными заданиями; могут иметь единичные и несущественные ошибки в выполнении действий, которые самостоятельно исправляются.

Таких учащихся в классе может быть 3-5 ученика. Для работы с учащимися этой группы приемлема стратегия «сотрудничество»:

- создание проблемной ситуации;
- формулирование познавательных задач и организация самостоятельного поиска пути их решения;
- применение знаний в новых ситуациях, моделирование ситуации;
- обсуждение проблемы: новые контексты, прогнозирование, аргументация своей точки зрения;
- презентация собственной модели исследования вопроса и результата.

«Средние учащиеся»: имеют пробелы в знаниях, средний уровень интеллектуальных умений, обладают слабой мотивацией к обучению и работоспособностью. Часто проявляют

незаинтересованность, избегают интеллектуального напряжения. Чаще применяют знания в знакомой ситуации и по образцу; отличаются чувствительностью к оказываемой помощи и требуют специального побуждения со стороны учителя.

Таких учащихся в классе может быть 4-10 учеников. Для работы с учащимися этой группы приемлема стратегия «руководство»:

- выполнение заданий, позволяющих достигнуть цели обучения;
- выполнение заданий по привычному образцу/шаблону;
- разбор ситуации/события по алгоритму;
- анализ источников, карт, схем;
- предоставление возможности задавать вопросы;
- выполнение заданий по формату «RICH»/

«Среднеслабые учащиеся»: осваивают учебный материал на репродуктивном уровне и воспроизводят частично; характерны частые ошибки; проявляют низкий уровень познавательной инициативы, мотивации к учению; требуют постоянного контроля; неспособны самостоятельно исправить ошибки.

Таких учащихся в классе может быть 3-10 учеников. Для работы с учащимися этой группы приемлема стратегия «стимулирование»:

- построение модели действия для выполнения задания;
- показ образцов выполненного задания;

«Анонсирование»: учитель заранее предупреждает о самостоятельной работе, о предстоящей проверке знаний. Смысл заключается в предварительном обсуждении того, что должен будет ученик сделать: посмотреть параграф, ресурс, подобрать литературу и т.п.;

- тактика наводящих вопросов.

«Слабые учащиеся»: имеют затруднения в общеучебных интеллектуальных умениях и приемах познавательной деятельности; не сформирован механизм переноса и применения знаний, умений в новой учебной ситуации, оценочные суждения субъективны, нуждаются в постоянной поддержке, познавательная инициатива отсутствует, волевые усилия и мотивация учения слабые; требуются частые перерывы в работе.

Таких учащихся в классе обычно немного 1-3 человека. Для них приемлема стратегия «поддержка»:

- создание ситуации успеха;

применение похвалы: одобрение, устная и письменная благодарность, награда, ответственное поручение, проявление доверия и восхищения, заботы и внимания, прощение за проступок.

- четкая установка на восприятие объекта познания;
- деятельность по инструкциям, шаблоны заданий;
- применение дополнительных источников информации: карты, схемы;
- взаимообучение в паре с более сильным учащимся;
- онлайн консультации;
- наводящие вопросы;
- фиксация и анализ достижений;
- передача знаний в готовом виде, организация их сопоставления с ранее полученными;
- техники управления временем.

Различные виды помощи и поддержки учащимся могут сочетаться друг с другом. Важным условием эффективности является систематическая повседневная работа по развитию учащихся, с учетом их индивидуальных особенностей. При этом, важен прогресс ученика относительно его собственных достижений, а не в сравнении с другими учащимися. Любой класс состоит из учеников с разным уровнем способностей степенью подготовленности, разными интересами. Очень часто на уроках мы невольно больше внимания уделяем «средним» и «слабым» учащимся, стремясь «дотянуть» их до нужного уровня, убедиться в том, что учащиеся этой категории усвоили учебный материал. При этом, «сильные» и «среднесильные» учащиеся недополучают нашего внимания и теряют интерес к учению. Дифференцированное применение стратегии поддержки и оценивания учащихся позволяет организовать учебный процесс таким образом, что каждый ученик работает в полную силу, сознательно справляется с заданиями, самостоятельно ощущает свой собственный прогресс в обучении.

Литература:

1. Абишева Р.Б., Мамлеева С.Б., Темиргалиева У.Б. Дифференциация обучения: опыт, проблемы, перспективы: методические рекомендации- Астана, «Центр педагогического мастерства», АОО «Назарбаев интеллектуальные школы», 2018 г.
2. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения – М., Педагогика, 1977 г.
3. Касаткина Е.С. Взаимосвязанное использование форм внешней и внутренней дифференциации в профильном обучении – М., 2006 г.
4. Осмоловская И.М. Организация дифференцированного обучения в современной общеобразовательной школе -М., «МОДЭК», 1998 г.
5. Утегенова Б.М., Смаглий Т.И., Онищенко Е.А. Основы дифференциации преподавания и обучения в современной школе: учебное пособие – Астана, «Центр педагогического мастерства», АОО «Назарбаев интеллектуальные школы», 2018 г.

**КӨЛДЕНЕҢ ЖОСПАРЛАУ АРҚЫЛЫ КІРІКТІРІЛГЕН САБАҚТАРДЫ
ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ
ЕСЕРКЕНОВА Жумагуль Курманалина, НУРЖАНОВА Дарига Катеновна,
ХАСАНОВА Кумисай Кумаровна**

Химия – биология бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі
Атырау, Қазақстан

АНДАТПА

Мақалада оқу үдерісіндегі көлденең жоспарлау арқылы кіріктірілген сабақтарды ұйымдастырудағы оқушылардың оқу-танымдық шығармашылық әрекеттерін жүзеге асыру жолдары келтірілген. Кіріктірілген сабақтарды іске асыру арқылы әлемнің бейнесін біртұтас жүйе ретінде қарастырып, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру жолдары түсіндіріледі.

Кілт сөздер: көлденең жоспарлау, пәнаралық байланыс, оқыту әдістемесі, физика, химия, ағылшын тілі, кіріктірілген сабақ, оқушылар, білім беру.

АННОТАЦИЯ

В статье описаны способы реализации учебно-познавательной творческой деятельности учащихся при организации интегрированных уроков посредством горизонтального планирования в процессе обучения. Посредством реализации интегрированных уроков разъясняется образ мира как целостной системы и объясняются пути развития творческих способностей учащихся.

Ключевые слова: горизонтальное планирование, межпредметная связь, методика обучения, физика, химия, английский язык, интегрированные уроки, студенты, образование.

ANNOTATION

The article describes ways to implement educational and cognitive creative activities of students in the organization of integrated lessons through horizontal planning in the learning process. Through the implementation of integrated lessons, the image of the world as an integral system is clarified and ways of developing the creative abilities of students are explained.

Key words: horizontal planning, cross-curricular links, teaching methods, physics, chemistry, English, integrated lessons, students, education.

Кіріспе

Бүгінгі таңда еліміздің білім беру жүйесінде көптеген өзгерістер орын алып, Қазақстандық білім беру жүйесі жаңа деңгейге көтеріліп, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Пәнаралық байланыс кіріктірілген сабақтарды ұйымдастырудың жетекші әдісі ретінде оқушының тұлғалық дамуына айтарлықтай әсер етеді. Кіріктіру дегеніміз бұл тек қана пәндердегі білімнің өзара байланысы ғана емес, сонымен қатар оқытудың технологияларын, әдістері мен формаларын біріктіру ретінде қарастырылады. Педагогикалық қызмет шығармашылықтың, ғылым мен өнердің қосындысы ретінде жүзеге асырылуы тиіс. Сондықтан білім беру қызметінің әр түрлі әдістерін біріктіру және дұрыс біріктіру оқытудың нәтижесінің табысты болуы үшін маңызды болып табылады.

Кіріктірілген сабақ — бір ұғымды, тақырыпты немесе құбылысты оқыту кезінде бір мезетте бірнеше пәндер бойынша білім беруді біріктіретін ерекше сабақ түрі. Мұндай сабақ түрлерінде: жетекші пән, кіріктірілген пән және жетекші пәннің материалдарын нақтылайтын, кеңейтетін және терең түсінуді қамтамасыз ететін қосымша пәндер анықталады. Кіріктірілген сабақтар бір-бірімен байланысы жоқ сабақтарды барлық көлемде қамти алады немесе мазмұндық құраушыларды

біріктіреді. Көлденең жоспарлау арқылы кіріктірілген сабақтарды бір деңгейдегі сыныптарда сабақ беретін және оқытуда оң жетістіктер мен ілгерілеуді қамтамасыз ету мақсатында тұрақты түрде кездесіп, кеңесіп отыратын әртүрлі пән мұғалімдері жүзеге асырады.

Зерттеу мақсаты. Көлденең жоспарлау арқылы кіріктірілген сабақтарды ұйымдастырумен пәннің мазмұнын тереңдетіп, білімдерін бір тұтас дүниеге жүйелеу.

Зерттеу мәселесі. Пәннің мазмұнын игеруде оқушыларда тілдік білімнің жеткіліксіздігі
Зерттеу сұрақтары.

-көлденең жоспарлау арқылы кіріктірілген сабақ жоспарын теңестіре отырып пән мазмұнын тереңдетуге бола ма?

-ағылшын тілі мен ғылыми пәндерді, соның ішінде химия мен физиканы қарастырғанда, тілдік дағдыларды қолдану арқылы пән мазмұнын жүйелі түсінуге бола ма?

Күтілетін нәтижелер. Көлденең жоспарлау арқылы кіріктірілген сабақтарды ұйымдастыру арқылы оқушылардың академиялық білімдерін тереңдетіп, жүйелеуге және алған білімдерін өмірде қолдана алу дағдыларын арттыруға көмектеседі. Тілдік дағдыларын қолдану арқылы пәннің мазмұнын түсінуді жақсартады.

Негізгі бөлім.

Көлденең жоспарлауды жүзеге асыру барысында физика, химия, ағылшын тілі бойынша 8-сыныпта таңдалып алынған оқу мақсаттарына сәйкес сабақ жоспары жоспарланып өткізілді. Физика пәнінде «8.3.1.1 молекула-кинетикалық теорияның негізгі қағидаларын дәлелдейтін мысалдар келтіру және тәжірибені сипаттау», «8.3.2.1 дененің ішкі энергиясын өзгерту тәсілдерін сипаттау» оқу мақсатын өту кезінде дененің молекула – кинетикалық теориясы түсіндіріліп, дененің ішкі энергиясына сипаттама жасалды. Физика пәніндегі бұл оқу мақсаты химия пәніндегі «8.3.1.5 -энергия өзгерісін бөлшектердің кинетикалық теориясы тұрғысынан түсіндіру» оқу мақсатымен сәйкес келеді. Сондықтан аталған оқу мақсатын химия пәнінде өту барысында оқушылардың физика пәнінен алған білімдері ескеріліп, оларға «дененің ішкі энергиясы» немесе «молекула -кинетикалық теория» деген не екені түсіндірілмей, яғни білетін материалды қайта түсіндіріп уақыт жібермей, керісінше уақытты үнемдеп, оқушылардың білімін тереңдетіп, әр түрлі физикалық құбылыстар беріліп, сол құбылыстар кезінде бөлшектердегі энергия өзгерісін сипаттауға арналған тапсырма берілді. Тапсырманы орындау үшін саралау әдісі қолданылды, яғни физика пәнінен алған білімдерін ұмытып қалған оқушылар тапсырмада берілген кілттік сөздерді қолданып, өз жауаптарын жазуға, сонымен қатар сызбамен жақсы жұмыс жасайтын оқушылар, сызбаны жазбаша түсіндірулеріне мүмкіндік берілді. Осылайша оқушылар өзге пәннен, яғни физика пәнінен алған білімдерін химия сабағында тереңдетті.

Ағылшын тілі пәнін физика және химия пәндерімен кіріктіре жоспарлау төмендегідей дидактикалық принциптерге қарай жүзеге асырылды:

-Екі тілде семантикалық әдістердің қолданылуы, яғни оқушылардың физика мен химия бойынша концептерді меңгере алуы;

- Химия мен физика пәндерінен алған білімдерін проблемалық-коммуникативті жағдайларға бейімдей қолдана алуы;

-Пәндік материалдарды әр түрлі коммуникативті дағдыларды (рефлексивті, ақпараттық, эвристикалық, креативті) қолдана отырып, меңгере алуы;

-Оқушылардың логикалық ойлау дағдыларын (классификациялау, қорытындылау, салыстыру, т.с.с.) дамыту;

-Мәдениаралық компетенцияны дамытуды қамтамасыз ету;

-Барлық таңдалған оқу мақсаттарына сәйкес пәндік және тілдік материалдарды мұқият таңдай алуы;

-Тілдік дағдыларды дамытуда коммуникативті база құру әдістерін қолдану, оқушылардың шығармашылық және зерттеушілік жұмыстарын дамытуға ықпал ету.

Ағылшын тілі мен ғылыми пәндерді, соның ішінде химия мен физиканы қарастырғанда, олардың қиылысу нүктелерін семантика түрінде (лексикалық терминдер мен физикалық/химиялық объектерді байланыстыру мен интерпретациялау), этимологиялық (химиялық және физикалық терминдердің шығу тегі, олардың атаулары мен символдары), коммуникативті аспектілер (пәндер арасында оқылым, жазылым, тыңдалым арқылы байланыс) арқылы қарастыруға болады. (www.ares.uz)

Осы жоғарыда аталған принциптерге сүйене отырып, физика пәнінен «Бөлшектердің молекула-кинетикалық теориясы» тақырыбын түсіндіргенде ағылшын тілі пәнінен 8.4.2.1 understand specific information and detail in texts on a growing range of familiar general and curricular topics, including some extended texts оқу мақсаты таңдалды. Себебі осы мақсат арқылы мәтін ұсынылып, одан тапсырма жоспарлағанда термин сөздермен жұмыс жасауға мүмкіндік беріледі. Термин сөздермен

жұмыс жасаудың тиімділігі оқушыларға физика және химия пәндерінен алған білімдерін ағылшын тіліндегі терминдер арқылы бекітуге, қалай түсінгендігін мұғалімге тексеруге мүмкіндік береді.

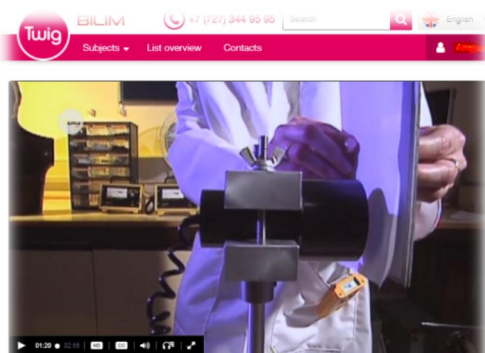
Пәнаралық интеграция, орта мерзімді және ұзақ мерзімді жоспарларды теңестіру

Химия пәнінің оқу мақсаты: 9.1.2.2 радиоактивті сәулеленудің қасиеттерін және табиғатын білу;

Ағылшын пәнінің оқу мақсаты: 9.2.3.1 understand with little or no support most of the detail of an argument in extended talk on a wide range of general and curricular topics

Физика пәнінің оқу мақсаты: 9.6.2.1 α , β және γ - сәулеленудің табиғаты мен қасиеттерін түсіндіру

9 сыныпқа беретін ағылшын, физика пәнінің мұғалімдерімен бірлесіп, оқу жоспарымыздағы бір –бірімен байланысатын оқу мақсаттарды іріктеп алып, бір қысқа мерзімді сабақ жоспары жазылып, үш мұғалімнің қатысуымен сабақ өткізілді. Сабақ химия пәнінің оқу мақсатымен басталды, яғни химия пәнінің мұғалімі алдымен оқушыларға «радиоактивтілік», «сәулеленудің түрлері, олардың қасиеттері» деген сияқты кілттік сөздерді біліп, түсінуге арналған бейнежазбаны ағылшын тілінде ұсынды, бірақ бейнежазба көрсетілмес бұрын ағылшын тілінде құрастырылған тапсырма (ағылшын тілінің мұғалімі өз пәні бойынша берілген оқу мақсатын ашуға бағытталған) оқушыларға таратылды.

Radioactive Substances

<https://www.twig-bilim.kz/en/film/radioactive-substances>

Әрі қарай ағылшын тілі мұғалімі өз оқу мақсатын жүзеге асыру үшін бейнежазбамен жұмыс жүргізілді.

Complete the sentences given in the table to find specific information and details of the argument from the given talk.

Two causes of radiation mentioned in the video are	
Radiation is	
Radioactivity is	
When nuclear radiation heats atoms and molecules can change into charged particles which called	
When radioactive elements decay, they can release ... types of nuclear radiation. List them	
Some atoms emit alpha particles composed of	
β particles can be stopped by	
..... are extremely penetrated	
Several centimeters of lead and few metres of concrete require to ..... from gamma rays.	

Оқушылар видео қарап отырып, кестені толтырады. Оларға видеоматериал тыңдауға екі рет мүмкіндік беріледі. Бұл тапсырма арқылы оқушылар химия пәні бойынша видеоны қалай түсінгендерін ағылшын тілінде дәлелдейді және терминдерді меңгеру деңгейлері де тексеріледі. Көлденең жоспарлаудың мақсаты әр түрлі пәндердегі бір – бірімен байланысты оқу мақсаттарын бір сабақ көлемінде жан – жақты қарастыра отырып, бір сабақ аясында оқушылардың оқу мақсатына жетуіне бағытталған болғандықтан физика пәні тұрғысынан радиоактивті сәулелердің табиғатын альфа, бета және гамма ыдыраудың теңдеулерін қолдану дағдысын дамытуға тапсырмалар ұсынылды. Тапсырмалар әр түрлі ыдырау түрлеріне беріліп, химия және ағылшын тілінде алған білімдерін қолдануға бағытталды.

Тапсырма үлгісі:

Талий элементінің 3 рет альфа ыдырауына, полоний элементінің 2 рет бета ыдырауына және америций элементінің 2 рет альфа ыдырау кезінде пайда болған элементтерді анықтап, сәйкестендір.

${}_{81}^{204}Tl$
${}_{84}^{209}Po$
${}_{95}^{243}Am$

${}_{86}^{209}Rn$
${}_{91}^{235}Pa$
${}_{75}^{192}Re$

Химия, физика және ағылшын тілі пәндерінің ұзақ мерзімді және орта мерзімді жоспардағы оқу мақсаттарын теңестіре отырып, пәнаралық интеграцияны бір сабақ аясында жүзеге асыру оқушылар үшін қызықты болды, ал мұғалімдер үшін әр оқу мақсатына жеке – жеке уақыт жұмсамай, әрі бір тақырыпқа қатысты ақпаратты қайталай бермей, келесі сабақтарда осы оқу мақсаттарына байланысты тереңдету жұмыстарын жүргізуге немесе келесі оқу мақсаттарын бойынша жұмыстануға мүмкіндік берді. Бір сабақ ішінде пәнаралық интеграцияны жүзеге асыру арқылы оқушылар әр түрлі ғылым саласынан жан – жақты білім алуына ықпалын тигізді.

8.3.7.1 use appropriate subject-specific vocabulary and syntax to talk about a growing range of general topics, and some curricular topics

9.1.2.4 ядроның ыдырауы өздігінен жүретін процесс екендігін түсіну;

9.1.2.6 "жартылай ыдырау периоды" ұғымының мағынасын түсіну;

Аталған оқу мақсаттарын бір сабақ төңірегінде немесе әр пәннің өз сабағы уақытында жүзеге асыруға болады. Бір сабақ төңірегінде өткізілген сабақ 3 кезеңнен тұрды. Сабақтың бірінші кезеңін ағылшын тілі пәні мұғалімі ұйымдастырды.

Ағылшын тілі пәні бойынша терминдерді таныстырудың 12 түрін Редмэн ұсынған.

(<https://studyres.com/doc/14949897/ways-of-presenting-new-vocabulary-redman>)

1. Matching pairs – Жұптарды сәйкестендіру.
2. Fill in the blank – Бос орынды толтыру.
3. Sorting exercise - Класификациялау. Мысалы, сөздер тақырыпқа, грамматикалық ұқсастығына, синоним, антоним немесе мағынасына қарай бөлуге болады.

4. Multiple choice – Көптен таңдау

5. Odd one out – Қажет емес сөзді алып таста

6. Drawing a vocabulary network – Сөздік желі суретін салу

7. Identifying words we know – Таныс сөздерді тану

8. Dictation - Диктант

9. Sentence translation – Сөйлем аудару

10. Sentence completion – Сөйлемді аяқтау

Ағылшын тілі бойынша 9.3.7.1 оқу мақсатын бағалауда жоғарыда берілген тапсырмаларды ұсынуға болады, себебі оқу мақсатының өзі мақсаты тақырыпқа қатысты сөздерді тәжірибеде қолданып, оларды ары қарай дамытуға бағытталған.

Оқу мақсатын жүзеге асыру үшін алдын - ала ағылшын және физика пәнінің мұғалімдерімен жоспарлаған сабақ бойынша оқушылардың оқу мақсатына байланысты кілттік сөздерді үш тілде таныс екендіктерін ескеріп, химия сабағында оқушыларға терминдер берілмеді, тек пәндік мазмұнды тереңдетуге сабақ бағытталды. Ол үшін химия пәнінде оқу мақсатын жүзеге асыру үшін зертханалық жұмыс ұйымдастырылды. Радиоактивті заттармен жұмыс жасау мүмкін емес болғандықтан, оқушылардың қызығушылығын арттыру үшін және оқу мақсатын жеңіл түсінулері үшін «M&Ms» тәттілері қолданылды. Оқушыларға жағдай ұсынылады, сол жағдайды шешу үшін алдымен болжам құрулары тапсырылды, содан соң жұмыс барысы бойынша тәжірибе жасап, нәтижелер кестесі толтырылды. Кестедегі мәліметтер бойынша график сызылып, жасалған тәжірибе бойынша анализ жасалып, қорытынды шығарылды. Осылайша ядроның ыдырауы өздігінен жүретін процесс екенін және график бойынша радиоактивті атомның жартылай ыдырау периодын анықтауды, радиоактивті атомның жартылай ыдырау периодын табуға арналған қарапайым графиктік тапсырмалар ұсынылды.

Кіріктірілген сабақ жоспары бойынша жартылай ыдырау периодын есептеуге арналған күрделірек тапсырмалар жоспар бойынша сабақтың үшінші кезеңінде физика пәнінің мұғалімі өткізді. Физика пәнінде «9.6.2.3 радиоактивті ыдырау заңын есептер шығаруда қолдану» оқу мақсатына жету үшін оқушыларға әр түрлі деңгейде тапсырмалар ұсынылды. Осы оқу мақсатына жету жолында түсіндіру немесе қарапайым графиктік тапсырмалар ұсынылмайды. Сабақтың бастапқы кезеңінде қысқаша түрде химия және ағылшын тілінде алған білімдерін тереңдету, әрі үш пәннің де оқу

мақсаттарына жету мақсатында физикалық формулаларды қолданып, есептеулер жүргізуге бағытталған тапсырмалар ұсынылды.

Қорытындылай келе, физика, химия, ағылшын пәндерінің оқу мақсаттарын көлденең жоспарлау арқылы кіріктірілген сабақтарды ұйымдастыру арқылы біз:

- ресурстарды бірлесе пайдаланып, қысқа мерзімді сабақ жоспарларын теңестірдік;
- бір деңгейдегі оқушылардың оқу үдерісін жоспарладық;
- әр пән бойынша пәндік мазмұнды тереңдетіп, оқушылардың білімін жүйеледік;
- саралап оқыту арқылы оқушылардың пәнге деген қызығушылықтарын арттырып, шығармашылық ойлауын дамыттық.
- ағылшын тілінде оқушылардың физика мен химия бойынша концептерді меңгере алуы мен тілдік дағдыларды қолданып, аргументпен жауап берулерін жақсартта алдық.

**«БІЛІМ БЕРУДІ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ
КЕНЖЕБАЙ Жүзім Әлімханқызы, РЫСКУЛОВА Сунгат Кайдаровна
«Бауыржан Момышұлы атындағы жалпы білім беретін мектебі» КММ
Балқаш, Қазақстан
kenzhebay.1974@mail.ru; sryskulova1979@mail.ru**

Аннотация

Соңғы жылдары еліміздің оқу үдерісіне инновациялар енгізіліп жатқаны баршаға аян. Жаңартылған білім беру бағдарламасы – болашақ ұрпақ сұранысына сай жаңа бағдарлама. Бұл бағдарлама туралы мұғалімдердің пікірлері екіге жарылды. Бірі мұны құптап, бірден өз тәжірибесінде қолданса, енді бірі білім берудегі жаңашылдыққа үйреніп, дайындала алмады. Бұл жаңалықты қабылдап, оны іс жүзінде қолдану оқуымды бітірген сәттен, өмірге жаңадан сабақ бере бастаған маған еш қиындық тудырмады деп айта аламын. Дегенмен, кәсіби тұрғыда жаңа кезеңге қадам басып, білім жүйесіне енген жаңашылдықтың қыр-сырын зерделей бастаған тұста өзім түсінбеген көптеген сұрақтар туындады. Осы орайда, арнайы курсқа барғаным бағдарламаға қатысты сұрақтарыма жауап табуға мүмкіндік бергендей болды. Әр ғасыр, әр жыл, әр айдың өзіндік «заманауи» жаңалықтары болатыны белгілі. Сонда біздің білім беру саласында не өзгерді?

Annotation

Everyone knows that in recent years, innovations have been introduced into the educational process of our country. The updated educational program is a new program that meets the needs of the future generation. Teachers' opinions about this program were divided. One of them welcomed this and immediately applied it in his practice, while others could not learn and prepare for the innovation in education. I can say that the acceptance of this news and its application in practice did not cause any problems for me, who finished my studies and just started to teach life. However, at the moment when I stepped onto a new stage in professional terms and began to study the ins and outs of the innovation that entered the education system, many questions arose that I did not understand. In this regard, my visit to the special course seemed like an opportunity to find answers to my questions about the program. It is known that every century, every year, every month has its own "modern" news. So what has changed in our field of education?

Қазіргі білім – оқушыны өз пәнін ғана емес, өмірге нық қадам басуға, қоғамда адаспай өз орнын табуға, Абай атамыз айтқандай «дүниеге бір кірпіш қаға» білуге баулу, үш тілде сөйлеуге үйрету. Қазіргі таңда қазақ тілі – мемлекеттік тіл, қатынас тілі – орыс тілі, ал ағылшын тілі – әлемдік кеңістікті тану тілі. Мұғалімдерге қойылатын жаңа талап: оқытудағы жаңашылдық, ойды әр сабақта жан-жақты пайдалану, оқытудың жаңа тиімді жолдарын тауып, жүйелі түрде қолдану. Оқыту парадигмасы өзгерді. Білім беру мазмұны жаңарып, жаңаша көзқарас пайда болды. Осыған байланысты мұғалімдердің алдында оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жаңартып отыру және технологияны меңгеру және оны тиімді пайдалана білу міндеті тұр. Білім беру бағдарламасының негізгі мақсаты – білім беру мазмұнын жаңарту, сонымен қатар критериалды бағалау жүйесін енгізу және оқыту әдістері мен түрлі құралдарды пайдалану тиімділігін арттыру. Негізінде жаңартылған білім беру жүйесі – құзыреттілік пен сапаға бағытталған бағдарлама. Жаңартылған білім берудің маңыздылығы – сыни тұрғыдан ойлау, зерттеу, тәжірибе жасау, АКТ-ны қолдану, қарым-қатынас жасау, жеке, жұппен, топпен жұмыс істеу, функционалдық сауаттылықты, шығармашылықты пайдалана білу, оқушыға үйлесімді және қолайлы білім беру ортасын құру және білім алуда тиімді жүзеге асыруға пайдаланылады. Жаңартылған білім беру бағдарламасының ерекшелігі – оның

спираль принципі бойынша берілуі. Бұған тәрбиелік мақсаттарды зерделеу, тапсырмалар құрастыру, жинақы сабақтарды жасау кезінде көз жеткіздік.

Бағалау жүйесі де түбегейлі өзгерістерге ұшырап, критериалды бағалау жүйесіне көшті. Критериалды бағалау оқушылардың үлгерімін алдын ала анықталған критерийлер жиынтығы бойынша өлшейді. Оқушының пән бойынша үлгерімі екі әдіспен бағаланады: формативті бағалау және жиынтық бағалау. Критериалды бағалау жүйесі Филиппин, Сингапур, Жапония, Франция және Финляндия сияқты дамыған елдерде қолданылады. Бұл бағалау жүйесінің артықшылығы баланың ойлау қабілетін дамытып, ғылымға деген қызығушылығын оятуында. Кеңестік кезеңнен қалған бес балдық бағалау жүйесі жойылады. Қалыптастырушы бағалау күнделікті оқыту мен оқу процесінің ажырамас бөлігі болып табылады және семестр бойы жүйелі түрде өтеді. Қалыптастырушы бағалау оқушылар мен мұғалімдер арасындағы тұрақты кері байланысты қамтамасыз етеді және ұпай немесе баға қоймастан оқуды түзетуге мүмкіндік береді. Жиынтық бағалау оқу жоспарының бөліктерін толықтырады (жалпы тақырыптар мен белгілі бір оқу кезеңі (семестр, оқу жылы, орташа деңгей) студенттің үлгерімі туралы ақпарат алу, ұпай жинау және бағалау жүзеге асырылады. Қалыптастырушы бағалау және жиынтық бағалау сабақта қолданылады. барлық пәндер.Кіріктірілген білім беру бағдарламасында қазақ тілі пәні әртүрлі оқытылады.Бағдарлама оқушының төрт тілдік дағдысын жетілдіруге бағытталған: тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым.Бұл төрт дағды «айналдыру әдісінде» орналасқан. оқу бағдарламасы және бір-бірімен тығыз байланысты. Яғни, жыл бойы бірнеше рет қайталанады және сынып өскен сайын тілдік мақсат күрделене түседі.

Бүгінгі таңда барлық елдер сапалы білім беру жүйесімен жұмыс істейді. Қазіргі заманда елдің бәсекеге қабілеттілігі азаматтарының парасаттылығымен айқындалатындықтан, білім беру жүйесі болашақтың талабына сай дамуы керек. Сол себепті оқушыларды заманауи әдіс-тәсілдермен тәрбиелеп, ой-өрісі кең, саналы, еркін азамат етіп тәрбиелеу қажет. Оның үстіне білім беру саласы қарқынды дамып келе жатқан бұл бағыт жалпы білім беретін мектептерге де енгізіле бастағаны қуантады.

Жаңартылған білім беру бағдарламасының құрылымы мен міндеттерін меңгеру. Курста сонымен қатар жаңартылған оқу бағдарламасы, оқу бағдарламалары, тілдік дағдылар, педагогикалық әдістер мен белсенді оқыту технологиялары қамтылды. Бір сөзбен айтқанда, бұл бағдарламаның мәні – баланың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру. Оқушы мектепте алған білімін өмірлік қажеттіліктерінде қолдана білуі керек. Сондықтан бұл бағдарлама «Өмірге қосылу» концепциясына негізделген. Мұғалімдерге үлкен жауапкершілік жүктеледі. 21 ғасырда өмірдің барлық саласында табысты болу үшін мұғалімдер оқушыларға қажетті дағдыларды үйрету үшін аянбай еңбек етуі керек. Жаңартылған оқу бағдарламасы аясында өз пәнін, мамандығын сүйетін, өмірін бала үшін құдіретті деп білетін білімді ұстаздар ғана жұмыс істей алады. Үнді халқының тарихи тұлғасы Махатма Гандидің «болашақта өзгерістерді көргің келсе, осы өзгерістерді уақытында жаса» деген іліміне сүйене отырып, үйренеріміз де, үйренеріміз де көп. оқушылардың қабілетін, оқушыларды болашаққа жетелеп, жақсы іске кірісу. Жаңартылған білім – болашақтың кешілі.

Жоғары оқу орындары тек білім беру қызметімен шектелмеуі керек. Қолданбалы және зерттеу бөлімшелерін құру және дамыту керек. Жасыратыны жоқ, биылғы Жолдауда отандық ғалымдарға жағдай жасау мәселесі ғылыми зерттеушілерге тың серпін беріп, белгілі бір дәрежеде қуантты. Қазақстанда инновациялық жүйені нығайту мақсатында ғылыми зерттеулерді мемлекет есебінен қаржыландыру және ғылымды дамытудың жүйелі мемлекеттік негізін құру қажеттігі айтылды. Отандық ғылымға ерекше позиция құрып, отандық өндірісті дамыту жүйесінің негізгі бағыттары айқындалды.

Қолданылған кітаптар:

1. Ахмет Л. Компьютерлік технологияларды оқу үрдісінде қолдану мүмкіндіктері Мәтін. / Л.Ахмет //
2. Білім - Білім - 2009 - № 3 Роберт И. Білім берудегі жаңа ақпараттық технологиялар: дидактикалық мәселелер, пайдалану перспективалары
3. Нұрғалиева Г.Қ., Тәжіғұлова А.И., т.б.Білім беруді ақпараттандырудың педагогикалық технологиялары. Алматы: RCIО. 2002, -269 б.
4. Л.Доллинер Білім берудегі ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың мәселелері және болашағы [Ғылыми-әдістемелік журнал] Информатика негіздері 2008 жыл No1 2-4 бет.
5. Мұхамбетжанова С.Т., Мелдебекова М.Т. Мұғалімдердің ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданудағы құзыреттілігін қалыптастыру әдістемесі. Алматы: «Дайыр баспа» ЖШС, 2010 ж

4-К ДАҒДЫЛАРЫН ФИЗИКА САБАҒЫНДА ҚАЛЫПТАСТЫРУ

ИМАНБАЕВА Жазира Задашевна

Физика математика бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі

Талдықорған, Қазақстан
Imanbaeva_z@tk.nis.edu.kz

Аннотация

Бұл мақалада оқушылардың 4-К құзіреттіліктері мен дағдыларын дамытудың тиімділігі қарастырылады сонымен қатар ХХІ-ғасырдың дағдыларын Сингапур мектептерінде дамытудың қолданған әдістеріне негіздеме жасалады.

Мақала орта білім беру мектептері және жоғарғы оқу орындарының ұзтастарына бағытталған.

Кілт сөздер:білімберу,заманауи технология,сыни ойлау, креативті ойлау, коммуникациялық дағдылар.

2016 жылы бүкіләлемдік экономикалық форумында төртінші технологиялық революция басталды деп жарияланды. Бұл дегеніміз адамдар үшін барлық әрекеттерді роботтар жасайды, ал сұранысқа ие қызметкерлер жұмыс істеуге қажет белгілі бір он дағдыны игерген болуы қажет деген сөз. Бұл дағдыларды Soft skills яғни жұмсақ (икемді) дағдылар деп атау қабылданған. Жұмсақ дағдылар-өмірлік мәселелерді шешуге және басқа адамдармен жұмыс істеуге көмектесетін кәсіптік дағдылар. Жұмсақ дағдылар кез-келген салада пайдалы.ол балалық шақтан қалыптасады және эмоционалдық интеллектпен байланысты. Қатты дағдыларды бірнеше аптада игеруге және олардың тиімділігін өлшеуге болады. Олар нақты тапсырмаларды орындау үшін қажет, оқу процесінде қалыптасады және техникалық білімге негізделеді. Гарвард, Стэнфорд және Корнеги қорының ғалымдары «жұмсақ дағдылар» адамның кәсіптегі табысының 85% құрайтынын, ал қатты дағдылар тек 15 % құрайтынын анықтады.

Ал білім саласында жұмсақ дағдылардың санын төртке дейін қысқартқан және оны «4-К жүйесі» деп атайды.

Сыни ойлау (Critical Thinking) Сын тұрғысынан ойлау— бұл ақпарат пен ойдың бірігіп алуының шынайы тәсілі. Ақпаратты алу ғана емес, сонымен қатар алған ақпаратты сыни тұрғыдан бағалап, ой елегінен өткізу арқылы қолдану.

Креативтілік (Creativity) Креативтілік – тұлғаның айрықша идеяларды шығару, ойлаудың дәстүрлі схемаларынан кете алу, проблемалық жағдаяттарды шеше алу қабілеті [<https://forum.stan.kz/>].

Коммуникация (Communication) – екі немесе одан да көп адамдардың немесе адамдар тобының өзара ақпаратпен, мәліметтермен алмасуы. Коммуникация – басшылық етудің байланыстырушы процесі болып саналады.

Координация (Coordinating With Others)- бұл адамдар тобын тиімді жұмыс жасау үшін ұйымдастыру процесі, яғни жақсы нәтижеге жету үшін үйлесімді әрекет ету.

2020 жылы сыни ойлау және креативтілік сұранысқа ие дағдылардың үштілікке кірсе, ал 2015 жылы төртінші және оныншы орында болған.2018 жылы Сингапур оқушылардың математикадан жаратылыстану ғылымдары және оқылым дағдыларын бағалайтын (PISA)Халықаралық оқушы қабілетін бағалау бағдарламасын басқарды. Жаңа технология, жаһандану, демографиялық проблема біздің қоғамды өзгертті.Алдыңғы буынға жетістікке жетуге жеткілікті болған академиялық білім, бүгінгі таңда жеткіліксіз болды.Сыни ойлау,басқа адамдармен қарым-қатынас жасай алу ХХІ -ғасырда маңызды дағды болып есептеледі.

Әртүрлі аспектілердегі PISA нәтижелерін бағалау нәтижесінде,оқушылардан талапты жоғарлату керек және бұны саналы іске асыру қажеттігі тұрды.Міне сондықтан да, Сингапур кейсі әр түрлі мемлекеттерде белсенді қолданылады.Себебі оның әрқайсында нақты 4К дағдысы бар. Барлық тәсілдер баланың көбірек ойлауына,бір-біріне сұрақ қоюына және талдау жасауына негізделген.Сингапур әдісінің негізгі идеясы топтық және жұппен жұмыс жасауды қолдану. Осы кезеңде мұғалім әр түрлі топтағы немесе жұптағы оқушыларды тыңдайды және бағалайды.Бұндай жұмыстың тиімді жағы оқушылардың жартысы бір мезгілде, сөйлеп үйренеді, көреді, тыңдайды, бір-біріннің қатесін түзетеді, яғни осы арқылы өз білімін бекітіп, жетілдіреді.

Мектепте «Физика» пәнін оқыту заманауи технологиялық әлемдегі өмірге дайындауда маңызды мағынаға ие. Оқушылар оқу үдерісінде бақылау жүргізуге, топтастыруға, құбылыстарды бір-бірімен байланыстыру мен оларға түсінік беруге үйренулері тиіс. Ойды, пәндік білім мен дағдыларды құру мен дамытуға ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік және жеке бастың маңызды тапсырмалары контекстінде ғылыми мәселелерді ойлауға қабылетті ақпараттандырылған және

сындарлы ойлай білетін азаматты тәрбиелеуге де ерекше назар аударылуы тиіс [«Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Білім беру бағдарламасы, 2018].

Белгісіздік ұлғайған сайын шынайы өмірде қажет негізгі құзыреттіліктерді дамыту мәселесінің өзектілігі арта түсуде. Сондықтан білім беру бағдарламасының мазмұны, бағалау жүйесі мен педагогикасы үздіксіз өзгеріп жатқан заманның қажеттіліктерін қағыс қалдырмау үшін, сонымен қатар Зияткерлік мектептер оқушыларының қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін, NIS-Programme әрдайым жетілдіріліп отырады және бұл ретте негізгі құзыреттіліктерді қалыптастыруға баса назар аударылады. Негізгі құзыреттіліктер дегеніміз – қазіргі қоғамға бейімделуге, өмір сүруге қажет білім, сауаттылық, дағдылар мен құндылықтар жиынтығы. Олар адамның құбылмалы жағдайға бейімделу қабілетін, сондай-ақ білім алу, меңгерген білімі мен дағдыларын нақты өмірде, атап айтқанда, әлеуметтік қарым-қатынасқа, жеке өміріне, өзін-өзі дамытуға және болашақ кәсіби қызметіне байланысты мәселелерді шешуде қолдана білу қабілеттерін білдіреді [NIS-programme білім беру бағдарламасын іске асыру бойынша ӘНХ,2023]. Физика курсының бағдарламасы негізінде өмірде алған білімдері мен дағдыларын қазіргі қоғамда толыққанды қызмет ету үшін пайдалана білу жолға қойылған.

Оқушылар жаңа физикалық ұғымдарды, заңдар мен принциптерді меңгеру барысында 4-К дағдыларын жаңа тақырыпты меңгеруде, бекітуде, практикалық жұмыстарды орындауда іске асыру жолдарынан мысалдар келтірейін.

Оқу мақсаты: 10.1.1.7 - экспериментті жақсарту жолдарын ұсыну

Оқушы парашюттің ауданының оның түсу уақытына әсерін зерттеп жатыр.

Ол А4 қағазына төрт бірдей жіпті іліп оған өшіргішті жүк ретінде ілді.

Оқушы парашюттің жоғарғы жағынан ұстап төбеден еденге түсу уақытын секундомермен өлшейді.

(а) Оқушы қағаздан қабырғасы 21.0 см болатын парашют жасайды.

Ол секундпен өлшенген уақыттың бес мәнін алады.

1.251.29 1.31 1.22 1.27

(i) Уақыттың орта мәнін екі ондық дәлдікке дейін есептеңіз

t орт .....[2]

(ii) Неліктен t орт мәні екі ондық мәнмен жоғары болмау керектігін түсіндіріңіз.

.....[1]

(iii) Неліктен парашюттің құлау биіктігі мүмкін деген ең үлкен биіктікті алғанын түсіндіріңіз..

.....[1]

(iv) Парашюттің бір қабырғасының ұзындығы 21.0см болса Оның ауданын есептеңіз.

A=.....м²[1]

Бұл тапсырмада оқушыға академиялық біліммен қатар, жоғарғы ойлау дағдыларын дамытуға мүмкіндік алады. Яғни эксперимент нәтижесіне әсер ететін факторларға талдау жүргізеді. Оқушылардың сыни ойлаумен қатар коммуникациялық дағдыларын дамыту мақсатында өз жазбаларымен бөлісуге немесе тапсырманы топта талқылауға ұсынуға болады. Бұл өз кезеңінде нәтижеге бағытталған бір шешімге келуге мүмкіндік береді.

7-сыныпта оқушылардың физика курсы бойынша бастапқы білімдері қалыптасады. Оқушылар құбылыстарды сипаттап, түсіндіруді үйренеді. Ғарыш және Жер бөлімін меңгеру барысында Айдың фазаларының ауысу себептері бойынша ақпарат ұсынып оны төмендегі кесте бойынша 4-К дағдыларын дамытуға тапсырма ұсынамын.

Read, Write, Pair, Share			
<p>Read the following text:</p> 	<p>What is my response to the text?</p> 	<p>What does my partner think?</p> 	<p>What will we share?</p> <p>share</p>

1-сурет -ақпаратты талдау әдісі

Оқушылар 7.7.1.4 Ай фазасын білу, оның Жер маңында айналуын және Жерге әсерін сипаттау мақсатын жүзеге асыру барысында ақпараты оқып, ақпараттан қажетті мәліметтерді жазып, ол туралы басқа оқушылардың пікірін тыңдап, бөліседі.

Жаңа технологиялардың дамуы, өзгермелі әлем, күн санап енгізіліп жатқан инновациялар, еңбек нарығындағы жаңа мамандықтарға сұраныс, оның дағдысы мен стиліннің өзгеруі мектеп оқушыларын даярлау жүйесінде айтарлықтай өзгеріс әкелді. Алдыңғы буынға жеткілікті болған білім-қазіргі уақытта табысты болуға жеткіліксіз. Өмір бойы білім алуға, жаһандық және сандық әлемдегі өзгерістерге дайын, адами қасиеті жоғары, зиялы және бәсекеге қабілетті тұлғаның сәтті дамуына ықпал ететін, құндылықтарды бала бойында қалыптастыратын, мектептерде дұрыс бағыт және тәрбие, сапалы білім беретін тұлға – мұғалім. Мұғалімнің тапсырмаларды ақпаратпен алмасып, өзіндік жаңа идея ұсынатындай құрастыру және оқу процесін ұйымдастырса сыни ойлау, басқа адамдармен қарым-қатынас жасау, ынтымақтастық, креативті ойлау ХХІ ғасырдың ең маңызды қабілеттері қалыптасады.

Қолданылған ресурстар:

1. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Білім беру бағдарламасы –NIS-Programme «Физика» пәні бойынша оқу бағдарламасы. 2018 ;
2. <https://forum.stan.kz/>
3. NIS-programme білім беру бағдарламасын іске асыру бойынша ӘНХ, 20237

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЗДІК ҚОРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

КАЙРОВА Сулушаш Сабыргалиевна

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті

Орал, Қазақстан

Kajrova84@inbox.ru

Түйіндеме

Бұл мақалада мектепкі дейінгі балалардың өзекті мәселесі болып табылатын сөздік қорға талдау жасалып, баланың дамуы мен қоршаған ортамен байланысына назар аударылады. Автор осы арқылы балалардың үйде және мектепке дейінгі мекемелерді сөйлеудегі даму шарттарын көрсетеді. Бұл мақаланың маңыздылығы, бұл -балалармен жұмыстану барысында сөздерді мағынасын көрсете отырып, тілдік қорын байыту болып табылады.

Аннотация

В этой статье будет проведен анализ словарного запаса, который является актуальной проблемой для дошкольников, и основное внимание будет уделено развитию ребенка и его связям с окружающей средой. Автор этим отражает условия развития детей в речи дома и в дошкольных учреждениях. Важность данной статьи заключается в том, что она-обогащение языкового фонда с указанием значения слов в процессе работы с детьми.

Annotation

This article will analyze vocabulary, which is an urgent problem for preschoolers, and will focus on the development of the child and his connections with the environment. The author reflects the conditions of children's development in speech at home and in preschool institutions. The importance of this article lies in the fact that it enriches the language fund with the indication of the meaning of words in the process of working with children.

Кілт сөздер: сөз, мектепке дейінгі балалар, сөйлеуді дамыту, балалардың сөздік қорын дамытудың шарттары, сөздік қор.

Мектепкі дейінгі балалардың сөйлеу-танымдық қабілеттерін дамытуда диалогтік сөйлеу маңызды. Бала дамуының негізгі кезеңдерінің бірі ол – мектепке дейінгі кезең. Оның жас аралығына тоқтасақ, ол – үштен жеті жас аралығын қамтиды. Дәл осы уақытта баланың белсенді дамуы жүріп жатады. Осы кезде баланың психикасының қайта құрылып, қоршаған әлемді қабылдауы да өзгереді. Көп жағдайда ойластырылған іс-әрекет шартсыздан басымырақ болып, осылайша ерікті мінез-құлық байқалады. Бала әртүрлі жағдайда өзін қалай ұстау керектігін анықтап, әлемнің қалпын өздігінше көз алдына елестете баспайды. Көпдеген зерттеушілерді, айта кетсек, Л.С.Выготский, С.Л.Рубинштейн, сөйлеуді меңгеру барысында бала алғашында сөз, бір-екі сөзді қосу арқылы қарапайым сөз тіркесін, артынша осы сөз тіркестерін күрделендіріп сөйлеммен сөйлеуді үйренеді. Нәтижесінде сөйлемдері байланысқан, құрылымы дұрыс сөйлеуді игереді, осылайша сөйлемдері күрделене түседі.

Өзінің қатарластары және үлкендермен диалог құра алу үшін коммуникативтік іс-әрекет саласындағы маңызды бөлігі ол – үйренуге қажеттілік болып табылады. Бұл ретте балаларды оқыту: тіл және сөйлеу саласындағы ізденістер белсенділігін дамытуға бағыттау, тікелей үйретіп, оқыту емес, жанама жүзеге асыуы керек.

Балалардың сөйлеуді дамыту мәселелері педагогтарды, әдіскерлерді, ата-аналарды үнемі аландатады. Сөз адамның сөйлеуіндегі негізгі құрамы болып табылады. Баланы қоршаған ортаға шығарады, көп сөйлеушілердегі сөздердің мағынасын игеруге көмегін береді, өмірлік кеңістікке кіріуге көмегін береді. Дәл сөз арқылы бала әлеуметтік ортада белсенді мүшесі болуға мүмкіндік бере отырып, осы арқылы қоршаған ортаны тани бастайды.

Мұны атақты педагог Ушинский К.Д, атап өткен болатын: «сөздің мағынасына мән беріп үйренбеген бала, ол сөздің мағынасын нашар түсінеді немесе мүлде түсінбейді және сөздерді қолдану дағдыларын игерілмегендіктен ауызша және жазбаша сөйлеуде де қолдана алмайды, үнемі басқа да әртүрлі заттарды зерттеу барысында осы тымыры терең жатқан кемшіліктен қиналатын болады».

Екі жас пен жеті жас аралығындағы балалар өз жастарына сай қажетті сөздік қорды меңгеруі қажет атақты психологтардың жұмыстарына сүйене отырып У.Штерн, С.Н.Цейтлин баланың сөздік қорының орташа көрсеткішін анықтады: бір жас алты айда баланың сөздік қоры жүз сөзден асуы керек, екі жаста – төрт жүзге дейін білуі қажет болса, үш жаста – мың сөзге жеткізіп, ал төрт жастағы бала – мың алты жүз, бес – жасында екі мың екі жүз және одан да көп сөзді білуі қажет. Осыған қарап, баланың сөйлеудегі лексикалық қорының дамуы мектепке дейін жүзеге асады деген қорытындыға келеміз. Әдетте төрт жас шамасында балалар айналасында болып жатқан заттарға, әртүрлі заттар мен құбылыстарға өздерінің пікірін білдіріп отырады.

Баланың сөздік қорының дамуына әсер ететін көрсеткіш, ол – баланың өмір сүру жағдайы мен тәрбиесі. Мектеп алды даярлықтағы тәрбиешілер мен ата – аналар баланың жан – жақты дамуы үшін сауатты және мәдениетті сөйлеулері қажет. Мектеп алды даярлықтың мамандары өздерінің тәрбие алушыларының сөйлеу қабілеттерін дамыту үшін барлық жағдайды жасаулары қажет.

Баламен әртүрлі тақырыпта әңгімелесу, балаға өз ойын айтуға мүмкіндік беру керек, сұрақтарға жауап беруге көмектесу және сан алуан жағдайларға, құбылыстарға, заттарға, үлгілерге қайталанбайтын сөздерді қолдана отырып сипаттарын беруге көмек беруі қажет.

Тәрбиеші балалардың сөйлеу деңгейін дамытуы үшін мына міндеттірді шешуі көмегін береді:

-Айналасындағы объектілердің және құбылыстардың шеңберін кеңейту негізінде сөздерді түсінуді қарқынды дамыту мен дамытатын ортаны ұйымдастыру (арнайы таңдалған көрнекі құралдар арқылы әңгіме құру, диалогтар, тәрбиешінің әңгімелері, балаларға күнделікті көркем әдебиеттен мәтіндер оқу, балалармен ән айту және т.б.)

-сөйлеу сабақтарының негізін құрайтын және көрнекі материалдарға (ойыншықтар, ойындар, заттар, суреттер) және көркем шығармалардың мәтіндеріне сүйене отырып құрылған әр түрлі күрделілік дәрежесіндегі арнайы ұйымдастырылған диалогтар арқылы қарым-қатынас құралы ретінде сөйлеуді мақсатты дамыту.

Балалардың сөйлеуді игеру жылдамдығы да әртүрлі, бір балалар ерте сөйлесе, біреулері барлығын түсініп, бірақ үндемейді. Егер де бала үш жас аяғына қарай сөйлеп бастамаса мамандар көмегіне жүгіну қажет.

Осылайша, мектеп алды аралығындағы балалардың сөйлеу қорының дамуын қалыптасу үрдісіне мынадай психофизикалық факторлар маңызды:

-балалардың грамматикалық деңгейлерінде қолданатын және сөздік атауын қалыптастыруға көру қабілеті маңызды;

-сөйлеудің нақты мазмұнын визуалды бейнелермен байыту – баланың психикалық дамуы кезінде тікелей сезімдік және ауызша-логикалық таным арасындағы дұрыс қатынастың қалыптасуына ықпал етеді;

-биологиялық факторлар (тұқым қуалаушылық, орталық нерв жүйесінің дұрыс қалыптасуы мен дұрыс қызмет жасауы, мидың сөйлеу орталықтарында ақаулықтардың болмауы, дүниеге келгеннен кейінгі физикалық және психикалық дамуының қалыпты болуы және т.б.);

-әлеуметтік (дүниеге келгеннен бастап сөйлеу ортасының толыққандылығы, қолайлы ортада дамуы мен өсуі).

Қазіргі кезде, балаларды қоршаған ортаны түсінуі үшін интернет желісінде көптеген ақпараттар мен әдістерді көруімізге болады. Заттармен ойын, үстел ойындар, сөздік ойындар бар. Ата - ана немесе тәрбиеші осы ойында қатысушы да, мұғалім де болады. Ол үйрете отырып ойнайды, бала ойнай отырып, үйренеді. Берілген материалды бала ойын түрінде қабылдағанда сөздік қоры байи түседі. Балаларды суреттегі заттарды сәйкес сөзбен атауға үйретіп, қарапайым және көп күрделі

сөздерді анық айтуға, сұрақтарға жауап беруге көмектеседі. Мұның бәрін біздер сөздік қорды дамытудың бірнеше топқа бөліп қарастыруымызға болады:

- көрнекі
- практикалық
- ауызша.

Сөздік қорын дамыту үшін қажетті әр түрлі ойын тапсырмаларын қолдана отырып, мұғалім балаларға сөздер мен суреттерді байланыстыруға, дұрыс айтылуын үйренуге мүмкіндік береді. Осылай баланың сөздік қорын байытуды іске қосылатының есте сақтау қажет. Үнемі жасалатын жаттығулар балалардың сөйлеуінің дамуына ықпал етеді. Осыған байланысты тәрбиешінің, ата-ананың білім берудегі барлық қызметі осы мәселелерді шешуге бағытталуын қажет етеді.

Әдебиеттер:

1. Анализ изучения проблемы формирования языковой системы родного языка в ходе речевого онтогенеза детей раннего и дошкольного возраста (аналитическая справка) – Алматы. 2019. 25 с.
2. Дедова Д.А., Юрьева М.В. К.Д.Ушинский о первоначальном обучении родному языку // Наука и образование. 2019. Т. 2. С.111.
3. Корепанова Е.В., Подгорнова С.Ф. Педагогические задачи дошкольного образования // Наука и образование. 2019. Т. 2. № 2. С. 175.
4. Ильинова К. В. Влияние сюжетно-ролевой игры на формирование личности ребёнка / К.В. Ильинова, О.Ю. Логинова, С. В. Мещерякова, И. Ю. Кулько // Молодой ученый. — 2014. — №17. — С. 487-489
5. Коцарева Т.В. Формирование языковой компетентности младших школьников средствами лексической работы // Учительский журнал. 2013. № 1. С.18.
6. Ушинский К. Д. Русская школа / Сост., предисл., коммент. В. О. Гусаковой / Отв. ред. О. А. Платонов. М.: Институт русской цивилизации, 2015. 688 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

КАСЫМОВА Акмарал Хамзиевна

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана
Уральск, Казахстан
Kasimova_ah@mail.ru

Аннотация

Целью статьи является раскрытие проблемы использования информационных технологий в общеобразовательных организациях. Внедрение информационно-коммуникационных технологий в образовательный процесс – это главный инструментальный в обучении детей с особыми образовательными потребностями. Особое внимание в статье уделяется рассмотрению влияния компьютеризации на качество обучения, раскрываются примеры использования информационных технологий в образовании.

Ключевые слова: информационные технологии, образовательный процесс, обучение детей с ОВЗ, ИКТ.

Введение. В настоящее время многие граждане нашей страны активно проявляют интерес к современной системе образования. Обучение детей с ограниченными возможностями является одним из приоритетов системы образования Республики Казахстан. Конституция Республики Казахстан и Закон «Об образовании» предусматривают, что дети с отклонениями в развитии имеют право на получение образования наравне со всеми остальными. Использование информационных технологий помогает улучшить образовательную деятельность, увеличивает качество процесса обучения и повышение эффективности индивидуальной деятельности обучающихся. Также использование информационных технологий в учебном процессе готовит квалифицированных специалистов по разработке и применению современных технологий и средств информатизации образования.

Доступность образования для детей с ОВЗ и детей с ограниченными возможностями здоровья является одним из основных и обязательных условий их успешной социализации, обеспечения их полноценного участия в жизни общества, эффективной самореализации в различных видах профессиональной и общественной деятельности [1].

Усилия Министерства образования и науки Республики Казахстан направлены на создание образовательной среды, гарантирующей доступность качественного образования для лиц с ограниченными возможностями здоровья и инвалидов в рамках модернизации образования с учетом их психических особенностей, развития и состояние здоровья.

Поэтому важнейшая задача модернизации:

- гарантированный доступ к качественному образованию; - Индивидуальное обучение;
- Отсутствие дискриминация в сфере образования;
- систематическое повышение квалификации педагогов;
- создать условия для нового и современного качества общего образования.

И одним из приоритетных стратегических направлений модернизации образования, решения этих задач является внедрение информационно-коммуникационных технологий в образовательный процесс. Это особенно важно с точки зрения предоставления образования детям-инвалидам.

Дети с ОВЗ – это «особые» дети, состояние здоровья которых не позволяет им заниматься по образовательным программам, не связанным с их психофизическим развитием. Современные информационные и коммуникационные технологии открывают совершенно новые возможности обучения. Их можно использовать на всех этапах обучения:

- Объяснение нового материала; - Контроль знаний;
- Обобщение и систематизация материала [2].

Как так мы рассматриваем: Одной из задач коррекционной работы является мотивационная: речь идет о том, чтобы ребенок был заинтересован и внимателен, чтобы он ценил занятия с учителем и хотел выполнять задания.

Информационно-коммуникационные технологии позволяют воспринимать качественно новый уровень информации, что значительно повышает познавательную активность ребенка. Ребенку необходимо испытывать чувство выполненного долга по каждому заданию, каждый раз видеть, что его труд ценят. Лучший способ сделать это — использовать электронные средства обучения. Использование компьютеров в деятельности ребенка оказывает существенное влияние на различные стороны его психического развития. Улучшает восприятие, внимание, память и мышление.

За годы работы в дошкольном образовании, огромное количество преподавателей поделились своим опытом и выявили, что традиционные методы дошкольного воспитания и воли воспитателя недостаточно для того, чтобы педагогическая работа была успешной. Дети иногда не проявляют желания и интереса к организованной учебной деятельности, им не всегда интересно наблюдение за статичными изображениями или монотонная деятельность с предметами, формами или фигурами. Современный ребенок с рождения окружен богатой медийной средой: электронными игрушками, игровыми приставками, компьютерами, планшетами [3].

Интерактивные обучающие игры - принципиально новая область образования. Они позволяют перейти от процесса обучения, основанного на объяснениях и иллюстрациях, к процессу обучения, основанному на деятельности. Ребенок становится активным субъектом, а не пассивным объектом педагогического воздействия.

Интерактивные развивающие игры обладают огромным дидактическим потенциалом, который педагоги могут эффективно и творчески использовать в своей практике.

Преимущества интерактивных игр:

- 1) Использование интерактивных игр позволяет задействовать три вида памяти: зрительную, слуховую и двигательную;
- 2) Повышает у детей мотивацию к обучению;
- 3) Тренировка и развитие совместной согласованной деятельности зрительного и двигательного анализаторов;
- 4) Повышение самооценки детей через систему поощрений;
- 5) Побуждать детей к участию в познавательной деятельности;
- 6) Учебные задания дают детям возможность наглядно представить результат своей деятельности и исправить его, если допущена ошибка.

Детям очень интересно работать с информацией на экране в игре. Очень легко использовать электронные устройства для занятий непосредственно или лично с ребенком, так как многие занятия способствуют развитию мышления.

В целом, при работе с детьми с ограниченными возможностями, можно выделить следующие преимущества компьютера: компьютер содержит примеры, понятные дошкольнику; движение, звук, анимация привлекают надолго и мотивируют к обучению; представление информации в игре на экране компьютера поддерживает интерес детей; компьютеры предлагают индивидуальные

возможности обучения. Важно также, чтобы у детей дошкольного возраста с ограниченными возможностями использование знаний и навыков, полученных в компьютерной игровой среде, приводило к их реализации, а желание заниматься этим делом превращало в увлечение.

Поэтому необходимо, помимо традиционных методов и приемов коррекции и развития, использовать информационно-коммуникационные технологии.

Информационные технологии помогают улучшить процесс обучения детей, делая его мобильным, разнообразным и персонализированным. Использование различных технологий позволяет моделировать различные ситуации из социальной среды. Информация об использовании компьютера в качестве инструмента обучения различна: он работает со всеми детьми, в группах и индивидуально.

Используя принцип доступности, учителя подбирают наглядные пособия, шаблоны и методы организации учебной деятельности в соответствии с проектом детей, их дневными возрастными особенностями.

Принцип систематичности и последовательности.

Принцип хорошего и последовательного образования заключается в том, что интеграция учебного материала происходит в системе. Мы бы выбрали бы мультимедийные презентации и интерактивные игры в соответствии с тематическим планом.

Согласно принципу научности, единственная цель у преподавателей - помочь детям приобрести навыки, позволяющие правильно отражать действительность. Интерактивные игры и мультимедийные презентации позволяют представить реальную, а не фальшивую информацию (фотографии, видеоклипы, аудиозаписи).

Теория креативности [4].

С помощью информационных технологий пропагандирую знания о творчестве детей, повышаю интерес к урокам благодаря новизне, реальности и силе образов, использованию эффектов анимации.

Принцип наглядности

Дети дошкольного возраста с их эмоциональным чувством понимают только то, что им приходится чувствовать, слышать, следить или измерять одновременно с действием объекта. При этом лучше в своей работе использовать видео, презентации, слайд-шоу, видеоклипы, интерактивные игры[5].

Дискуссии можно использовать в любой части урока: в начале - чтобы вовлечь ребенка в работу, в середине - чтобы показать важные вещи, в конце - чтобы собрать полученные знания.

Наиболее популярной программой, используемой в классе, является Microsoft Power Point. Создавать с детьми множество игр и презентаций, которые используются в образовательном процессе. Также используют готовые продукты, найденные в Интернете. Задания выбираются в зависимости от цели урока и знаний, которые вы хотите усвоить или получить от детей.

Артикуляционная гимнастика. У каждого упражнения есть своя история, которая вдохновляет ребенка и помогает сосредоточиться на задании. Например, петь с забавными лягушками или петь песни с животными гораздо интереснее, чем просто повторять звуки. Детям очень интересно, когда они совершают движения с персонажами на экране компьютера.

Развитие коммуникации. Ребенку предлагается продолжить рассказ "Жаркий летний день...". Например, есть фоновая картинка, и отдельные картинки, нажав на которые ребенок должен написать фон и сочинить историю. Эта игра позволит вашим детям попрактиковаться в написании связных рассказов с нуля. Игры "Кто, где?", "Где сидит птичка?". С целью закрепления предлогов в речи.

Интерактивная игра "Math Fun" включает следующие разделы: количество и счет, формы, размеры, ориентация в пространстве и времени. С помощью больших подсвеченных картинок ребенок сможет менять цифры, работать с геометрическими фигурами и различными предметами.

Знакомство с окружающим миром. Используя мультимедийный игровой тренажер "Зимующие и перелетные птицы", с детьми выполняют задание "Назови птицу и скажи, к какому типу птиц она относится - зимующим или перелетным?". Нажатие на изображение яиц направляет их к кормушке или облаку, позволяя ребенку увидеть

ответ. Игра "Весна пришла" из серии игр "Времена года". Ребенок выполняет задания "Найди и назови иностранные достопримечательности", "Что такое смешанные песни", "Перелетные птицы", "Утренние сказки". Ребенок должен нажать на картинку и проверить свой ответ.

Физическое развитие. Детям предлагается сыграть персонажей на экране. Несколько минут разговора о теле и учат детей целям, физическому самоконтролю, детскому движению, физической активности и счастью.

Предлагать уроки, в том числе интерактивные вовлекать детей в обучение, использовать мотивационные подходы, развивать самооценку каждого ребенка для объективной оценки (например, мифическим героем), помогать замечать ошибки и помогать исправлять счастье. Вне класса ученики обсуждают игры, жесты, которые улучшают речь, способствуют личному общению[6].

Невозможно переоценить важность и необходимость дальнейшего обучения и работы с умственно отсталыми детьми. Существенные различия в классе детей с нарушениями интеллекта могут повлиять на общий успех ребенка. Поэтому работа на расстоянии становится более важной при болезни ребенка и в условиях эпидемии. Коммуникационные технологии используются для обучения учащихся дома вместе с родителями. Родители были нашими самыми большими сторонниками выздоровления.

Чтобы рассказать родителям о важности непрерывного обучения для детей с аутизмом, было проведено видеоинтервью.

Наиболее эффективным является использование коммуникативных техник в работе с родителями - родители лучше понимают цели лечения и развития образования и поощряют работу с ребенком дома.

В заключение я хотел бы сказать, что класс, в котором используются интерактивные игры, очень результативен. Интерактивные игровые взаимодействия способствуют обучению и развитию ребенка, открывая новые возможности для специального образования. Используя современные педагогические техники и четкое общение для знакомства детей с осознанностью, можно добиться положительных результатов в работе с детьми.

Стабильное душевное состояние положительно влияет на общее развитие мозга, а также на создание личных интеллектуальных процессов. Таким образом, использование информационных технологий в образовательном процессе необходимо для подготовки обучающихся к жизни и работе в современном информационном обществе .

Список литературы

- 1.Болонина В. В. Использование развивающих игр-презентаций в работе с детьми, имеющими ограниченные возможности здоровья / Болонина В. В.// Школьный логопед. - 2010 - № 1 - С. 73-77.
- 2.Красовская Л.В. Использование современных информационных технологий при изучении информатики в школе/ Л.В. Красовская, А.С. Зубенко, Н.С. Саляева, Е.В. Чуева. – Ялта: Тенденции развития высшего образования в новых условиях. - 2016. – 200-219с.
- 3.Васина М. Б. Дистанционное обучение детей с тяжелыми двигательными нарушениями при церебральном параличе с использованием дистанционных технологий / Васина М. Б., Танцюра С. Ю.// Коррекционная педагогика: теория и практика. - 2008 - № 2 - С.65-70.
4. Ainash Davletova, Mukanova Akmaral, Bisenova Gulnar, Akmaral Kassymova, Zhanuzakova Zulfiya. / Digital Educational Resources As Part of A Digital Educational Space For A Future Computer Teacher. / 5. Ainash Davletova, Mukanova Akmaral, Bisenova Gulnar, Akmaral Kassymova, Zhanuzakova Zulfiya // Modern Journal of Language Teaching Methods ISSN: 2251-6204 Vol. 8, Issue 7, July 2018.-S.-128-150
- 5.Вренева Е. П. Использование компьютерных технологий в работе коррекционного педагога ДООУ / Вренева Е. П.// Коррекционная педагогика. - 2008 - № 4 - С. 50-53.
- 6.Горст Е. В. Программа курса компьютерной грамотности "Смайл + "для детей-нвалидов / Горст Е. В.// Работник социальной службы. - 2012 - № 12 - С. 79-86.

ИНСТРУМЕНТЫ ОЦЕНИВАНИЯ АНАЛИТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ

КУНАНБАЕВА Асия Сембаевна

НИИШ ФМН

Талдыкорган, Казахстан

asia.kunanbaeva@mail.ru

Аннотация

Зерттеудің мақсаты - пән мұғалімдерінің сабақта оқушылардың аналитикалық дағдыларын бағалау құралдары туралы түсініктерін қалыптастыру, мұғалімдерді әртүрлі модельдермен, құралдармен және бағалау шкалаларымен таныстыру және мұғалімдерге өз пәні бойынша аналитикалық дағдыларды бағалау құралдарын бейімдеуге және дамытуға мүмкіндік беру.

Бұл зерттеу жұмысында оқушылардың сабақтағы аналитикалық дағдыларын бағалайтын әртүрлі үлгілер, құралдар және бағалау шкалалары қарастырылады. Ұсынылып отырған идеяның

өзектілігі мен жаңалығы шынайы деректердің жиналуында және мұғалімнің оқушылардың сабақта алған дағдыларын бағалауының объективтілігінде. Нәтижесінде жұмыста ұжымдық және жеке жұмыс үшін тиімді бағалау құралдары ұсынылған, бұл мұғалімдерге оқушылардың жетістіктерін тиімді және икемді бағалау дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

Аннотация

Целью исследования является формирование представления у учителей-предметников об инструментах оценивания аналитических навыков учащихся на уроках, ознакомление педагогов с различными моделями, инструментами и шкалами оценивания и предоставление возможности учителям адаптировать и разработать инструменты оценивания аналитических навыков по своему предмету.

В данной исследовательской работе рассматриваются различные модели, инструменты и шкалы оценивания, которые позволяют оценить аналитические навыки учащихся на уроках. Актуальность и новизна предложенной идеи заключаются в сборе достоверных данных по исследованию в действии и объективности оценивания учителем приобретаемых на уроках умений и навыков учащихся. В результате в работе представлены эффективные инструменты оценивания как для коллективной, так и для индивидуальной работы, которые позволят учителям сформировать навыки эффективного и гибкого оценивания достижений учащихся.

Одним из современных методов совершенствования практики преподавания, профессионального развития и инновационного изменения является исследование в действии. В результате чего учитель как рефлексивный практик исследует собственную работу по преподаванию предмета, улучшает ее путем вдумчивой рефлексии и общения со своими коллегами, развивает свои профессиональные и личностные компетенции.

Исследование в действии включает: 1) выявление проблемы, т. е. постановку главного вопроса, определение цели и выдвижение гипотезы; 2) пошаговое планирование; 3) реализация запланированных действий; 4) анализ и интерпретация данных; 5) анализ и интерпретация данных.

На четвертом этапе исследования в действии очень важно собрать достоверные данные по исследованию, чаще всего это оценка достижений (знаний, умений и навыков) учащихся. Возникает проблема – как учителю (возможно и самому ученику) наиболее объективно оценить умения и навыки, которые учащиеся приобретают и совершенствуют на уроках. Так как темой моего профессионального исследования является развитие аналитических навыков учащихся на уроках химии, то в данной работе я предлагаю инструменты оценивания аналитических навыков на уроках химии, как один из вариантов решения данной проблемы.

Поэтому были определены следующие цели и задачи работы:

- Формирование представления у учителей-предметников об инструментах оценивания аналитических навыков учащихся на уроках.

- Ознакомление педагогов с различными моделями, инструментами и шкалами оценивания аналитических навыков.

- Предоставление возможности учителям адаптировать и разработать инструменты оценивания аналитических навыков по своему предмету.

- провести анализ различных инструментов оценивания аналитических навыков учащихся;

- соотнести необходимость использования инструментов оценивания с целями учебного предмета;

- адаптировать различные инструменты оценивания на уроках своего предмета;

- определять с помощью различных инструментов оценивания образовательные потребности, способности и исследовательские навыки учеников;

- находить новые подходы к развитию у учеников навыков самоконтроля, самооценки, саморегулирования через предложенные инструменты оценивания;

- применять стратегии компетентного подхода в оценивании;

- создавать формы и шаблоны инструментов оценивания по темам учебного предмета

- к инструментам оценивания разработать соответствующую шкалу оценивания

На идею о разработке инструментов оценивания аналитических навыков меня натолкнуло ознакомление и изучение методических материалов И. Логвиной и Л. Рождественской об инструментах формирующего оценивания, С.В. Оськина о методических рекомендациях по процедуре оценивания знаний, умений, навыков. Также мной были изучены материалы семинара «Инструментарий контроля и оценивания результатов обучения» Акыбаевой Г. С.

Мной было проведено исследование в действии на тему: «Как выполнение заданий с несплошными текстами способствуют развитию у учащихся аналитических навыков на уроках химии в 10 «D» классе?»

В ходе исследования действия я применяла деятельностный подход в обучении, поэтому активно применяла следующие методы: методы организации и осуществления учебно-познавательной деятельности, методы стимулирования и мотивации учебно-познавательной деятельности учащихся, методы контроля и самоконтроля эффективности учебно-познавательной деятельности. При сборе информации по изучению данной темы я использовала следующие методы исследования: 1) индукция - переход от частного к общему; 2) дедукция - переход от общего к частному; 3) аналогия - форма умозаключения, предполагающая на основании сходства определенных признаков возможность сходства других признаков; 4) анализ и синтез - методы логического или фактического разложения целого на составные части и соединение целого из его частей; 5) сравнение - метод сопоставления с целью выявления сходства или различия; 6) обобщение - логический метод перехода от частного к общему; 7) абстрагирование - метод выделения какого-либо существенного признака; 8) систематизация - метод упорядочения в определенную систему.

Результаты исследования

Инструменты оценивания аналитических навыков

Аналитические навыки	Получение недостающей информации путём логических умозаключений и возобновления из памяти накопленной информации	Логическое осмысление информации	Расчленение целого на части	Переход от конкретного к абстрактному (навык обобщения).	Переход от следствий к причинам.	Умение разделять и дифференцировать информацию на составляющие части	Умение мыслить системно и излагать свои мысли последовательно и логично	Умение работать с фактами и допущениями	Навык сравнения, оценки и мониторинга
Инструмент оценивания	Таблица на заполнение (повторение и закрепление учебного материала)	Моделирование	Работа со схемами	Таблица для обобщения учебного материала	Моделирование, 3D модели	Работа с диаграммами	Практическая работа	Графическая работа	Таблица сравнения
Аналитическая шкала оценивания									

Инструмент оценивания: таблица для решения текстовой задачи

Шкала оценивания

			Общие навыки	Аналитические навыки
1	U	0-39%	Знает обозначения, умеет определить что дано в условии задачи и что надо найти	Логическое осмысление информации
2	E	40-64%	Знает некоторые формулы, которые надо применить и понимает, что по этим формулам можно найти нужные величины. Понимает, что такое сплав,	Получение недостающей информации путём логических умозаключений и возобновления из памяти

			состав сплава	накопленной информации
3	D	65-74%	Составляет сбалансированное уравнение реакции. Знает расчетные формулы и умеет применить их, но допускает ошибки по эквивалентным соотношениям в уравнении, в расчетах и в выводе единиц измерения	Способность находить конкретные взаимосвязи между уравнением реакции и расчетами, единицами измерения и т.д.
4	B	75-84%	Знает расчетные формулы и умеет применить их, но допускает незначительные ошибки в расчетах.	Умение работать с фактами и допущениями Умение структурировать и группировать информацию
5	A	85-90%	Правильно проводит расчеты, не достаточно логично излагает ход решения задачи	Умение структурировать и группировать информацию
6	A*	91-100%	Правильно проводит расчеты, логично излагает ход решения задачи	Умение мыслить системно и излагать свои мысли последовательно и логично

Результаты обучения							
Общие навыки	Знание	Понимание		Применение	Анализ	Оценка	Синтез
Аналитические навыки	Логическое осмысление информации	Получение недостающей информации путём логических умозаключений и возобновления из памяти накопленной информации		Способность находить конкретные взаимосвязи между уравнением реакции и расчетами, единицами измерения и т.д.	Умение работать с фактами и допущениями Умение структурировать и группировать информацию	Умение структурировать и группировать информацию	Умение мыслить системно и излагать свои мысли последовательно и логично
ФИ учащегося	Неудовл. 0-39%	Удовл. 40-64%		Хорошо 65-74%	75-84%	Отлично 85-90% 91-100%	
	U	E	D	C	B	A	A*
	Ученик 1						
Ученик 2							

Выводы:

Представленные в данном исследовании эффективные инструменты оценивания как для коллективной, так и для индивидуальной работы позволят учителям сформировать навыки эффективного и гибкого оценивания достижений учащихся. А также учитель может творчески подойти к различным инструментам оценивания – переработать, создать на их основе новые и применить в соответствующей учебной ситуации, разрабатывать свои методические материалы по оцениванию умений и навыков учащихся и успешно использовать их в своей практической деятельности.

Литература:

И. Логвина, Л. Рождественская, Инструменты формирующего оценивания в деятельности учителя-предметника, пособие для учителя, https://www.kimc.ms/soobshchestva/gmo/gmo-biology/metodicheskaya-kopilka/3_instrum_FO.pdf

С. В. Оськин, Методические рекомендации по процедуре оценивания знаний, умений, навыков и опыта деятельности, на этапах формирования компетенций, Краснодар: ООО «Крон».- 2016.-53 с

Г. С. Акыбаева, Инструментарий контроля и оценивания результатов обучения, https://enic-kazakhstan.edu.kz/files/1644231877/seminar-cbp_2_05-02-22.pdf

Э. Уилсон, Как проводить исследование в действии, <https://kst.nis.edu.kz/wp-content/uploads/2018/01/KAK-PROVODIT-ISSLEDOVANIE-V-DEJSTVIJ.pdf>

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДӘЛЕЛДІ ЖАЗУ DAҒДЫЛАРЫН ИНТЕГРАЛДЫ ӘДІСТЕР АРҚЫЛЫ ДАМУ

КУШЕРБАЕВА Инкар Қанатқызы

Химия-биология бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі

Павлодар, Қазақстан

Kusherbayeva_i@pvl.nis.edu.kz

Қазіргі уақытта кез келген ортада еркін сөйлеу, аудитория алдында сенімді болу өз көзқарастарын нақты, сенімді дәлел келтіріп жеткізу өте маңызды. Бұл білімінді жетілдіруге, бар білімінді орынды қолдануға, өзін сенімді ұстап, көзқарасын айқын білдіруге, мінез қалыптастыруда маңызы зор екені айқын.

Зияткерлік мектептер оқу үдерісінде «қалай білім алу керектігін білетін», өздігінен білім алуға, шешім қабылдауға қабілетті, ынталы, қызығушылығы жоғары, өзіне сенімді, жауапкершілігі жоғары, өзінің және өзгенің іс-әрекетіне талдау жасай алатын жеке тұлғаны қалыптастыруға бағытталған қағиданы ұстанады [1]. Ал бұл қағиданы орындау мұғалімнің негізгі міндеттерінің бірі.

Зерттеу мәселесінің өзектілігі. Сауатты қарым-қатынас жасау, өз көзқарасына өзгені иландыру, өзіндегі сенімділікпен өзгені сендіру, дәлел келтіру дағдыларының болуына тікелей байланысты.

Барлығына міндетті оқу бағдарламасында: Кіріктірілген білім беру бағдарламасының негізгі мақсаттарының бірі тұлғаны әлеуметтендіру, яғни әртүрлі ортада тиімді қарым-қатынас орнатуға қабілетті азаматтарды тәрбиелеу болып табылады. Осы мақсатта әртүрлі үлгідегі қарым-қатынасқа қолдау көрсетілетін және бағаланатын, оқушылар өз ойын еркін білдіре алатын ынталандырушы және қолдаушы орта қалыптастырылып, коммуникативтік дағдылары дамытылуы қажет [1] делінген.

Оқушылар салыстырмалы талдау жүргізуде, өз ойларын, көзқарастарын жеткізуде, кейіпкер бейнесін ашуда, шығарманың тарихи не көркемдік құндылығын нақты дәлел келтіріп жеткізуде нақты дәлел келтіре алмауы, жалпылама дәлелдер келтіру мәселелері анықталды. Бұл мәселені шешіп, жүйелі жұмыс жасаудың қажеттілігі туындады. Сол себептен іс-әрекеттегі зерттеу жұмысын жүргізуді жөн көрдім.

Іс-әрекеттегі зерттеуге бір сынып оқушылары алынды. Бұл сыныпты таңдауымның себебі сенімді, ғылыми, нақты дәлел келтіру дағдыларының қалыптаспауы.

- Өз көзқарасын нақты дәлелмен жеткізе алмауы; Келтірілген дәлеліне сенімсіздігі; Аудиторияны сендіруде басқа пәндерден алған білімдерін орынды қолдана алмауы; кейіпкер бейнесін ашуда, шығарманың тарихилығы мен құндылығын талдауда шығармадан нақты мысалдар келтіріп түсіндіріп дәлелдей алмауы.

Сыныпта барлығы 24 оқушы. Оқушылардан сауалнама алынып, төмендегідей сарапталды:

Өз көзқарасыңызды сенімді жеткізе аласыз ба? деген сауалға – 13 оқушы – 54,1% «Жоқ» деп жауап берді.

Дәлел келтіруде басқа пәннен алған біліміңізді орында қолдана аласыз ба? деген сауалға – 16 оқушы – 66,6% «Жоқ» деп жауап берді.

Аудитория алдында сөйлеуде қорқыныш бар ма? деген сауалға – 17 оқушы – 70,8 % «Иә» деп жауап берген.

Дәлел келтіруде сыныптастарыңызбен ой бөлісу, пікір алмасудың пайдасы бар ма? деген сауалға – 19 оқушы – 79,1% оқушы «Иә» деп жауап берген.

Сауалнама нәтижесіне сүйене отырып, оқушылар көзқарасын сенімді жеткізуге, басқа пәннен алған білімдерін орынды қолдануға, аудитория алдында еркін сөйлеуге, бірлесе отырып жұмыс жасауға бағытталған оқытудағы тиімді әдістерді іріктеу, дәлел ұғымын толыққанды зерттеу әрекеттері орындалды.

Оқушылар келтіретін дәлелдерді қарастыратын болсақ

«Түнде ұйықтау күндізгіге қарағанда пайдалы, өйткені денеде қараңғыда мелатонин көп өндіріледі. Бұл гормон жақсы ұйықтауға және ағзаны қалпына келтіруге көмектеседі»- деген мысалды алсақ, ол сенімді түрде дәлел бола алады.

Ал, «Түнде ұйықтау керек, өйткені бәрі осылай жасайды деген мысалды алатын болсақ»- бұл дәлел емес. Екі мысалды салыстыра қарасақ, айырмашылығы айқын байқалады.

Ал оқушылардың жауабында екінші нұсқаға сәйкес жауаптар басымырақ болады.

Дәлелдеу дағдысы – өз ұстанымын нақты және сенімді негіздеу, түсіну немесе басқа адамның пікіріне немесе шешіміне әсер ету үшін сенімді дәлелдер келтіру қабілеті.

Бельгиялық философ Хайм Перелманның пікірінше, «Аргументтің мақсаты — ақыл-ойдың оларды мақұлдау үшін ұсынылған тезиске деген адалдығын қалыптастыру немесе күшейту.

Австралиялық философ Чарльз Леонард Гамблингтеп дәлелді «бір адам екіншісін сендіру үшін жасайтын» кез келген сөйлеу түрі арқылы анықталады [3].

Ал нақты дәлелдерді өзара топтастырып бөлуге де болады. Ол төмендегідей жүзеге асады:

Ғылыми дәлел – басқа пәннен алған білімді қолдану арқылы дәлелдеу;

Түсіндірмелі дәлел – мысал келтіру, талдау, анализ жасау арқылы дәлелдеу;

Жоғарыда аталған дәлелдер түрін меңгертуде оқушыға бағытталған оқытуды жүзеге асыру арқылы орындауға мүмкіндік береді. Сондықтан бұл мәселені шешуде интегралды әдістердің маңызы зор.

Интегралды яғни біріге отырып оқу, өзара ақпарат алмасуға, өз білімінді толықтыруға, сенімді, нақты дәлел келтіру оқушының коммуникативтік дағдыларын арттырып қана қоймай, өз-өзіне сенімді болуға, мінездің қалыптасуына, пәнаралық байланыс жасау арқылы өз білімін орынды қолдануға, қосымша ізденуге, көшасбасшы болуға, түрлі аудитория алдында сенімді сөйлеуге мүмкіндік береді

"Интегралды" сөзі сөзбе-сөз аударғанда "ажырамас, бір-бірімен байланысқан, біртұтас" деп аударылады. Шетелдік сөздердің "интегралды" сөздігі ұғымын осылай ашады: интегралды - бұл ажырамас, біртұтас[4].

Интегралды оқыту – біріктірілген оқыту жағдайында ол оқушыларды оқу негізінде мазмұнды оқуға, жазуға, сөйлеуге және тыңдауға және ақпаратты ұсынуға шақырады. Бұл сонымен қатар оқушыларға білім мен ақпаратты жан-жақты жинауға көмектеседі. Осы оқу процесіне сүйене отырып, оқушылар өз білімдерін дамытады. Бұл оқушылар арасында білім, білік, зерттеу дағдыларын дамытатын және олардың мақсаттарына жетуге көмектесетін пәнаралық зерттеудің бір түрі болып табылады.

Интегралды оқыту әдістерін зерттеген ғалымдар, әдістемелік принциптерге қарай 4 түрге жіктейді. Бұл түрлердің барлығы біріге отырып, қарым-қатынас дағдысын дамытуға бағытталған[5].

Оқу үдерісін ұйымдастыру кезінде оқушыларды интегралды әдісті қолданып, оқыту арқылы оқушыға бағытталған оқытуды жүзеге асыру арқылы «Ойлан, жұптас, бөлім», айтылым дағдысын дамытуда факті мен көзқарастарды біріктіре отырып, ұтымдысын алу. «Блум кітапшасы» түсінуден бағалауға дейінгі кезеңді қамти отырып, салыстырмалы талдауда ғылыми дәлел келтіруде қолдану тиімді. «Образдық миссия», «Айтарым бар», «Көрсетем, дәлелдеймін, жеткіземін», «Тікірталас алаңы» әдістері өз көзқарастарын нақтылап, дәлелдеп жеткізуге мүмкіндік береді.

Оқушылармен жеке және жұпта, топта жасалған ізденіс жұмыстары өте белсенді орындалды. Дегенмен оқушылардың жеке ерекшелігіне қарай қызығушылықтары жақсы қамтылса, деңгейіне қарай ақпаратты саралап, іріктеу қиындық тудырды.

Әрине, осыдан кейін жұмыс жасаудың келесі кезеңдері жоспарланады. Болашақта оқушы деңгейіне қарай жеңілден ауырға қағидасына сүйене отырып ақпаратты жинақтап, дәлел келтіруде ұтымды қолдану жолдарын қарастыру. Бұл әрекет оқушылардың дәлел келтіру дағдысын дамытуда туындаған мәселелерді шешу үшін жасалған тиімді жұмыстардың бірі болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

«Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Білім беру бағдарламасы Басқарма шешімімен бекітілген 2019 ж «23»08 № 39 хаттамасы

<https://practicum.yandex.ru/blog/kak-razvivat-navyk-argumentacii/> .

J. Robert Cox and Charles Arthur Willard, eds. *Advances in Argumentation Theory and Research* 1982.

ИНТЕГРАЛЬНЫЙ МЕТОД ОБУЧЕНИЯ | это... Что такое ИНТЕГРАЛЬНЫЙ МЕТОД ОБУЧЕНИЯ? (academic.ru)

https://www.education.sa.gov.au/docs/curriculum/tfel/tfel-resource-library/an_outline_of_integral_learning.pdf

ҚАЛЫПТАСҚАН МЕМЛЕКЕТТІҢ ТҮПҚАЗЫҒЫ - ЕЛОРДАНЫ АЛМАТЫДАН АҚМОЛАҒА КӨШІРУДІҢ МАҢЫЗЫ ҚАНДАЙ БОЛДЫ?

МАНАТБЕКОВ Жуман Манатбекович

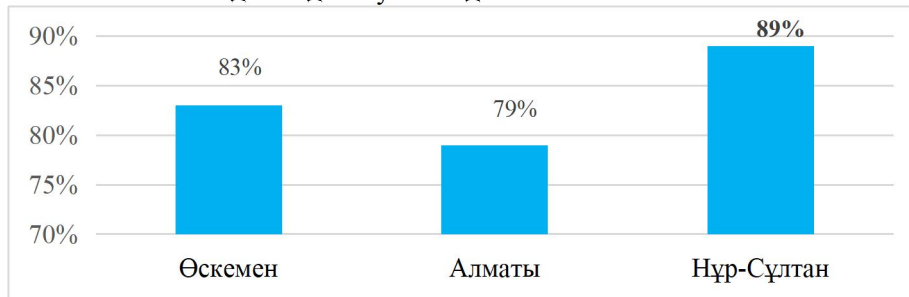
Назарбаев Зияткерлік Мектебі

Өскемен, Қазақстан

Manatbekov_zh@ukk.nis.edu.kz

Нұр-Сұлтан қаласының Елбасы төлтумасы ретінде қалыптасуы – елімізде, тіпті әлемдік қауымдастықта қызу талқыланатын тақырып. Алайда Қазақстан халқы әлі де елорданы көшірудің саяси-экономикалық маңызын терең түсіне бермейді. Менің бұл ойыма шағын зерттеуімнің қорытындысы дәлел бола алады.

Респонденттердің осы реформа жайлы не ойлайтынын білу үшін Өскемен, Алматы, Нұр-Сұлтан қалаларының тұрғындарынан (176 адам) онлайн сауалнама алдым. Сауалнаманың мақсаты: Елорданы Алматы қаласынан Ақмолаға көшіру шешіміне тұрғындардың көзқарасын білу және оның себептерін сараптау. Сауалнама менің болжамдарымды растады. Сауалнамадан өткен Өскемен қаласы тұрғындарының 83%-ы, Алматы қаласы тұрғындарының 79%-ы, Нұр-Сұлтан қаласы тұрғындарының 89%-ы Елбасы шешімін қолдайды (1-сурет). Бұл қорытындыға өзім іштей риза болдым, өйткені Қазақстан тарихы пәнінен 10-сыныпта «Елбасының астананы көшіру шешімі неліктен қабылданды?» тақырыбын талқылағанда саяси-экономикалық және географиялық тұрғыдан бұл шешіммен толық келіскен едім. Ал Елорданы Алматы қаласынан Ақмолаға көшіру себептерін респонденттер ашып көрсете алмады. Олар тек географиялық факторларды, атап айтқанда: Алматы қаласының сейсмикалық қауіпті аймақ болуы, экологиялық ластану мөлшерінің артуы, қала демография тығыздығының жоғарылауын атады. Мысалы, «Әйтеуір, Астана Еуразия ортасында орналасатынын білемін» деген де жауап кездесті.

1-сурет- Сауалнаманың қорытындысы

Әрине, қарапайым халық барлық саяси-экономикалық факторлармен таныс болмауы мүмкін, сондықтан Өскемен қаласында Шығыс Қазақстан облысы әкімі орынбасарының қатысуымен өткен «Еріктілер жылы» тақырыбындағы кездесуде осы тақырыпты одан әрі зерттеу мүмкіндігі туды. Алишер Мархабат мырзадан осы тақырыпта қысқа сұхбат алып, елорданы Ақмолаға көшірудің геосаяси және саяси-экономикалық себептерін сұрадым. Зерттеуіме мемлекеттік қызметкер пікірі құнды ақпарат бола алды. Алишер мырза негізгі үш маңызды факторға тоқталды:

- 1) Ақмола өңірінен ресейлік диаспора Отанына қайтып, сол жердегі демография күрт төмендеді, яғни ол жерге халықты көшіру қажеттілігі туындады;
- 2) Алматы қаласында жұмыссыздық мәселесі қарқынды өсе бастады, ал Ақмолада керісінше жұмыс күші жетіспеді;
- 3) Мемлекеттің индустриалдық-инновациялық даму жоспарын жүзеге асыруда Ақмола біршама маңызды рөл атқаратыны анықталды.

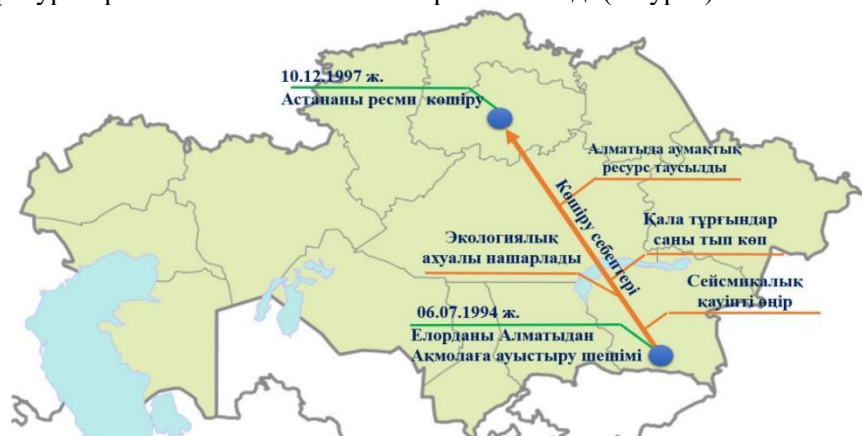
Әкім орынбасарының уақыты тығыз болғандықтан, сұхбатты кеңінен өрбітуге мүмкіндік болмады. Бұл сұхбаттан пайдасы мол ақпарат алдым, себебі ақпарат құралдарынан Алматыдағы жұмыссыздық мәселесі туралы мағлұматты кездестіре алмадым.

Тәуелсіз шағын зерттеуімнің қорытындысы қарапайым халыққа Елорданы Алматы қаласынан Ақмолаға көшіру себептерін насихаттау қажеттілігін тудырды. Елбасының «Еуразия жүрегінде» атты кітабын талдау арқылы «Елбасы бұндай шешімге қалай келді?» және «Не түрткі болды?» деген сұрақтарға жауап іздедім.

Автор тұжырымдарына сүйенсем Елорданы көшіру қажеттілігін екі жағдайға бөліп қарастыруға болады. Біріншісі, неліктен Алматы астана статусына жарамады? Екіншісі, сәйкесінше, неге Ақмола Елорда атануға лайық болды? XX ғасырдың 90-жылдары Алматының ахуалы күрт нашарлады, себебі ол қала 700 мың тұрғынға жоспарланған еді, бірақ демографиялық көрсеткіші 1

миллионнан асып кетті. Жалғыз мегаполистің аумақтық ресурстары таусылып, ақырында халықты су, энергиямен қамтамасыз ету қиындай түсті, бұл жұмыссыздық мәселесіне де әкеліп соқты. Яғни, Алматының дамуы уақытша «биік таулармен қоршалып қалды». Сондай-ақ апорт Отаны сыртқы шекараларға өте жақын, ал кеңестік кезеңде Қытай Халық Республикасымен қарым-қатынас қазіргідей бейбіт болған жоқ, сондықтан экономикалық орталықтың әрі елорданың қауіпсіз ортада орналасу керек екені айдан анық болды. Алматының сейсмикалық қауіпті аймақ екенін де автор өз еңбегінде баса көрсеткен. Осы жағдайды түсінген Елбасымыз 1994 жылы астананы Алматыдан Ақмолаға көшіру бастамасын ұсынды.

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап белсенді түрде болашақтағы жаңа астананы іздестіру басталды. Болашақ елорданың әртүрлі нұсқалары қарастырылды: Қарағанды, Ақтөбе, Жезқазған... Ақмола әлеуетті елорда ретінде халықаралық стандарттар бойынша қойылатын барлық 32 талапқа: әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер, климат, ландшафт, сейсмикалық шарттар, қоршаған орта, инженерлік және көлік-логистикалық торап, инфрақұрылым, құрылыс компаниясы, еңбек ресурстары мен геосаяси аспектілерге сай келді (2-сурет).

2-сурет- Елорданы Алматыдан –Ақмолаға көшіру себептері көрсетілген картасхема

Біріншіден, Ақмола қаласы Қазақстанның географиялық орталығында орналасқан. Елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің «Еуразия жүрегінде» атты кітабында атап көрсеткендей: «Осы әрекетімен Қазақстан Солтүстікпен және Оңтүстікпен, Шығыспен және Батыспен тең құқықты ынтымақтастыққа ашықтығын паш етті». [1] Екіншіден, Ақмоланың көліктік қатынас жолдары ыңғайлы болды, яғни әуе жолы, теміржолдар мен автомобиль магистральдарының қиылысқан тұсында орналасты. Үшіншіден, қала төрт құбылаға тең өсе алатын еді, географиялық жағдай кез келген бағытта ұлғая дамуға мүмкіндік беретін. Ақмола қаласында сейсмикалық қауіп жоқ. Қаланың Есіл өзенінен жиналатын орасан зор су қоймасының болуы жаңа елорданы таңдаудың маңызды геосаяси өзегі болды.

Өзге мемлекет диаспораларының өз тарихи Отандарына көшіп кетуіне байланысты Ақмола қаласындағы тұрғындар санының күрт азаю қаупі туындады. Елорданы Ақмолаға көшіру туралы шешім қабылданған кезеңде мұнда небәрі 280 мың ғана адам тұратын еді, сондықтан Ақмоланың астанаға айналуы ішкі миграция есебінен автохтонды халықтың Орталық Қазақстанға қоныс аударуына әкелді.

Сондай-ақ Ақмоланың таза әрі желдің өтінде тұрған, жазық жерде орналасқан қала ретінде экологиялық тұрғыдан ұтымдылығы басым және жасыл энергияны дамытуға оңтайлы. Менің ойымша, Ақмолада ғимараттардың аз болуы жаңа заманауи мекемелер мен тұрғын үйлерді салуға жол ашты.

Еліміздің төртінші астанасы – Ақмола қаласы әуелі 1998 жылы Астана, 2019 жылы 23-наурызда ҚР Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың №6 Жарлығымен «Нұр-Сұлтан» атауын иеленді. Бұл - Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың ерен еңбегіне көрсетілген құрмет белгісі деп санаймын.

Нұр-Сұлтан қаласының 20 жылдық мерейтойына арналған Елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің бағдарламалық сөзінде жаңа елордалық қаланың даму философиясын өте анық және бейнелі түрде айқындап берді:

«Еуразияның қақ ортасында салынған жаңа астананың модернизациялық миссиясы мол. Мұнда жаңа кеңістік, жаңа координаттар жүйесі, жаңа уақыт пайда болды. Бұл жалпы жаңару мен жаңа тәртіптің пайда болуына серпін береді. Бүгінде әлемге оппозиция қажет емес, үйлесім, даму

және ынтымақтастық қажет. Сондықтан елорда шығаратын ізгілік пен қазақстандық құндылықтардың нұры бүкіл планетаға тарайды және ризашылыққа ие болады». [2]

Шынымен де, жаңа астанамыздың әлемдік маңызы зор. Ол ЮНЕСКО-ның «Бейбітшілік қаласы» атағын бекер алған жоқ. Қазіргі таңда Нұр-Сұлтан әлемдік маңызға ие түрлі форумдар, конгрестер мен өзге де іс-шаралар өтетін Еуразия кеңістігінің жүрегіне айналды. Қазақстанның елордасы бірнеше рет күллі жаһандық қоғамдастықтың басты назарына ілікті. Ресми деректерге сүйенсек, Нұр-Сұлтанда «Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының съездері», «Астана экономикалық форумы», «Сирия мәселесі бойынша Астана процестері», «Дүниежүзі қазақтарының Құрылтайы», ЕҚБҰ-ның, ШЫҰ мен ИЫҰ-ның саммиттері және өзге де маңызды халықаралық оқиғалар өтті. 2011 жылдың басында республиканың елордасы VII Қысқы Азия ойындарының қатысушылары мен қонақтарын қабылдады. «Ехро-2017» халықаралық көрмесі баламалы энергияны дамыту жолында елімізді әлемге танытқан айтулы шара болды. Қазақстанның Тұңғыш Президентінің идеясымен іргесі қаланған жаңа елорда қысқа мерзім ішінде жалпыұлттық идея мәртебесіне ие болып, жас мемлекеттің тәуелсіздігінің символына және жаһандық табысына айналды.

Қорытындылай келе, Елбасының «Еуразия жүрегінде» атты кітабын талдау арқылы «Елбасы бұндай шешімге қалай келді?» және «Не түрткі болды?» деген сұрақтарға жауап таптым деп ойлаймын. Осы шағын зерттеуімді қолдана отырып, ел жұртшылығының астанаға қатысты танымдық білімдерін көтеруге болады деп есептеймін. Елордамыздың өркендеп келе жатқан қарқынына зер салсақ, оның әлемдегі ең тартымды әрі дүниежүзі алдында бейбітшілік пен келісім миссиясы зор қала екені анық. Сондықтан Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаевтың елорданы Алматы қаласынан Ақмолаға көшіргені тарихта ойып аларлықтай із қалдырған, ең маңызды реформа деген ойдамын.

Әдебиеттер тізімі:

Назарбаев Н.Ә. «Еуразия жүрегінде».-Алматы:Атамұра, 2005.-192б.

Әмірова Г. Елорда мен Елбасы-егіз ұғым. <http://atr.kz/bez-rubriki/elbasy-men-elorda-egiz-%D2%B1%D2%93ym/>

ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫ РУХАНИ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘСІЛДЕР

МАННАПОВ Ансар Мендикулович

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті

Орал, Қазақстан

antiman1980@mail.ru

Түйіндеме

Бұл мақалада әртүрлі дәстүрлер мен қоғамдарда дамудың шығу тегіне талдау нәтижесінде рухани адамгершілік ұғымына анықтама беріледі. Өнеге және адамгершілік ұғымдарына нақты тарихтан шолу жасасақ қоғамның дамуы мен өзгеріске ұшырайтындығын атап өту керек. Автор бұл мақалада жеке тұлғаның адамгершілік мәселесін зерттей отырып, педагогтың бұл үрдістегі рөлін атап өтеді. Рухани – адамгершілік тұлғаның сипаты және қасиеті ретінде мынадай сапалардан құралған: мейірімділік, адалдық, тәртіптіліктен тұратындығын ерекше баса айтуымыз керек. Рухани – адамгершілік тәрбиесі тәрбиеленушінің жас ерекшелігі мен жеке тұлғалық ерекшеліктері ескере отырып, оның жалпы адамдық құндылықтары мен нормаларына сәйкес келген кезде жалпы педагогикалық үрдіс ретінде жүзеге асады.

Кілт сөздер: жеке тұлға, тәрбие, адамгершілік, педагогикалық жетекшілік, қалыптасқан тұлға.

Аннотация

В данной статье дается определение понятия духовно-нравственности в результате анализа происхождения развития в различных традициях и обществах. Следует отметить, что если мы проведем обзор нравственных и нравственных понятий из реальной истории, общество будет развиваться и претерпевать изменения. Автор в данной статье, исследуя нравственную проблему личности, подчеркивает роль педагога в этом процессе. Особо следует подчеркнуть, что духовно – нравственная личность как характеристика и свойство состоит из следующих качеств: доброты, честности, дисциплины. Духовно-нравственное воспитание реализуется как общепедагогический процесс, когда воспитанник соответствует своим общечеловеческим ценностям и нормам с учетом возрастных и личностных особенностей.

Ключевые слова: личность, воспитание, нравственность, педагогическое руководство, сформированная личность.

Annotation

This article defines the concept of spiritual and moral as a result of the analysis of the origin of development in various traditions and societies. It should be noted that if we review moral and moral concepts from real history, society will develop and undergo changes. The author in this article, exploring the moral problem of personality, emphasizes the role of the teacher in this process. It should be emphasized that the spiritual and moral personality as a characteristic and property consists of the following qualities: kindness, honesty, discipline. Spiritual and moral education is implemented as a general pedagogical process, when the pupil corresponds to his universal values and norms, taking into account age and personal characteristics.

Keywords: personality, upbringing, morality, pedagogical guidance, formed personality.

«Адамгершілік» термині негізін «адамдық» сөзінен алады. Латын тілінен аударғанда «адамдық» - «moralis» - мораль деген сөз. «Адамгершілік» - бұл адамның мінез – құлқында, күнделікті іс – әрекетінде басшылыққа алатын үлгілер мен қағидалары. Адамгершілік мәңгілік емес және өзгеріссіз қалатын категорияларға жатпайды, олар көпшіліктің қалыптасқан әдеттері мен қайталанып, қоғамдық пікірді қостанатын жетекшіден қолдау табады да, құқықтық ережелерден қолдау көрмейді.

Сонымен қатар рухани - адамгершілік қағидалары, талаптары, адамдық қасиеттері адамның қоғамда қалай өмір сүру керектігін, өзін қалай ұстау керектігі т.с.с. туралы әрекеттеріне белгілі бір негіздеме береді. Мораль тарихи тұрғыда нақты, ал қоғам дамығанда өзгерістерге ұшырап отырады. Барлық уақыттар мен халықтарға ортақ, тән мораль болмайды.

Сөздің тұтас мағынасында рухани адамгершілікке тәрбиелеу мәселесі адамзат даму үрдісіндегі қойылған негізгі мәселенің бірі болған. Кез келген дәуірде өзіне тән әлеуметтік - экономикалық және сәйкесінше мәдени дамуына қарай тәрбиенің қажеттілігін көрсетіп отырған. Тәрбиелі, мәдениетті болу белгілі бір ортадағы адамдардың меншігі болмаған. Үйлесімді тұлға болу, кез – келген жағдайда өзін ұстай алу – әр адамның міндеті мен құқығы.

Тұлғаның қалыптасу мен дамуы барысында тәрбиелеу рөлі ерте кездегі педагогикада да маңызды болған. Мысалыға, Сократтың пікірінше, барлығына ортақ және өзгертілмейтін адамгершілік ұғымы бар деп есептеген. Оның пікірінше, тәрбиенің мақсаты заттың табиғатын зерттеу емес, өзін – өзі тану және адамгершілікті мейлінше жетілдіру. Ал Толстой Л.Н. тәрбиені өте жоғары бағалап, адам білетін барлық ғылымның ішінде жауыздықты аз істеп, көбірек мейірімділікке бұрып, қалай өмір сүру керектігін зерттейтін ғылымды басшылыққа алуды дұрыс деп түсінген.

Тұлғаны адамгершілікке тәрбиелейтін мәселелерді көптеген ғалымдар зерттеулер жүргізіп үлестіретін қосқан. Мысалы, Григорович Л.А. адамгершілікке мынадай анықтама берген: «Адамгершілік бұл – мейірімділік, әдептілік, тәртіптілік, ұжымдылық сияқты қасиеттердің жиынтығы».

Макаренко И.С.: «адамгершілік адамның қолданатын үлгілерін, ережелерін, мінез – құлық қағидаларын ерікте түрде сақталуын қамтамасыз ететін тұлғаның ажырамас бөлігі. Ол Отанға, қоғамға, ұжымға жеке адамға, өзіне және жұмысына және т.б. көрініс табады».

Ал Сухомлинский В.А. былай деген: «Жүрегінде мінез-құлықты ынталандыратын, жақсы ниетті бекітетін, жеке тұлғаның моральдық идеалға деген ұмтылыстарынан туындаған адамды нағыз адам бола алады... – бұл тұлғаны тәрбиелеудің алтын ережелерінің бірі». Адамгершілік тәрбиесі адам өмірінің барлық аспектілеріне енеді. Сондықтан қазіргі заманның көрнекті мұғалімі В. А. Сухомлинский тұлғаның жан – жақты дамуы туралы білім беру жүйесін дамыта отырып, оның басты белгісі адамгершілік тәрбиесі деп санады.

Адамгершілік тәрбиесі адам үшін маңызды болады, сондықтан мұғалім келесі шарттардың орындалуына қамқорлық жасаса тиімді болады:

- жалпы іс-әрекеттің эмоционалды байлығын қамтамасыз етеді, бірлескен ұжымдық күш-жігер мен оның қатысушыларын біріктіретін тәжірибені ұйымдастырады;
- табысқа жетелейтін эмоционалды-ерікті шиеленісті атмосферасын жасайды;
- эмоционалды жеткізу қағидасын орындайтын қоғамдық пікірдің (қызықты, маңызды) оң әсерін ескереді;
- достық қарым-қатынас атмосферасын құруға қамқорлық жасайды.

Харламов И.Ф. адамгершіліктің мазмұнын келесі санатта көрсетеді:

1. Отанға деген көзқарас (патриотизм) – өз еліне, тарихына, әдет-ғұрпына, тіліне деген сүйіспеншілік, қажет болған жағдайда оны қорғауға деген ұмтылыс.

2. Еңбекке деген көзқарас (еңбексүйгіштік) –еңбек қызметіне жасампаздықтың қажеттілігі болуын және еңбектің өзіне және қоғамға пайдасын түсіне алу, еңбек дағдылары мен дағдыларының болуын және оларды жетілдіру қажеттілігін болжайды.

3. Қоғамға деген көзқарас (ұжымшылдық) - өз қалауын басқалардың қалауымен үйлестіре білу, өз күш-жігерін басқалардың күш-жігерімен үйлестіре білу, мойынсыну және жетекшілік ету қабілеті.

4. Өзіне деген көзқарас-өзгелерді құрметтеу кезінде өзін-өзі құрметтеу, қоғамдық парыздың жоғары санасы, адалдық пен шыншылдық, адамгершілік тазалық, қарапайымдылық.

5. Адамгершілік немесе адамгершілік.

Қазіргі қоғам белсенді өмір сүруге және қолданыстағы шындыққа әсер етуге, оны жақсы жаққа өзгертуге дайын жаңа тұлғаны тәрбиелеу проблемасына тап болады. Қалыптасқан жеке тұлғаны тәрбиелеу-бұл білім беру парадигмасының өзгеруін көрсететін тәрбие процесінің рухани-адамгершілік бағыты. Жеке қалыптасқан тұлғаны - бұл күрделі ішкі құрылымы мен дамудың оң бағыты бар жеке қасиеттердің жалпыланған сипаттамасы. Жеке қалыптасқан тұлғаны А. Г. Асмолов, л. с. Выготский, А. А. Бодалев және т. б.

Л. А. Григорович өзінің зерттеулерінде адамгершілік тәрбиесінің мазмұнын адамгершілік арқылы қарастырды. "Адамгершілік-бұл адамның адамға деген көзқарасын білдіретін оның қасиеттерінің кешенін қамтитын тұлғаның интегралды сипаттамасы. Жеке тұлғаның сапасы ретінде адамгершілік басқа адамдармен қарым-қатынас процесінде қалыптасады: зейін мен ізгі ниет; басқа адамды түсіну қабілеті; эмпатия, эмпатия қабілеті; басқа адамдардың пікірлеріне, сенімдеріне, мінез-құлқына төзімділік; басқа адамға көмектесуге дайын болу".

Тұлғаның адамгершілік тәрбиесі-бұл педагогикалық және әлеуметтік құбылыстарды қамтитын күрделі және көп қырлы процесс. А. С. Макаренко адамгершілік тәрбиесінің келесі міндеттерін атап өтті: "1) адамгершілік сананы қалыптастыру; 2) адамгершілік сезімдерді тәрбиелеу және дамыту; 3) адамгершілік мінез-құлық дағдылары мен әдеттерін дамыту".

Б.Т. Лихачевтің пікірінше, адамгершілік тәрбиесінің негізгі негізгі категориясы: "адамгершілік сезім ұғымы – тұрақты эмоционалды сезім, тәжірибе, нақты адамгершілік қатынастар мен өзара әрекеттесу". Моральдық сезімдер, сана мен ойлау моральдық ерік-жігердің негізі мен ынталандырушысы болып табылады. Тыс адамгершілік ерік-жігер және әлемге тиімді және практикалық көзқарас адамның нақты адамгершілігі жоқ. Ол адамгершілік сезімнің бірлігінде және өмірде өзінің адамгершілік сенімдерін жүзеге асыруға саналы түрде табандылықпен жүзеге асырылады.

В.А. Сухомлинский жеке тұлғаның адамгершілік тәрбиесінің мәселелерін зерттеуге үлкен үлес қосты. "Азаматтың дүниеге келуі" атты еңбегінде ол норманың моральдық әдеті арқылы әлеуметтік деп тұжырымдайды, сана мен әлеуметтік мораль адамның рухани дамуды игеруге мүмкіндік береді. "Моральдық әдетсіз өзін-өзі растау, өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі құрметтеу мүмкін емес. Моральдық сезімді негізгі қағидасы ретінде бағалау моральдық сананы елемеді білдірмейді. Дамыған моральдық сана адамгершілік қағидаларын, үлгілерін білуді, қоғамдағы өзінің моральдық жағдайын үнемі білуді және түсінуді қамтиды. Моральдық әдеттердің қайнар көзі – терең сана мен құбылыстарды, адамдар арасындағы қарым-қатынасты, олардың моральдық қасиеттерін жеке эмоционалды бағалаудың бірлігінде. Моральдық әдеттер-бұл моральдық идеялар мен сенімдердің әліппесі".

Сонымен, «адамгершілікті тәрбиелеу» ұғымы әлеуметтік кең және педагогикалық мазмұнға ие, жан-жақты дамыған, моральді тұрақты тұлғаның қалыптасуына бағытталған. Қазіргі кезеңде қоғам нарықтық қарым – қатынастар мәселесіне экономикалық тұрақсыздығына, саяси қиындықтары толығымен еніп кеткен қоғамның адамгершілігін негіздері мен әлеуметтік байланыстарын бұзуда. Бұл адамдардың шыдамсыздығына және қатігездігіне әкеліп, тұлғаның ішкі әлемін бұзады. Сондықтан да педагогтар тәрбиенің күрделі мәселелерін шеше отырып, әр тәрбиеленушінің өмірлік әс – әрекетінде өзіндік негізгі құндылықтарын анықтауға көмегін береді, жауапкершілік сезімін алуға, қоғамның моральдық негіздерін сақтауға көмегін беріп отырады. Бұған оқу - тәрбиелік үрдісінде ажырамас бөлігі болып табылатын адамгершілік тәрбиесінің арқасында жүреді. Осылайша , тәрбие тұлғаны дамыту қызметі жүйесі ретінде педагогтың әртүрлі қызметін қоса отырып, оқушыдан тұтас қалыптасқан тұлғаны қалыптасуына мыналар қажет: адамгершілік және авторитеттік тәрбие, психологиялық – педагогикалық жетекшілік, тұлғалық бағдарлау, тәрбиедегі сабақтастық, азаматтық тәрбие, толеранттылықты ашу жатады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Бабанский Ю. К. Педагогика. – М., 1988. 155 б.

2. Асмолов А.Г. Психология индивидуальности: методологические основы развития личности в историко-революционном процессе. М.: МГЦ, 1986.
3. Григорович Л. А. Педагогика и психология. – М., 2001.-104 б.
4. Маркова Н.Г. Решение проблемы формирования толерантности – условие успешной социализации AlmaMater. 2006.
5. Яновская М. Г. Нравственное воспитание и эмоциональная сфера личности // Классный руководитель. – 2003. – № 4.
6. Бодалев А.А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения. М.: Флинта: Наука, 1998.-168 б.

ТРАНСДИСЦИПЛИНАРНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ КАК ОДИН ИЗ СПОСОБОВ ФОРМИРОВАНИЯ НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ ЛИЧНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

МУРТАЗОЕВА Светлана Кронидовна

ТОО ABIS school

Астана, Казахстан

agadirka@mail.ru

Аннотация

В статье рассматривается проблема формирования нравственных качеств личности учащихся начальной школы через трансдисциплинарный подход в обучении. Необходимость развития нравственных качеств у учащихся, вопрос проявления милосердия, милосердия ко всему живому, является очень актуальным.

Соответственно, актуальным остается вопрос о подборе методических приемов, упражнений, форм и средств, направленных на формирование умения у учащихся младших классов проявлять сочувствие и сострадание к попавшим в тяжёлые жизненные ситуации. В статье представлены размышления учителя и приведены конкретные задания, направленные на достижение поставленной цели по учебным предметам в начальной школе.

Целью статьи является раскрытие особенностей включения различных школьных дисциплин в обучение в рамках определенных трансдисциплинарных тем. Для достижения поставленной цели было проведено педагогическое исследование. В результате исследования экспериментальным путем проверены методы и приёмы, способствующую формированию навыка милосердия учащихся начальных классов. Теоретическая значимость исследования состоит в том, что проведённая учителем работа способствует формированию чувства милосердия у учащихся, развитию у них навыков работы над проектами, способствует развитию творческих и исследовательских способностей и занятости в свободное время.

Ключевые слова: нравственность, милосердие, составление задач, учащиеся, актуальные вопросы современности, проявляйте сострадание.

Annotation

The article examines the problem of forming the moral qualities of the personality of elementary school students through a transdisciplinary approach to teaching. The need to develop moral qualities in students, the issue of showing mercy, mercy to all living things, is very relevant.

Accordingly, the issue of selecting methodological techniques, exercises, forms and means aimed at developing the ability of primary school students to show sympathy and compassion for those in difficult life situations remains relevant. The article presents the teacher's thoughts and provides specific tasks aimed at achieving the set goal in academic subjects in primary school.

The purpose of the article is to reveal the features of the inclusion of various school disciplines in education within the framework of certain transdisciplinary topics. To achieve this goal, a pedagogical study was conducted. As a result of the study, methods and techniques were experimentally tested to promote the formation of mercy skills in primary school students.

The theoretical significance of the study is that the work carried out by the teacher contributes to the formation of a sense of mercy in students, the development of their skills in working on projects, and contributes to the development of creative and research abilities and employment in their free time.

Key words: morality, mercy, writing tasks, students, current issues of our time, show compassion.

Пока мы боль чужую чувствуем,
Пока живёт в нас сострадание,
Пока мечтаем мы и буйствуем,
Есть в нашей жизни оправдание.

Андрей Дементьев

Разговор о формировании нравственных качеств личности учащихся начальных классов хочется начать со статьи Нурлыайым Нурсаин: «Мы ощущаем убыль милосердия: фронтовик Даниил Гранин о современном обществе»

«Немногословный, мудрый, все понимающий писатель Даниил Гранин стал одним из символов интеллигентного Ленинграда еще в застойные годы. Он был защитником города в 1941 году, став впоследствии посланником всех блокадников, когда в бундестаге говорил о трагической истории обороны города. А позже, в 70-х годах вместе с Алесем Адамовичем он создал эпическое произведение - "Блокадную книгу" - воспоминания сотен блокадников, ценнейшие дневники и фронтовые письма. Со слезами на глазах ею зачитывались сотни советских людей, несмотря на то, что на издании книги некогда был наложен запрет. Сам Гранин, услышав о цифрах погибших в ВОВ, вопрошал: "Что такое - 42 миллиона? Это не цифра. Для тех, кто остался в живых, - это одиночество. Мне годовщину победы встречать не с кем. У меня никого не осталось от моих школьных и студенческих друзей, от моих однополчан. Не только в силу естественной убыли, но и потому, что они погибли на войне. Это погибла часть моей юности, моей жизни, она ушла вместе с ними".

Этого правдивого, очень искреннего человека не стало в ночь на 5 июля 2017 г. на 99-м году жизни. В день памяти Даниила Гранина TengriMIX публикует отрывок из его книги "Точка опоры" В прошлом году со мной приключилась беда. Шел я по улице, поскользнулся и упал... Упал неудачно, хуже некуда: лицом о поребрик, сломал себе нос, все лицо разбил, рука выскочила в плече. Было это, примерно, в семь часов вечера. В центре города, на Кировском проспекте, недалеко от дома, где живу.

С большим трудом поднялся - лицо залило кровью, рука повисла плетью. Забрел в ближайший подъезд, пытался унять платком кровь. Куда там, она продолжала хлестать, я чувствовал, что держусь шоковым состоянием, боль накачивает все сильнее, и надо быстро что-то сделать. И говорить-то не могу - рот разбит.

Решил повернуть назад, домой. Я шел по улице, думаю, что не шатаюсь; шел, держа у лица окровавленный платок, пальто уже блестит от крови. Хорошо помню этот путь - метров, примерно, триста. Народу на улице было много. Навстречу прошла женщина с девочкой, какая-то парочка, пожилая женщина, мужчина, молодые ребята, все они вначале с любопытством взглядывали на меня, а потом отводили глаза, отворачивались. Хоть бы кто на этом пути подошел ко мне, спросил, что со мной, не нужно ли помочь, Я запомнил лица многих людей - видимо, безотчетным вниманием, обостренным ожиданием помощи...

Боль путала сознание, но я понимал, что, если лягу сейчас на тротуаре, преспокойно будут перешагивать через меня, обходить. Надо добираться до дома. Так никто мне и не помог.

Позже я раздумывал над этой историей. Могли ли люди принять меня за пьяного? Вроде бы нет, вряд ли я производил такое впечатление. Но даже если бы и принимали за пьяного - они же видели, что я весь в крови, что-то случилось - упал, ударился, - почему же не помогли, не спросили хотя бы, в чем дело? Значит, пройти мимо, не ввязываться, не тратить времени, сил, "меня это не касается" стало чувством привычным?

Раздумывая, с горечью вспоминал этих людей, поначалу злился, обвинял, недоумевал, негодовал, а вот потом стал вспоминать самого себя. И нечто подобное отыскивал и в своем поведении. Легко упрекать других, когда находишься в положении бедственном, но обязательно надо вспомнить и самого себя, не могу сказать, что при мне был точно такой случай, но нечто подобное обнаруживал и в своем собственном поведении - желание отойти, уклониться, не ввязываться... И, уличив себя, начал понимать, как привычно стало это чувство, как оно пригрелось, незаметно укоренилось.

Раздумывая, я вспоминал и другое. Вспоминал фронтовое время, когда в голодной окопной нашей жизни исключено было, чтобы при виде раненого пройти мимо него. Из твоей части, из другой - было невозможно, чтобы кто-то отвернулся, сделал вид, что не заметил. Помогали, тащили на себе, перевязывали, подвозили... Кое-кто, может, и нарушал этот закон фронтовой жизни, так ведь были и дезертиры, и самострелы. Но не о них речь, мы сейчас - о главных жизненных правилах той поры.

В самом деле, что же это с нами происходит? Как мы дошли до этого, как из нормальной отзывчивости перешли в равнодушие, в бездушие, и тоже это стало нормальным.

К сожалению, наши обильные разговоры о нравственности часто носят слишком общий характер. А нравственность... она состоит из конкретных вещей - из определенных чувств, свойств, понятий.

Одно из таких чувств - чувство милосердия. Термин несколько устаревший, непопулярный сегодня и даже как будто отторгнутый нашей жизнью. Нечто свойственное лишь прежним временам. "Сестра милосердия", "брат милосердия" - даже словарь дает их как "устар.", то есть устаревшие понятия.

В Ленинграде, в районе Аптекарского острова, была улица Милосердия. Сочли это название отжившим, переименовали улицу в улицу Текстилей.

Изъять милосердие - значит лишить человека одного из важнейших действенных проявлений нравственности. Древнее это, необходимое чувство свойственно всему животному сообществу, птичьему: милость к поверженным и пострадавшим. Как же так получилось, что чувство это у нас заросло, заглохло, оказалось запущенным? Мне можно возразить, приведя немало примеров трогательной отзывчивости, соболезнования, истинного милосердия. Примеры, они есть, и тем не менее мы ощущаем, и давно уже, убыль милосердия в нашей жизни. Если бы можно было произвести социологическое измерение этого чувства.

Уверен, что человек рождается со способностью откликаться на чужую боль. Думаю, что это врожденное, данное нам вместе с инстинктами, с душой. Но если это чувство не употребляется, не упражняется, оно слабеет и атрофируется".

Я думаю, что никого не оставило равнодушным чтение этой статьи и хочу поделиться небольшим опытом, полученным мной при работе с учащимися по этой тематике, так как вопрос проявления милосердия, милосердия ко всему живому, является очень актуальным.

И особенное сочувствие и сострадание проявляется в маленьких детях, когда они читают тексты о природе и находят, что даже хищные животные могут быть милосердными. Так, читая рассказ А.П.Чехова в 3 классе «Белолобый», учащиеся сталкиваются с описанием поведения матери-волчицы в различных ситуациях и совершенно по-новому воспринимают образ волчицы в этом произведении, по-другому смотрят на этого страшного хищника. Волчица очень голодна, она, видя в щенке маленького глупыша, как мать, не трогает его. Пересиливая чувство голода, она проявляет милосердие к Белолобому. Даже думая, что щенок может ей и второй раз помешать достать добычу, у неё не возникает к нему чувства злости и желания порвать его. Здесь срабатывает материнский инстинкт животного.

«Раньше, читая сказки, я воспринимала волка чаще всего наивным, доверчивым, глупым или злым. И совсем противоположной этому образу представилась волчица у Антона Павловича Чехова. Я подумала и решила, что волчица требует к себе сострадания со стороны читателя, более милосердного, более тёплого с нашей стороны отношения. Волки в настоящее время, как многие виды живой природы истребляются. Я считаю, что волк – необходимое звено природы и заслуживает защиты со стороны человека» - слова учащихся о волчице. Антон Павлович Чехов в своём рассказе дал нам возможность взглянуть на одно событие, которое произошло в жизни волчицы, глазами этой же волчицы.

Особенно вызывают сочувствие проблемы, связанные с детёнышами животных: они могут быть в опасности или быть голодными. Но даже и в этих ситуациях волчица может переживать, наблюдать и с жалостью относиться к детёнышам своих врагов. Получается, что она даже как будто жертвует своими детьми, но сохраняет жизнь щенку, такому наивному, глупенькому и милому.

Вывод: Этим А.П. Чехов хотел показать читателю, что даже у голодной волчицы могут проснуться добрые «человеческие» чувства, которые подавляют хищнические животные инстинкты и проявляется жалость к глупому щенку.

Перед началом изучения темы «Животные и растения Казахстана» на уроках «Познание мира» учащиеся прослушали стихотворение: «Раненная сайга» Сакена Сейфуллина

После проведения анализа стихотворения дети написали «Письмо охотнику». Смысл детских писем сводился к следующему: «Маленькая пуля, произведённая по воле человека, уносит жизнь сайгака. Обрывается не просто жизнь одного животного, нарушается гармония мира. Кто в этом виноват? Конечно, человек, с его бесхозяйственностью, с его бездумным отношением к окружающему его миру. Не стреляйте в беззащитных животных. Сайгак – гордость степи. Сайгак-символ древней степи, красивое, грациозное, гордое животное, живущее только на воле, в степных просторах. Берегите сайгаков! »

Поэт в своём произведении поднимает актуальные вопросы современности. Это:

- бережное, ответственное отношение к природному миру;

- защита и бережение сайгака как одного из уникальных представителей степной фауны, занесённого в «Красную книгу» Казахстана;

- формирование нравственных качеств личности, стремления сохранить этот природный мир для потомков. Дети степь отождествляют с образом Родины. Наши предки говорили, кто убьёт сайгака, тот накличет семье беду. Ведь не зря говорят: в каком краю живет человек, как он относится к природе, так и природа отвечает ему. И в маленьких детских душах вырастает протест против безжалостного обращения к живой природе. И будем надеяться, что эти ростки равнодушия в будущем не позволят молодым людям перейти черту недопустимого поведения в природе.

Продолжить эту тему можно на уроках математики. Так как одной из главных воспитательных задач, встающих перед учителем, является обучение в связи с жизнью, и, зная реалии нашей современности, мы вместе с учащимися составляем задачи, выполняющие воспитательные функции:

«Сайгак – это животное, которое находится на грани исчезновения и взято под охрану государства; он занесен в Красную Книгу Казахстана. Всего в Казахстане в 2021 году насчитывалось 842.000 голов этого животного, а в 2022 году численность сайгаков выросла до 1 318 000 голов. На сколько % увеличилась численность сайгаков в 2022 году по сравнению с 2021 г?»

Многие задачи могут быть использованы не только для собственно математических целей, но больше именно для воспитания детей. На основании вышеупомянутых заданий можно построить беседу о нашем государстве, его величине, о животных и растениях, их охране и значении, влиянии человеческой деятельности на экологию в целом и воспитании в детях чувства доброты.

Так как у нас убрали уроки внеклассного чтения, в 4 классе мы стали на своей параллели брать «Книги месяца», способствующие формированию нравственных качеств учащихся. После чтения текста М. Ауэзова «Серый Лютый» провели читательскую конференцию. Учащиеся анализировали текст по поставленным вопросам, «Блиц-турниру», соотносили иллюстрации с текстом, составляли выдержки из текста. Главный вывод, к которому пришли дети: «Сердце никак не хочет примириться со смертью мальчика. Волк его предал...»

Этот рассказ никого не оставил равнодушным. Но и здесь ребята не хотят во всей трагедии обвинить животное. Они говорят о том, что герой рассказа, мальчик по имени Курмаш погиб, упав с лошади. А волк вспорол его, когда тот был уже мёртв.

И тем не менее, учащиеся признают, что в природе существуют свои неписанные правила, свои законы. Пытаясь что-либо изменить, мы не всегда добиваемся лучших результатов. Мальчик Курмаш, маленький, терпеливый, любящий. Как бережно он относился к волчонку, пытался из дикого зверя воспитать хорошего друга! Но природа берет свое: «Сколько волка не корми – он все в лес смотрит», «Волк лежачего не щадит – ни чужого, ни своего». После чтения рассказа, девочка поделилась необыкновенной историей: «Летом мы с семьёй были в гостях у маминой подруги. И там дедушка нам рассказал удивительную историю. Эта удивительная история произошла с собакой и волчонком в вольере, т.е. герои: собака по имени Джессика и волчонок. Джессика вырастила маленького волчонка, когда мама-волчица отказалась от своего щенка. Через некоторое время собаку забрали новые хозяева и увезли в другой город. Но она смогла самостоятельно найти дорогу назад в зоопарк и вернуться к 4-месячному волчонку. Очень трогательно, что собака так ответственно и милосердно отнеслась к судьбе хищника, который на тот момент был просто «детёнышем».

Какими качествами должен обладать милосердный человек? Работая в группах, учащиеся разбирают и объясняют понимание Заповедей милосердия:

Никогда не бойся
Безграмотного обучить,
Сомневающемуся дать совет,
Печального утешить.
Гонения терпеливо переносить,
Обиду сердечно прощать,
Голодного накормить,
Жаждающего напоить,
Нагого одеть,
Странствующего в дом принять,
Больного не оставлять.
Иногда милосердие сравнивают с солнцем:
«Во внутреннем мире человека доброта – это солнце».

(Виктор Гюго)

Трансдисциплинарный подход, как один из способов формирования нравственных качеств личности учащихся, позволяет включить в ряд дисциплин, выполняющих эту функцию, и внеклассную работу. Одно из таких мероприятий мы назвали «Берегите братьев наших меньших!» Кошка – обыкновенное ласковое домашнее животное, но с необыкновенными качествами. Живет с человеком не одну тысячу лет. Но до сих пор остается существом во многом загадочным. В разные времена в разных странах относились к ней по-разному. Кто-то их любит, боготворит, а кто-то боится, считая, что они приносят в дом несчастья. Во время подготовки к празднику учащиеся подбирали справочный материал о домашнем животном, выполняли рисунки, фото, учили стихотворения, песни и танцы. Но главный вывод, который сделали дети после праздника, даёт надежду на формирование у них любви к этим животным:

«Заведите себе котенка, подберите бездомную кошку, окружите ее заботой и теплом, тогда ваш Барсик или Мурка ответят вам тем же. И станет мир чище и добрее. А мы почувствуем себя людьми – существами разумными!

Милосердие – это готовность человека оказать помощь, проявлять доброту, заботу и при этом, не просить ничего взамен.

Быть человечнее, значит быть милосердным, проявить сострадание, и помочь нуждающемуся, а не стоять на месте. Если каждый из нас хоть немного сможет помочь другому человеку, или даже маленькому котенку, который ищет себе пропитание, то мир станет добрее. Но в наши дни, все меньше и меньше людей проявляют милосердие и сострадание. Весь мир нам не изменить, но мы можем изменить себя, под силу это сделать каждому. Станьте более милосердным, проявляйте сострадание, и не просите ничего взамен, и вы увидите, как мир изменится!

«Будь щедрым душою!

Время не забудет хорошим словом помянуть

Того, кто сердце отдал людям,

Запомни это, щедрым будь!» Но самый важный итог этой работы заключается в том, что она способствует формированию чувства милосердия у учащихся, развитию у них навыков работы над проектами, способствует развитию творческих и исследовательских способностей и занятости в свободное время.

Каждый хороший поступок, это частица добра, вложенная в огромный мир доброты, от нее становится теплее, светлее и радостнее. Ведь делать добро — это здорово!

Используемая литература:

1. Мокий М.С., Мокий В.С. ТРАНСДИСЦИПЛИНАРНОСТЬ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ: ЭКСПЕРТНЫЕ ОЦЕНКИ, ПРОБЛЕМЫ И ПРАКТИЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 5. ;
2. Васильева К.В., Гусев Д.А. ЖИВАЯ ПРИРОДА В НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ ДОШКОЛЬНИКОВ // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 6. ;
3. <https://tengrinews.kz/mixnews/oschuschaem-ubyil-miloserdiya-frontovik-daniil-granin-321753/amp/>
4. Классный час « Милосердие . Нужно ли оно в наше время?» Опубликовано 09.03.2013 - Антоненко Нина Владимировна <https://nsportal.ru/>
5. <https://www.prodlenka.org/metodicheskie-razrabotki/1138-jekologicheskij-vecher-dlja-detej-mladshego-s>

ҮЛГЕРІМІ ТӨМЕН ОҚУШЫЛАРМЕН ЖҰМЫСТЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

МЫРЗАХМЕТОВА Жайна Жалғасбекқызы, НАУБАЕВА Хапиза Тәңірбергенқызы

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

Талдықорған, Қазақстан

Zhaina1991@inbox.ru

Андатпа

Оқу үлгерімі төмен оқушының оқуға деген құштарлығы төмендеп, арман тілектері жоғалады десек те болады. Бұл үлгермеу үдерісі оқушының жасөспірімдік шағында да көрініс беруі мүмкін. Оқушы болашақта жүзеге асырғысы келетін жоспарлары туралы ойламайды, оның мінез-құлқында да өзгеріс пайда болады. Білім сапасын арттыру мақсатында психологиялық-педагогикалық ғылым барған сайын күрделі мәселелерді шешуде, сондықтан жас ұрпақтың білім деңгейіне жауапкершілік артады.

Бүгінгі таңда мектептегі оқудағы үлгермеушілік мәселесі білім берудегі ең маңызды мәселелердің бірі болып табылады және ол тек ересектерді ғана емес, оқушыларды да алаңдатады. Нашар оқығысы келетін оқушы жоқ екені анық, өйткені олар бала кезінен білімге құштар және қоршаған орта құбылыстарына қызығушылық танытып, әртүрлі сұрақтарға жауап іздейді. Оқушының жеке тұлғасын жан-жақты дамытуда оның оқу-тәрбие үдерісіндегі қызметі шешуші рөл атқарады. Мектепте оқушыларды оқыту мен тәрбиелеудің бағдарламасы мен шарттары бірдей болғанымен, білімді бәрі бірдей ала бермейді.

Оқудағы үлгермеушілікті жеңу бүкіл дүние жүзіндегі педагогикалық-психологиялық ғылымдардың теориялық және практикалық ең маңызды міндеттерінің бірі болып табылады, сондықтан жыл сайын осы мәселенің мәніне, оның қазіргі мектептегі көрінісінің белгілері мен формаларына арналған жаңа теориялық зерттеулер пайда болуда. Соңғы жылдары қоғамның білімді адамдарға деген қажеттілігі мен оқушылардың білім сапасының төмендігі арасында жаһандық қайшылық туындады, сондықтан академиялық үлгермеушілікке ықпал ететін факторларды білу өте маңызды.

Бұл мәселе алғаш рет XVII ғасырда көтеріледі. Я.А. Коменскийдің [1] «Ұлы дидактикасының» бірқатар бөлімдері осы мәселеге арналған. Я.А. Коменский Аристотель сияқты барлық балалардың білімге деген табиғи бейімділігі мен құштарлығы болады деген қорытындыға келді.

Я.А. Коменский заттардың күрделілігі олардың түсінбеуіне әкеледі деген пікірге қарсы шығып, білім шыңына аз адам жететінін, ал оған белгілі бір дәрежеде жақындағандар қиындықпен ғана жетеді деп жазды.

Я.А. Коменский балалармен жұмыс барысында олардың қабілеттеріндегі айырмашылықтарды ескеруді ұсынды және қанағаттанарлықсыз оқытудың себептері ретінде екі шығу факторын атады. Бір жағынан оқушыға сырттан әсер ететін факторлар бар: мұғалімдердің әсері, ата-анасының, достарының ықпалы. Екінші жағынан, жеке, интеллектуалдық және физиологиялық факторлар бар: оқуға енjarлық, қиырлық, қабілеттердің жетіспеушілігі, физикалық денсаулық мәселелері, физиологиялық дамудағы ақаулар.

В.А. Сухомлинский[2] оқытудың төмен нәтижесін оқушылардың табиғи білімінің аздығымен емес, қарапайым, өздігінен жасалған оқыту әдістерімен түсіндірген бірінші мұғалім болды. Ол былай деп жазды: «Үстел басында бос отырудың, күн сайын алты сағат бос отырудың, айлар мен жылдар бойы бос отырудың қорқынышты қаупі бар. Ол адамды моральдық тұрғыдан бұзады, мүгедек етеді».

Тәжірибелі ұстаз ол сыныптың бос жүруге, жалқаулыққа, жұмыссыздыққа үйрететінін анық білді. Бірақ В.А.Сухомлинский дәстүрлі білім беру жүйесінің ықпалында бола отырып, бүкіл оқу жүйесі сияқты оның кемшіліктерін анықтап, жоя алмады. Ол: «Егер оқушы оқығысы келмесе, біздің барлық жоспарларымыз, ізденістеріміз, құрылыстарымыз босқа кетеді», - деп мойындады.

Мектеп оқушыларының үлгермеушіліктерінің тағы бір себебі – педагогикалық ғылымдар бойынша мұғалімдерінің үстірт білімдері, олардың жалпы және атап айтқанда, кәсіби педагогикалық қызметінің нәтижелі немесе тиімсіздігінің себептерін психологиялық-педагогикалық негіздеуге дайын болмауы, әсіресе оқыту әдістері мен тәсілдерін дұрыс қолдана алмауын атап өтуге болады.

XX-ғасырдың 80-90-жылдары жаңа психологиялық-педагогикалық теориялардың (П.Я. Гальпериннің психикалық іс-әрекеттің бірте-бірте қалыптасу теориясы, оқуға белсенді көзқарасы, т.б.) әсерінен оқу-тәрбие үдерісін жетілдіру тенденциясы байқалды, үлгермейтін оқушылармен әрбір мұғалімнің міндетті және жүйелі қосымша жеке жұмысын қамтыла бастады. Мектеп оқушыларының үлгермеушілігінің ең күрделі және іргелі педагогикалық-психологиялық мәселелерін Н.А. Менчинская, Л.С. Славина, Н.И. Мурачковский, Ж.М. Гвозман, Ю.В. Микадзе, Н.К. Корсакова, Г.Б. Моница, Е.В. Панасюк және т.б ғалымдар талқылаған.

Н.А. Менчинская[3] мектеп оқушыларының оқу үлгермеушілігінің психологиялық мәселелерін барынша толық және түбегейлі зерттеді. Ол ғылымға «білім алу қабілеті» немесе «білімді меңгеру қабілеті» деген арнайы ұғымды енгізді.

Н.А. Менчинская, «білімділік» ұғымы білім мен оқыту әдістерін меңгеруін білдіреді деп, бұл қабілеттің салыстырмалы түрде тұрақты тұлғалық қасиетті білдіретінін атап көрсеткен.

Н.А.Менчинская оқуда үлгерімі төмен оқушылардың жалпы сипаттамасын береді: ақыл-ой әрекетінің кез келген түрі бұл балаларға белсенділік қажет болса, үлкен қиындық тудырады; оқуда үлгерімі төмен оқушылардың интуитивті-практикалық және вербалды-логикалық ойлауының даму деңгейінде сәйкессіздік бар, олар абстрактылы немесе нақты түрде ойлайды, бірақ бір деңгейден өту оларға қиын; екіншісі абстрактілі позицияны нақтылау немесе нақтыны абстракциялау үлкен қиындық туғызады; есте сақтау және ойлаудың жетіспеушілігі оқушылардың ақыл-ой жұмысының «стилінің» жалпы сипаттамасымен, жалпы танымдық белсенділіктің төмен реңкімен тығыз байланысты, бұл өз кезегінде осы оқушылардың мотивациялық саласымен анықталады.

Оның себебі мектептегі жұмыс әдістерінің жетілмегендігі ғана емес, оқушының жас ерекшеліктері мен мектепке психологиялық дайындығы. Қазіргі мектеп оқушыларының оқуға деген көзқарасы дұрыс қалыптаспағандықтан, оның әлеуметтік мәнін түсінбейді және оқу іс-әрекетінде табысқа жетуге ұмтылмайды. Сондай-ақ, үлгермеушілік мәселесін шешуде мұғалімдер үшін маңызды болып табылатын, үлгерімі төмен оқушылардың әртүрлі типтерінің ерекшеліктері де қызығушылық тудырады.

Үлгерімі төмен оқушылар тұлғасының маңызды қасиеттері мен оқу әрекетінің ерекшеліктерінің бірегей үйлесімімен ерекшеленеді.

Л.С. Славина[4] үлгермеушіліктің негізгі себебінің критерийлері бойынша мектеп оқушыларының түрлерін: 1) оқудың тиімді мотивтері жоқ үлгермеуші мектеп оқушылары; 2) оқуға қабілеті төмен оқушылар; 3) оқи алмайтын оқушылар деп анықтайды.

Н.И. Мурачковский[5] үлгерімі төмен мектеп оқушыларының типологиясын ақыл-ой әрекетінің ерекшеліктері мен оқуға деген көзқарасы сияқты тұлғалық қасиеттерге негіздейді. Нәтижесінде үлгермейтіндердің үш түрі ажыратылады: 1) оқуға деген оң көзқарасы бар және ақыл-ой әрекетінің сапасы төмен мектеп оқушылары; 2) оқуға теріс көзқарасы бар оқушылар; 3) ақыл-ой әрекетінің сапасы төмен және оқуға теріс көзқарасы бар үлгермейтіндер.

Оқушылардың үлгерімінің төмендігінің жалпы белгілеріне оқу үдерісінде өзін-өзі ұйымдастырудың нашарлығы, оқыту әдістері мен тәсілдерінің, логикалық ойлаудың дамымауы, жүйесіз оқу, тапсырмаларды асығыс орындауды жатқызуға болады.

Тапсырманы орындай алмаған оқушылар арасында жағымсыз қылықтар мен тәртіпсіздіктер анықталды. Мектеп оқушыларына оқудағы үлгермеушілікті жеңу қиынға соғады және оларды әсіресе ата-анасынан жасыруға тырысады. Олар сабақ оқығысы келмейді, бірақ сабақтан қалмайды. Үлгерімі төмен оқушылар мен мұғалімдердің қарым-қатынасы күрделене түседі, көбінесе мұғалімдер артта қалған оқушыларды моральдық тұрғыдан төмендетуі мүмкін.

Гвозман Ж.М. [6]: «үлгермеушілік» ұғымының мазмұнын тәрбиенің мақсаты мен мазмұнының өзгеруіне, педагогикалық үдерісті ұйымдастырудағы кемшіліктерге байланысты», -деп атап көрсетеді.

Микадзе Ю.В. [7] артта қалатын балалар жоқ деп есептейді, бірақ жалпы сыныппен салыстырғанда белгілі бір уақытта қажетті білімді ала алмаған оқушылар бар деп санайды. Ал бұл артта қалушылық жойылмаса, ол үлгермеушілікке айналады.

Өткен ғасырдың 30-жылдарында үлгермеушіліктің анықталған негізгі себептері:

- мұғалімнің сабаққа дайындығы жеткіліксіз;
- оқытудың әдістері мен тәсілдерінің бірте-бірте ескіруі, бұл балалардың артта қалуына, содан кейін оқудағы деструктивті үлгермеушілікке әкеледі.

Кейінірек Корсакова Н.К. [8] оқу әрекетінің дағдылары мен әдістерінің жеткіліксіз немесе дұрыс қалыптаспауына байланысты үлгермеушіліктің себептерін анықтады:

- оқу материалын меңгерудегі қиындықтар;
- жұмыс істей алмау;
- когнитивті оқыту үрдістерінің болмауы;
- оқу әрекетінің дағдылары мен әдістері.

Монина Г.Б., Панасюк Е.В. [9] академиялық үлгермеушілікке әлеуметтік факторлар себепші деп есептеді. Бұлар:

- отбасындағы қолайсыз атмосфера;
- тұрмыс жағдайы нашар;
- кітаптар мен оқу материалдарының жетіспеушілігі;
- сыныптардың толып кетуі.

Әлеуметтік факторлардан басқа, оқушылардың үлгермеушілігіне олардың психикалық және физикалық дамуының ерекшеліктері әсер етеді:

1) Баланың ойлау үдерісін бұзатын және ақыл-ойының артта қалуына әкелетін туа біткен психикалық аурулар. Бұларға сонымен қатар мыналар кіреді: тұрақты стресстік жағдайлар, үйде және мектепте қолайсыз атмосфера, баланың құрдастарымен ортақ тіл таба алмауы және т.б.;

2) Бала дамуының баяу қарқыны, сондай-ақ ата-аналардың мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу мен оқытуға қатысуының жеткіліксіздігі;

3) Баланың физикалық әлсіздігі, денсаулығының жалпы мәселелері, соның салдарынан сабаққа қатыспауы және пәндерден жалпы артта қалуы;

4) Білім сапасы мен қоғамның білімді ұрпаққа деген қажеттілігі арасындағы қайшылықты көрсететін өмір қарқыны.

Осылайша, дидактикада ХХ-ХХІ ғасырдың басындағы мектеп оқушыларының оқу үлгермеушілігінің негізгі әлеуметтік-педагогикалық және психологиялық мәселелері көтерілді.

Оқушылардың мінез-құлқындағы және оқу үлгеріміндегі ауытқулардың көбеюі және алдын-алу бойынша көптеген ұсыныстардың танымалдығына қарамастан, бұл мәселе бүгінгі күні де бар.

Оқуда үлгерімнің төмен болуы білім беру үдерісінің елеулі кезеңінен кейін тіркелетін білім мазмұнына қойылатын талаптар мен білім алушылардың дайындығы арасындағы сәйкессіздік ретінде анықталады. Оқытудың артта қалуының негізі – оқушылардың танымдық іс-әрекетіне қойылатын талаптар мен олардың психикалық дамуының нақты деңгейі мен потенциалдық мүмкіндіктері арасындағы сәйкессіздік. Үлгермеу себептерін анықтау үшін мұғалім үлгермеуші мектеп оқушыларының бірқатар ерекшеліктерін білуі қажет.

Білім берудегі үлгермеушілік себептерінің төрт тобын анықтайтын классификацияны қарастырайық:

- 1) психологиялық себептер;
- 2) биопсихологиялық себептер (физиологиялық);
- 3) педагогикалық себептер;
- 4) әлеуметтік себептер.

1. Психологиялық себептер. Оларға мыналар жатады: оқу мотивациясының дамуындағы кемшіліктер; психикалық үдерістер мен сапалардың – когнитивтік, эмоционалдық және ерікті дамуының жеткіліксіз деңгейі; білім беру қызметін жүзеге асырудың қалыптаспаған тетіктері; білімнің болмауы және мектеп оқушыларының тұлғалық-типологиялық сипаттамаларын дұрыс қолданбау; әртүрлі оқу пәндерінде жетістікке жету үшін қажетті жалпы және арнайы қасиеттерді дамыту деңгейінің жеткіліксіздігі және т.б.

2. Биопсихологиялық себептер. Бұл топқа дене дамуы мен денсаулығының тұқым қуалайтын, туа біткен және жүре пайда болған ақаулары жатады: ағзаның жалпы әлсіздігі; көру, есту, сөйлеу қабілетінің бұзылуы; физикалық дамудың жас нормаларынан артта қалу; жиі және созылмалы аурулар; төмен өнімділік және шаршау; физикалық гиперактивтілік және назардың тапшылығы; олигофрения элементтері; психикалық ауруға қауіп мінез-құлық белгілерінің акцентуациясы; биопсихологиялық тәуелділіктер; аутизм және т.б.

3. Педагогикалық себептер білім беру жүйесінің сапасына, мемлекеттік білім стандартына, педагогикалық үдерісті ұйымдастыруға, оқыту әдістемесіне, педагогикалық технологияларға, мұғалімнің тұлғасы мен педагогикалық шеберлігіне, мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынас сипатына байланысты. Оқу-тәрбие үдерісінің субъектілерінің ішінде көрсетілген білім беру жүйесінің құрамдас бөліктерінде кемшіліктердің болуы үлгермеушіліктің педагогикалық себептерінің пайда болуына әкеледі.

Мұндай себептер өте көп, бірақ көбінесе келеңсіз салдар оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастырудың педагогикалық қағидалардың бұзылуынан, оқушыларға шамадан тыс жүктемеден, оқушыларға жеке көзқарастың болмауынан, мектеп оқушыларының тәрбиесіндегі олқылықтардан туындайды, жаңа материалды меңгерудегі қиындықтардың алдын -алу және жеңе алмау, өткенді қайталамау, мұғалімдер тарапынан әлсіз және талапсыз бақылау, сабақтардың әдістемелік деңгейінің төмендігі, тәрбие жұмысының әлсіздігі, қазіргі қоғамдағы мұғалім беделінің төмендеуі, мұғалімдермен қақтығыстар, мұғалімдердің кәсіби күйіп қалуы және т.б. көрініс береді.

4. Мектептегі үлгермеушіліктің әлеуметтік себептері ата-ананың, отбасымен, әлеуметтік микроортамен және жалпы қоғаммен, бұқаралық ақпарат құралдарымен мен заманауи мәдениеттің әсерімен, қоғамның моральдық климатымен және өмірлік құндылықтармен байланысты жағымсыз факторлардың жиынтығымен сипатталады.

Психофизиологтар бұл мәселелердің кейбірін педагогикалық технологиялардың көмегімен білім берудің бастапқы кезеңінде ғана емес, кәсіптік білім беру жүйесінде де алдын-алуға болады деп есептейді.

Оларда мінез-құлықты эмоционалдық реттеу қабілетінің төмендігі сияқты ерекшеліктер бар, бұл импульсивтілік пен немқұрайлылықтың жоғарылауымен бірге мінез-құлықты ерікті түрде реттеуге, импульстарды тежеу қабілетіне, бағынышты мінез-құлыққа жоғары талаптары бар ортаға бейімделуде қиындықтар туғызады. Қысқа және ұзақ мерзімді мақсаттарға және өзіне сыни көзқарасты тудырады.

Біздің ойымызша, академиялық үлгермеушіліктің басқа себептерінің ішінде ең жиі кездесетіні балалардың оқуға құлықсыздығы және басқа да танымдық қызығушылықтың болмауы.

Әрбір артта қалудың өзіндік себебі бар, бірақ оқушылардың белгілі бір топтары үшін жалпы себептер де бар. Мұғалімдердің түсініктемелеріне келсек, олардың ең тәжірибелілерінің өзінде оқушылардың оқуға құлықсыздығы, танымдық қызығушылығының жоқтығы, көше, отбасы, интернет, әлеуметтік желілер, т.б. олар жаман салдар туралы айтады, бірақ ешқашан үлгермеушілікті өз жұмысындағы кемшіліктерге жатқызбайды.

Оқу үдерісіне жаңа технологияларды енгізу бұл мәселені жоюға септігін тигізеді. Үлгерімі төмен мектеп оқушыларының жалпы сипаттамасы және олардың типологиясының жоғарыдағы сипаттамасы көбінесе олардың үлгермеу себептерін ашады. Білім берудегі кемшіліктердің себебі, әсіресе, мектеп оқушыларына белгілі. Олардың жіктелуі ұқсас, өйткені біз бірдей себептер мен олардың бірдей топтары туралы айтып отырмыз.

Тәуекел тобындағы оқушылардың мотивациясының нашарлығы, тұрақсыздық және хабардарлықтың төмендеуі сияқты ерекшеліктері бар. Олар бастаған ісінен оңай бас тартады, міндеттемелерден қашады, сабаққа дайындықтары да біркелкі емес. Олардың бойынан өзін-өзі әлсіз бақылау, ішкі тәртіпсіздік және басқаларға назар аудармауды көруге болады. Сонымен қатар, өз қателіктеріне назар аудару және өз үлгермеушілігі үшін басқаларды кінәлау, оқуға тұрақты мотивацияны дамыту және білім беру мақсаттарына жетуге назар аударуды қиындатады.

Мұндай жағдайда үлгермеушілікке ұшырағандар дөрекі және бірбеткей болып, оқу үдерісін бұза бастайды. Осындай қылықтары ата-аналарымен қарым-қатынастарында көрініс береді. Оның үстіне ата-аналар «нашар оқитын» балаларын емес, оқудағы үлгермеушілікке мұғалімдерді кінәлайды. Үлгерімі төмен оқушылар мектепте де, үйде де өздерін жайсыз сезінеді, сондықтан олар «сыртқа шығып», қатарластарына қосылады. «Көше» асоциалды мінез-құлыққа әкелуі мүмкін және бұл одан әрі (немесе толыққанды) білім беру қызметіне және мектептегі үлгермеушілікті жеңуге кедергі келтіреді.

Үлгерімі төмен мектеп оқушыларының санатына көбінесе арнайы білім беруді қажет ететін балалар, қиын балалар, педагогикалық назардан тыс қалған балалар, баяу балалар, ерекше білімді қажет ететін мектеп оқушылары, ауру және әлсіздер, бейімділігі нашар, «тәуекел тобына» жататын, әлеуметтік, проблемалық отбасылар және т.б. жатқызамыз. Үлгермейтін оқушылар қатарына дарынды, ерекше балалар да жатуы мүмкін.

Жалпы алғанда, академиялық үлгермеушіліктердің себептерін зерттеу олардың оқу үдерісінің ерекшеліктерімен анықталатын және жүйелік өзара әрекеттестіктің жалпы заңдылықтарына бағынатын өзіндік сипаттамалары бар, өзара байланысты, өзара тәуелді жүйелердің белгілі бір динамикалық жүйесін құрайтынын көрсетті.

Білім беру ісіндегі артта қалу мен үлгермеушілікке әкеп соқтыратын себептердің алдын- алу қажет деген сұраққа сарапшылардың жалпы жауабы академиялық үлгермеушіліктің алдын- алу және жою болып табылады. Ал себептердің шығу тегі мен мағынасы әртүрлі болғандықтан, оларды жою бір мамандардың міндеті мен жұмысы бола алмайды. Керісінше, жетістікке жету үшін бұл жұмысқа педагог-психологтар, әлеуметтік-педагогтар, мұғалімдер, дәрігерлер, мектеп оқушыларының ата-аналары және оқушылардың өздері қатысуы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Коменский Я.А. Великая дидактика. Избр. пед. соч. – Москва: Учпедгиз, 1955. -126 с.
2. Сухомлинский В.А. Сто советов учителю. М., 2021.- 41 с.
3. Менчинская Н.А. Проблемы обучения, воспитания и психического развития ребенка: избранные психологические труды. М.: МПСИ, Воронеж: Модэк, 2004. - 52 с
4. Славина Л.С. Трудные дети. Изд-во: Институт практической психологии, 1998.-62 с.
5. Мурачковский Н.И. Типы неуспевающих школьников. М., 2009.-85 с.
6. Гвозман Ж.М. Практическая нейропсихология: помощь неуспевающим школьникам. М.,2010.- 123с.
7. Микадзе Ю.В. Неуспевающие дети: нейропсихологическая диагностика трудностей в обучении младших школьников. М.,- 35с.
8. Корсакова Н.К. Неуспевающие дети: нейропсихологическая диагностика младших школьников. Москва: Юрайт, 2020. - 48 с.
9. Моница Г.Б., Панасюк Е.В. Тренинг взаимодействия с неуспевающим учеником. Издательство: Речь, 2010.-18с.

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ТЕХНИКАСЫ НУРМАХАНОВА Динара Камалбековна, КАРАБАЕВА Фарида Малгаждаровна

Бауыржан Момышұлы атындағы жалпы білім беретін мектебі

Қарағанды облысы, Балқаш, Қазақстан
d-zhan@inbox.ru, farida_kanagat@mail.ru

Аңдатпа

Мақалада қазіргі білім беру саласындағы өзекті мәселелердің бірі - жаңа технологияларды қолданудың әдіс-тәсілдері туралы жазылып отыр. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық, теориялық негіздерін, эстетикалық көзқарастарын пайымдауын, баға беруін, танымдық белсенділігін дамытуға бағытталған.

Бастауыш сыныпта оқу пәндеріне оқушылардың қызығушылығын қалыптастыруды теориялық тұрғыда негіздеп, оқу үрдісінің тиімділігін арттыру жолдарын көрсете отырып, сабақта инновациялық технологияларды пайдаланудың тиімділігін қарастырдық.

Қазіргі таңда заманауи білім беру технологиялары оқыту мен тәрбиелеудің тиімділігін арттырумен байланыста бола отырып, оқу процесінің соңғы нәтижесі – білімді, дарынды оқушыларды оқытуға бағыттау.

Жаңа әдістерді қолдана отырып оқушылардың интеллектуалды, шығармашылық ойлауын дамыту, қазіргі заман талабына сай экономикалық көзқарастары мен белсенділігін қалыптастыра отырып, өз бетінше білім алу және еңбек ету дағдыларына негіз салу болып табылады.

«Бала дамуының ең шарықтау шегі – бұл тіл мен ойдың шығармашылығы» (Л.Выготский)

«Адам ұрпағымен мың жасайды» - дейді халқымыз. Ұрпақ жалғастығымен адамзат баласы мың емес миллиондаған жылдар жасап келеді. Жақсылыққа бастайтын жарық жұлдыз - оқу. Қазіргі мектеп мұғалімдерінің алдында тұрған басты міндет - оқушылардың шығармашылық білім дағдыларын қалыптастыру.

Білім берудегі заманауи технологиялар жаңа білім беру парадигмасын жүзеге асырудың құралы ретінде қарастырылады. Білім беру технологияларының даму тенденциялары білім беруді ізгілендірумен тікелей байланысты, жеке тұлғаның өзін-өзі тануы мен өзін-өзі жүзеге асыруына ықпал етеді.

Заманауи «білім беру технологиясы» түсінігін анықтаудың үш тәсілі қарастырылған:

1. Оқытудың неғұрлым тиімді формасына қол жеткізу үшін адамдық және техникалық ресурстарды және олардың арасындағы өзара әрекетті ескере отырып, оқытудың және білімді игерудің бүкіл процесін жоспарлаудың, қолданудың, бағалаудың жүйелі әдісі.

2. Оқу-тәрбие процесін басқаруға сәйкес дидактикалық міндеттерді шешу нақты белгіленген мақсаттармен, оған жету нақты сипатталып, айқындалуы керек.

3. Білім беру тиімділігін арттыратын факторларды талдау, әдістемелер мен материалдарды жобалау және қолдану, сондай-ақ қолданылатын әдістер арқылы оқу үдерісін оңтайландырудың принциптерін және әдістерін әзірлеу.

Тәрбие технологиясы – оқу процесін жобалаудың, жүзеге асырудың, бағалаудың, түзетудің және кейіннен жаңғыртудың жүйелі әдісі. Мінез белгілері:

мақсаттарды диагностикалық тұжырымдау;

барлық оқыту процедураларының мақсатқа кепілдік берілген қол жеткізуге бағытталуы;

жедел кері байланыс, ағымдағы және соңғы нәтижелерді бағалау;

оқу процесінің қайталануы.

Заманауи білім беру технологияларын қолданудың артықшылықтары мұғалім мен оқушының функцияларын өзгертеді, мұғалім кеңесші-үйлестірушіге айналады (ақпараттық және бақылау функцияларын ауыстыру). Сондықтан қазіргі таңда заманауи білім беру технологияларын қолдану нәтижесі аз дәрежеде мұғалімнің шеберлігіне байланысты, ол оның құрамдас бөліктерінің жиынтығымен анықталады, өйткені білім беру технологиялары оқу әрекетін саралау мен дараландыруға кең мүмкіндіктер береді.

Білім беру реформалары жағдайында білім беруде әртүрлі педагогикалық инновацияларды енгізуге бағытталған инновациялық қызмет ерекше маңызға ие болды. Оқытудың инновациялық технологияларына интерактивті оқыту технологиялары, жобалық оқыту технологиялары және компьютерлік технологиялар жатады.

Педагогикалық қызметте инновациялық әдістерді қолдану тәжірибесін зерделей отырып, олардың артықшылықтарын бөліп көрсетуге болады: олар оқушыларға жаңа білім алудың белсенді жолдарын үйретуге көмектеседі; жеке әлеуметтік белсенділіктің жоғары деңгейін меңгеру мүмкіндігін қамтамасыз ету; оқыту барысында оқушылар үйренбей қалмайтындай жағдай жасау;

оқушылардың шығармашылық қабілеттерін ынталандыру; оқуды күнделікті өмір тәжірибесіне жақындатуға, пән бойынша білім, дағдыны ғана емес, белсенді өмірлік ұстанымын қалыптастыруға көмектеседі.

Осы орайда, біздің мектеп оқушылары белсенді оқыту әдістеріне ерекше қызығушылық танытуда. Өйткені, олар білімді тиімді игеруге; кәсіби шешім қабылдауға мүмкіндік беретін практикалық зерттеу дағдыларын қалыптастыру; білімді қарапайым жинақтаудан өз бетінше ізденіс пен зерттеу дағдыларының тетіктерін құруға көшу мәселелерін шешуге мүмкіндік беру; жеке тұлғаның құндылық бағдарларын қалыптастыру; танымдық белсенділікті арттыру; шығармашылық қабілеттерін дамыту; оқушы белсенділігінің көрінуіне қолайлы дидактикалық және психологиялық жағдай жасау.

Оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру, шығармашылық әлеуетін ашу, оқу-тәрбие процесін жоғары деңгейде дербестікпен ұйымдастыру мақсатында мектебіміздің оқушылары өз жұмыстарында келесі білім беру технологияларын пайдаланады: оқушыға бағдарланған оқыту, проблемалық оқыту, білімді бақылаудың тест түрлері, жобалық және зерттеу әдісі, кейс әдісі, әлеуметтік-ойын әдістері және іскерлік ойындар, сыни тұрғыдан ойлауды дамыту әдістері, бірлескен оқыту, көп деңгейлі оқыту және т.б.

Рөлдік ойындарды («іскерлік», «сюжеттік-рөлдік ойындар») оқытудың белсенді әдісі ретінде қарастыра отырып, оның рөлге енуіне және болашақ маманның ізденіс мүмкіндіктерін ашуға көмектесетінін атап өткен жөн.

Оқушылардың жобалық іс-әрекеті мамандықты меңгерудің практикалық мәселелерін оқу үдерісінің орталығына қояды және осының негізінде теорияға қызығушылықты оятады. Тәжірибе көрсеткендей, өз жобасын жасаған оқушылар оны қорғауға, өз позициясын дәлелдеуге, қарсыластармен пікірталас жүргізуге дайын - және осы мақсатта олар мәселенің теориясын ынталы түрде меңгереді, материалды жылдар өтсе де жадында жақсы сақтайды.

Бұған нақты жағдаяттарды талдау (кейс-стади) – оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекетін белсендіру әдісі де ықпал етеді, келесі белгілермен сипатталады: нақты жағдайдың болуы; топтың (кіші топтардың немесе жеке) проблемалық жағдайды шешу нұсқаларын әзірлеуі; жағдайды кейіннен қарсылықпен шешудің әзірленген нұсқаларын көпшілік алдында қорғау; сабақтарды қорытындылау және нәтижелерін бағалау.

Компьютерлік технологтар – оқу материалын ұсынудың заманауи түрін қамтамасыз етеді, ақпараттың жоғары қанықтығына ие, оқу ақпаратымен жылдам алмасуға мүмкіндік береді. Оларды көптеген пәндер бойынша оқу процесінің барлық кезеңдерінде қолдануға болады: жаңа материалды түсіндіруде, білім мен дағдыларды бекітуде, қайталауда, бақылауда, сонымен қатар оқушылардың зерттеушілік, ғылыми және жобалық іс-әрекетінде.

Заманауи білім беру технологияларының ішінде біз бастауыш сынып оқушыларымен жұмыс жасауда қолдануға болатын технологияларды таңдадық. Мысалы: тұлғаға бағытталған, дамытушылық, проблемалық оқыту технологиялары, сонымен қатар ойын, жоба, денсаулықты сақтайтын және ақпараттық-коммуникациялық технологиялар. Біз өз жұмысымызды проблемалық оқыту технологияларын, жобалық жұмыстарды, ойындарды, АКТ, портфолио, денсаулықты сақтау, белсенділік әдісін Л.Г.Петерсоннің әдісін жиі қолданамыз.

Қорытындылай келе, біз сабақта қолданып жүрген заманауи педагогикалық технологиялар мен әдістемелер оқушылардың танымдық белсенділігін жақсы ынталандыруға және жаңартуға және біз сабақ беретін пәндер бойынша оқу үлгерімінің сапасын арттыруға мүмкіндік бергенін атап өткіміз келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Гузеев В.В. Білім беру нәтижелерін жоспарлау және білім беру технологиясы. - М.: Халық ағарту, 2000 ж.
2. Жуков Г.Н. Жалпы кәсіптік педагогика негіздері: Оқу құралы. -М.: Гардарики, 2005 ж.
3. Қазіргі білім глоссарийі (терминологиялық сөздік) // Ұлттық білім, 1997, №3.

БИОГУМУСТЫ АЛУДЫҢ ТИІМДІ ТӘСІЛДЕРІ

ОМАРБАЕВА Элеонора Алиевна

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды Университеті

Қарағанды, Қазақстан

duman.omarbaev@mail.ru

Жоспар

Биогумус – ең табиғи әрі әмбебап тыңайтқыш

Биогумусты қолданудың артықшылығы

Биогумусты өндіру әдістері

Қазіргі уақытта ауыл шаруашылығы саласында минералды тыңайтқыш көп екені рас. Олардың құрамында өсімдіктерге қажетті негізгі қоректік элементтер – азот, фосфор, калий бар. Тыңайтқыштар мәдени дақылдардың өнімі мен сапасын арттыру үшін қолданылады. Бірақ, минералды тыңайтқыштардың зияны да бар. Сондықтан да егіннің сапасы мен көлемін жақсартатын табиғи препаратқа ештеңе жетпейді. Көпшілікке белгілі қауіпсіз әрі табиғи тыңайтқыштың бірі – биогумус. Биогумус – органикалық тыңайтқыштар, ауыл шаруашылығындағы органикалық қалдықтарды құрттармен қайта өндіру өнімі. Бұл таза биологиялық белсенді органикалық тыңайтқыш, оның құрамында 10 % дан астам гумус және өсімдіктің қоректенуі үшін қажет барлық элементтер қолжетімді формада бар, саябақ, жылыжай, шаруа және ауылшаруашылығын қалыптастыруда топырақтың құнарлығын қалпына келтіретін әмбебап құрал болып табылады. Вермикомпосттау үрдісінде арам шөптердің тұқымдары құттың ағзасынан өтеді де қайта көктеу мүмкіндігін жояды. Бұдан басқа вермикомпостта көңмен салыстырғанда ішек қарын таяқшалары аз болады. Ауыр металлдардың уыттылығы, өсімдіктер үшін мүлдем қолжетімсіз болып табылатын, кешенді қиын ерігіш қоспаларға айналуы есебінен төмендейді. Барлық органикалық тыңайтқыштар сияқты, вермикомпост топырақтың құрылымын және оның сулы-физикалық қасиеттерін жақсартады.

Биогумустың басқа органикалық тыңайтқыштардан негізгі ерекшелігі – құрамындағы суда тез ерігіш азот, фосфор және калийдің көп болуы. Микроэлементтер де қозғалғыштық формаға ауысады. Вермикомпостпен бірге топыраққа құрттар мен дұрыс қызмет етуі үшін микроорганизмдер енгізіледі, сондай ақ соңғыларының өміршеңдігі үшін қажет өнімдер, сонымен қатар өсімдіктің өсуін жеделдететін фитогармондар енгізіледі. Биогумусты көбіне жылыжайларда көкөніс дақылдарын өсіруге қолданады. Солай биогумусты тыңайтқыш ретінде пайдалануда жылыжайдағы қияр мен қызанақтардың өнімділігінің артуы орташа 30-35 % және сәйкесінше 30-40 % құрайды. Көшеттерді отырғызар алдында 200-300 г биогумусты қосады. Картоп өсіруде биогумустың тиімді дозасы 6 т/га, ал қаратопырақта – 2 т/га. Өнімнің өсімі – 30-45 %. Түйнектерде крахмал айтарлықтай артады. Бақша бүлдіргенін өсіруде өнімділік 50-60 % артады. Биогумус кез келген белгілі органикалық тыңайтқыштардан 10-15 есе тиімдірек және кез келген топырақта мүлдем зиянсыз. Дербес топырақ ретінде де пайдалануға болады. Биогумусты пайдалану арқылы экологиялық таза өнім алуға болады. Оның құрамында өсімдіктердің өсуіне қажетті элементтер, топырақ құрылымын байытатын және жақсартатын заттар көп. Дүние жүзінің ауыл шаруашылығы ғалымдары биогумустың пайдасын растайды. Биогумус дегеніміз – арнайы саңырауқұлақтар мен бактериялардың көмегімен, жауын құрттары табиғи түрде өңдейтін органикалық заттар (оны вермикомпост деп те атайды). Мұндағы органикалық шикізат – арамшөптер, тауық көңі мен қи, сабан мен ағаш үгінділері, шіріген жапырақтар, азық-түлік және басқа да қалдықтар. Шылаушындар осы шикізатты өңдеп, тыңайтқышқа айналдырады. Көңмен салыстырғанда вермикомпост зиянсыз және жағымсыз иісі жоқ. Сиыр тезегінде арамшөптердің тұқымдары мен ауру коздырғыштары, сонымен қатар паразиттердің дернәсілдері болуы мүмкін. Ал шылаушын арамшөптердің тұқымдарын қорытып тастайтындықтан, ол топыраққа түскен соң қайтадан өспейді. Жоғары сапалы органикалық тыңайтқыш – биогумустың құрамына мыналар кіреді:

ферменттер (акуыздар);

өсімдік гормондары;

гуматтар;

амин қышқылдары;

табиғи антибиотиктер;

макро- және микроэлементтер (азот, бор және фосфор, мырыш, калий және мыс, сондай-ақ темір, күкірт, марганец);

микроорганизмдердің споралары;

гумин қышқылдары.

Жауын құрттары органикалық заттарды қорытып, оны антибиотиктермен, амин қышқылдарымен және ферменттермен қанықтырады. Алынған вермикомпост өсімдіктердің түрлі

ауруларға шалдығуынан сақтайды. Тұқымның өнуі жеделдейді, тамыр жүйесі нығаяды, ауыр металдар залалсызданады. Вермикомпосттың арқасында астық өнімділігі артады, нитраттар азаяды, топырақ құрамы жақсарады.

Биогумус ерітіндісін қолданудың артықшылықтары:

кез келген маусымда пайдалануға болады;

кез келген түрдегі топыраққа жарамды;

құмырадағы және ашық жердегі өсімдіктерді күту үшін қолданылады;

ол тамырларды өңдеуге, үстінен бүркуге және қосымша құнарландыруға, және де тұқымдарды суға салып өндіру үшін қолданылады.

Түйіршіктелген вермикомпост көшеттерді отырғызу кезінде негізгі тыңайтқыш ретінде қолданылады, түбінен қопсытқанда да пайдаланылады. Дақылдардың өсуі кезінде – қосымша құнарландырғыш болады.

Биогумуспен жұмыс істеу кезінде қауіпсіздік шараларын сақтаудың қажеті жоқ. Табиғи заттың құрамында у мен зиянды заттар жоқ, ол экологиялық таза.

Биогумусты өндірудің негізгі әдістеріне субстратты алдын ала араластыру және биотермиялық компосттау, оның ішінде органикалық қопсытқыштар, ылғалдандырылған компостты *Esenia foetida* түрінің қызыл калифорниялық құрттарымен колонизациялау және компостты өңдеуге арналған құрттарды ылғалдандырылғаннан 60-қа дейін бөлу. -65% вермикомпосты. Субстрат ретінде сойылған жануарларының өндірістік емес қалдықтарының қоспасы пайдаланылады, мысалы, техникалық сою цехының қаны, сүйектері, терілері, асқазан-ішек жолдарының провентрикулының мазмұны, мысалы, қамыс, органикалық ашытқылар бар, мысалы, үгінділер, қағаз және қалдық сыра немесе наубайхана ашытқысы. Биотермиялық компосттау ашық қазанда үш сатылы гидролиз арқылы жүзеге асырылады, оның бірінші сатысы қоспаны 40°C температурада 2-3 сағат араластыру, 120°C температурада 2 қайнату арқылы жүзеге асырылады. -3 сағат және қоспаны 40°C температураға дейін салқындату. Екінші кезең алынған қоспаны 40°C температурада 2-3 сағат бойы пайдаланылмаған сыра немесе наубайхана ашытқылары мен органикалық ашытқыларды, ферменттердің сулы-спирттік сығындысын қосу арқылы 2-3 сағат араластыру арқылы жүзеге асырылады. шошқа сияқты сойылған жануарлардың ұйқы безі және/немесе сілтілі протеаза *Bas.subtilis* 1:100 немесе 1:500 қатынасында қоспаны 2-3 сағат бойы 40°C температурада одан әрі араластыра отырып қосылады. Үшінші кезең алынған қоспаны 2-3 сағат бойы 120°C температурада зарарсыздандыру, електен өткізу және одан әрі 40-60% қалдық ылғалдылыққа дейін булану арқылы жүзеге асырылады. Алынған компост 10-15 дана мөлшерінде қызыл калифорниялық құрттармен толтырылады. 10 кг өңделген компостқа піскен құрттар, түбі 1:1 қатынасында үгінділер мен құм төсенішімен жабылған жеке ыдыста, содан кейін тұрақты рН мәні бар вермикомпост пайда болғанша 2-3 ай бойы экспозициялау. 6,0-8,0. Құрттарды ылғалданған вермикомпосттан бөлуді қағаз шаңы, ұсақ ұнтақталған үгінділер, несепнәр және крахмал пастасы қоспасы түріндегі жемді қолдану арқылы жүзеге асырылады, ал алынған вермикомпост ылғалдылығы 5-15% дейін кептіріледі және оны дайындау үшін пайдаланылады. мақсатты мақсат [патент RU 2274628, 2006]. Бұл әдістің кемшілігі - бұл өндірістің күрделілігі.

Вермикомпостты өндірудің тағы бір әдістерінің бірі, қарақұмық тұқымының қабығынан субстрат ылғалдандырылған, құрттармен зақымдалған және компостпен сипатталады. Субстратты дайындаған кезде органикалық шикізаттың компоненттері біртекті болғанша араластырылады, ылғалдандырылады, содан кейін дайындалған субстрат 15-20 күн ұсталатын контейнерге салынады. Піскен субстрат құрттармен колонизацияланады және 70%-ға дейін ылғалдандырылады, компосттау 4-4,5 ай бойы жүргізіледі. Қосымша субстратқа қарақұмық тұқымының қауызынан 1:1 қатынасында шошқа көні қосылады [патент RU 2363689, 2009 ж.].

Бұл әдістің ең жақын аналогы сұйық көнді қайта өңдеу әдісі болып табылады, ол верми-аланда қатты органикалық қалдықтардан үйінділерді қалыптастырудан және оларды сұйық көңмен суарудан тұрады. Қадалар арасында технологиялық өткелдер жасалады, содан кейін қадалар мезгіл-мезгіл сұйық көңмен суарылады және массаны құрттарға арналған субстрат ретінде пісіп жетілгенге дейін ұстайды, оның дайындық дәрежесі жауын құрттары арқылы анықталады. Дайындалған субстраттың кесектері аяз басталғанға дейін жауын құрттарымен толтырылады. Технологиялық өткелдер жаңа органикалық қалдықтармен толтырылып, бүкіл аумақ қыс мезгіліне оқшауланған. Көктемде үйінділер ашылады, үйінділерден жауын құрттарының қалған популяциясы жойылады, дайын вермикомпост пен жауын құрттары верми-сайттан шығарылады, ал қалған үйінділер жауын құрттарымен толтырылады, содан кейін қайта өңдеу циклі қайталаанады, қоршаған ортаның рН 6,8-7,2 диапазонында, ал органикалық қалдықтарды толтыратын технологиялық өткелдердің ылғалдылығы 65-75% аралығында сақталады. Ұсынылып отырған әдіс жыл бойы сұйық көнді кәдеге жаратуға мүмкіндік береді және қоршаған ортаға зиян келтірмейтін экологиялық таза биотехнология болып

табылады [патент RU 2132319, 1999]. Бұл әдістің кемшілігі - жағаларды оқшаулау қажеттілігі, оларды қалдықтармен толтыру және қажетті ылғалдылықты сақтау арқылы технологиялық өткелдерді ұтымды емес пайдалану.

Биогумусты өндірудің тағы бір тиімді әдістерінің бірі үшін мал шаруашылығы кешендерінің жанында бетондалған (асфальтталған) верми-полигонда (полигонда) орналасады, оның өлшемдері мал шаруашылығы кешенінің жаңартылатын органикалық қалдықтарының мөлшеріне байланысты және: ені 45 м және одан көп, ұзындығы 50 м. немесе одан да көп, бетон қабатының қалыңдығы 0,2-0,24 м, ауыр доңғалақты көліктерге төтеп беруі керек. Шикізат ретінде сұйық және жартылай сұйық органикалық қалдықтар (көң, қоқыс) пайдаланылады. Көмекші материалдар ретінде қатты органикалық қалдықтар (сабан, үгінділер, қабық, ағаш жапырағы, қағаз және т.б.) пайдаланылады, олар шикізат көлемінің 25-30% мөлшерінде шикізатпен араласады, бұл мүмкін етеді. субстраттың бос құрылымын және оңтайлы C:N қатынасын алу. Араластырған кезде ашытуды жеделдету үшін субстраттың 1 тоннасына 10 кг мөлшерінде дайын вермикомпост қосылады. Жаңбыр құрттарының асқорыту каналындағы тағамның ұнтақталуын жақсарту үшін субстраттың 1 тоннасына 1 кг мөлшерінде араластыра отырып, субстратқа өзен құмын қосады. Араластыру біртекті болғанша жүзеге асырылады. Содан кейін субстрат кем дегенде екі, ені 10-12 м, биіктігі 3-4 м, ұзындығы бірінен соң бірі түзілетін (бірі дайын болғаннан кейін, екіншісі төселеді және т.б.) қадаларға салынады. - вермиплатформаның ұзындығы бойынша ені 10 м қадалар арасында технологиялық өткелдер қалыптасады. Үйілген кезде көң бөгде заттардан механикалық тазартылады. Биотермиялық процестердің барысын жылдамдату, субстраттың біркелкі құрылымын жасау және қызып кетуді және «жануды» болдырмау үшін қада екі рет, ал қажет болған жағдайда қосымша қайта сындырылады. Қадалардағы ашыту жыл бойы жүргізіледі, үйінді ішіндегі температура мен ылғалдылық жағдайын тұрақты бақылау қажет. Процесс 65-70°C температурада, субстрат ылғалдылығы 60-70% болуы керек. Температура көтерілген кезде жануды болдырмау, биотермиялық процестерді жеделдету, субстраттың неғұрлым біртекті құрылымын жасау және аэрация үшін субстрат тиегішпен қадаға араластырылады (қаданың пішінін өзгерту). Үйіндідегі ылғалдылық 60%-дан төмен түскенде сумен суару, қаданың үстіңгі қабаты құрғаған кезде жер үсті суару жүргізіледі. Қадаларды суару қаданың ішіндегі ортаның температурасына сәйкес температурадағы тұндырылған сумен жүргізіледі. Үйінді ішіндегі ортаның температурасы, ылғалдылығы және рН-ы жүйелі түрде әр 12 сағат сайын бақыланады, көң құрамындағы органикалық заттардың ыдырау процесі 0,5-1,0 м тереңдіктегі температуралық өлшеулер арқылы бақыланады. Жауын құрттарының технологиялық популяциясының популяциясы *Eisenia foetida* түрі күзде қазан айының ортасына дейін, көктемде сәуірдің екінші жартысынан бастап әр 1-1,5 м, 15-20 см тереңдікте үйіндідегі бойлық бороздаларды кесу арқылы дайындалған субстратқа қажетті тығыздықты ескере отырып, піллелер мен кәметелке толмағандарды есепке алу, қаданың белсенді бетінің 1 м² үшін кемінде 20 мың дана (350 м² үшін ~ 1 т биомасса) құрайды, бұл жылдам өңдеуді қамтамасыз етеді. Өз астарындағы құрттар арнайы ыдыста аналық жасушадан жеткізіліп, борозда біркелкі таралады. Құрттар субстратқа тереңдетілгеннен кейін, қаданың беті ылғалдандырылады, бұл олардың акклиматизация процесін жеңілдетеді және тиімділікті арттырады. Вермикуляция қадалардағы температураның, ылғалдылықтың және қышқылдық жағдайлардың тұрақты бақылауымен жүреді.

Биогумус - жауын құрттарының және онымен бірге жүретін микрофлораның тіршілік әрекетінің өнімі болып табылады. Бұл кара-қоңыр түсті, иіссіз, ауа өткізгіштігі мен ылғал сыйымдылығы жоғары, еркін ағынды, ұсақ түйіршіктелген масса. Ол ауыл шаруашылығы дақылдарының барлық түрлеріне органикалық тыңайтқыш ретінде, орман және гүл шаруашылығында, таусылған және бұзылған топырақтардың құнарлылығын қалпына келтіруде, ластанған топырақтарды қалпына келтіруде қолданылады және топырақтағы қарашірік балансының мәселесін шешуге көмектеседі. Тыңайтқыштың құрамында зиянды қоспалар жоқ және улы емес. Оны пайдалану экологиялық таза ауыл шаруашылығы өнімдерін алуға мүмкіндік береді. Қарашіріктің негізгі экологиялық қасиеті – пестицидтердің жойылуы және ауыр металдар мен радионуклидтердің топырақ пен суда байланысуы. Көң мен құрт саңғырығын өңдеу кезінде патогендік микрофлора жойылады, ал вермикомпост сапрофиттік микрофлорамен, ферменттермен, витаминдермен, өсімдіктерге пайдалы, антибиотикалық қасиеті бар, патогендік микрофлораның дамуына кедергі келтіретін, шіру процестерін басатын биологиялық белсенді заттармен байытады, және топырақты дезинфекциялау. Гумификация процестерімен қатар минералдану органикалық субстраттардың ыдырауында жүреді, қоректік заттардың жоғары сатыдағы өсімдіктерге қолжетімді жылжымалы формаларға ауысуымен бірге жүреді. 1 тонна вермикомпостта ~45 кг N, P, K бар және оның тағамдық құндылығы барлық басқа органикалық тыңайтқыштардан айтарлықтай асып түседі. Топыраққа вермикомпост қосу оның физика-химиялық қасиеттерін, су және ауа жағдайын жақсартады,

қышқылдықтың зиянды әсерін азайтады және топырақ микроорганизмдерінің тіршілік әрекетін күшейтеді.

Биогумусты қолдану ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігін арттырады. Вермикомпост ұзақ әсер етеді және қолдану әсері бірнеше жылға созылады, дұрыс пайдалану және агротехникалық бақылау кезінде ол топырақтың өзін-өзі емдеу процестерін қамтиды.

Әдебиеттер:

1. Дьякон Ю. Т., Багирова С. Ф. Что общего в иммунитете растений и животных? // Природа. 2001. №11. С. 1—10.
2. Алтунин Д. А., Титов И. Н., Шишова Т. И., Трофимов Д. В. Применение гуминового препарата «Гумисол» под различные культуры // Достижения науки и техники АПК. 2000. №7. С. 9—12.
3. Ищенко А. В. Фульвокислоты: свойства и биологическая активность // Материалы 2-ой Международной научно-практической конференции. «Дождевые черви и плодородие почв». Владимир, 17—19 марта, 2004 г. С. 264—265.
4. Игонин А. М., Титов И. Н. Переработка органических отходов с помощью новой промышленной линии дождевых (компостных) червей «Владимирский гибрид» (Старатель) // Материалы 1-й Международной науч.-практ. конф. «Дождевые черви и плодородие почв». Владимир, 2002. С.7—8.
5. Терещенко Н. Н., Бубина А. Б. К вопросу о природе ростстимулирующих и фунгистатических свойств вермикомпоста // Материалы 2-й Международной науч.-практ. конф. «Дождевые черви и плодородие почв» Владимир, 17—19 марта, 2004 г. С. 144—149.
6. Галстян А. Ш. Унификация методов определения активности ферментов почвы // Почвоведение. 1978. №2. С. 107—114

ТЕХНОЛОГИЯ ЧЕК-ЛИСТОВ КАК ОДИН ИЗ ИНСТРУМЕНТОВ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ АКАДЕМИЧЕСКОГО ПИСЬМА

СМАГУЛОВА Нала Тлеубековна, ОМАРБЕКОВА Куралай Алпысовна

Назарбаев Интеллектуальная школа физико-математического направления

Семей, Қазақстан

Smagulova_n@sm.nis.edu.kz, Omarbekova_k@sm.nis.edu.kz

Аннотация

Бұл мақалада қазақ тілінде оқытатын студенттерге арналған орыс тілі сабағында бақылау парағы арқылы дәлелді жазу дағдыларын дамыту мәселелері қарастырылады. Мақаланың мақсаты – екінші тілде дәлелді эссені меңгеру кезінде оқу іс-әрекетін сапалы бағалау, жазуға үйретудегі сатылы әдістің маңыздылығын өзектілендіру. Мақалада жазбаша жұмысты ұйымдастыру және бағалау үшін бақылау парағын пайдалану тәжірибесі берілген, кезендердің мазмұны сипатталған, эссені меңгеру ерекшеліктеріне сәйкес мұғалім мен студенттердің іс-әрекеті сипатталған. Зерттеудің әдістемелік негізі жазуды оқытудың өнімге және процеске бағытталған тәсілдері болды. Жұмыстың практикалық маңыздылығы академиялық жазу дағдыларын дамытуды оңтайландыруда жатыр.

Аннотация

В данной статье рассмотрены вопросы развития навыков аргументированного письма с использованием чек-листа на уроках русского языка учащихся с казахским языком обучения. Цель статьи – актуализировать важность поэтапного подхода в обучении письму, качественного оценивания учебной деятельности при освоении аргументированного эссе на втором языке. В статье представлен опыт применения чек-листа для организации и оценивания письменных работ, охарактеризовано содержание этапов, описана деятельность преподавателя и обучающихся в соответствии с особенностями освоения эссе. Методологическую основу исследования составили продукт- и процесс-ориентированные подходы к обучению письменной речи. Практическая значимость работы заключается в оптимизации работы по развитию навыка академического письма.

Жанр аргументированного (академического) эссе является одним из востребованных в современном мире. В системе НИИШ данный жанр оценивается на внешнем суммативном оценивании по предмету «Русский язык и литература». Как показывает практика, освоение навыков аргументированного эссе нередко вызывает значительные затруднения учащихся.

В статье «Организация самостоятельной работы студентов по выполнению академического эссе на английском языке» Юсупова Л.Н пишет, что «академическое эссе – не художественное мыслетворчество в свободном виде, а ясное, логическое, объективное и структурированное доказательное рассуждение». [1]

Одним из эффективных инструментов обучения и оценивания может стать чек-лист. Известно, что «технология чек-листов (checklist – контрольный список) пришла из авиации, где использование чек-листов было эффективным способом обучения, выполнения качественной работы и контроля». [2] На сегодняшний день чек-листы активно используются в бизнесе, медицинской практике, управлении проектами.

В своей работе мы рассматриваем использование чек-листа в качестве инструмента оценивания, который помогает систематизировать учебный процесс по созданию письменной работы и контролировать этапы ее написания.

К использованию чек-листов мы пришли в результате проведенного исследования в действии Performance Based Assessment, которое показало, что традиционные критерии и рубрики не всегда позволяют оценить степень развития навыка, не дают полной информации обучающимся о том, какие элементы эссе нуждаются в доработке. Сильной стороной применения чек-листа является возможность его использования для самооценивания (self-assessment) и взаимооценивания (peer-assessment). Чек-лист помогает учителю дать более качественную обратную связь и скорректировать дальнейшее обучение, а учащемуся помогает отследить свой прогресс. Как отмечает Петрова Е.Ю., «если студент не понимает цели академического письма, его попытки научиться ему будут сводиться к копированию структурных элементов текста вместо того, чтобы развивать заинтересованность в предмете». [2]

Кроме того, следует отметить, что при создании чек-листов каждый критерий разбивается на дескрипторы по трем уровням, что позволяет более подробно охарактеризовать каждый элемент эссе. Немаловажным является то, что чек-лист может быть представлен как в бумажном, так и электронном формате.

Этапы работы

Подготовительный этап.

На данном этапе нами было подготовлено контрольное задание по написанию эссе, которое включало пошаговую инструкцию, краткие рекомендации, критерии и дескрипторы по оцениванию эссе, требования к срокам сдачи эссе. Данное задание позволило провести диагностику затруднений, так как учащиеся выполняли задание вне аудитории, могли самостоятельно изучить дополнительный материал, необходимый для написания эссе.

Диагностический этап.

В ходе проверки и анализа контрольных работ учащихся были определены основные затруднения: содержательное наполнение текста, подмена или неполнота тезиса, логико-композиционные нарушения при построении аргумента, несоразмерность частей эссе, языковое и стилистическое оформление.

Развернутый анализ письменных работ показал, что ошибки варьируются от относительно незначительных (несоблюдение абзацев и частей текста, стилевые недочеты, повтор слов) до достаточно серьезных (нарушение логических связей между позицией и примером в аргументе, нарушение связи или неявная связь между тезисом и аргументами, неверная интерпретация примеров, умение делать выводы и обобщения). Особые затруднения вызывает у учащихся интерпретация информации, то есть умение переработать информацию в поддержку своей позиции.

Кроме того, был проведен устный опрос отдельных учащихся с целью узнать, какой опыт в написании эссе по другим предметам имеется у обучающихся, какими теоретическими знаниями о структуре и особенностях аргументированного эссе они обладают, а также выявить основные трудности.

Таким образом была определена фокус-группа учащихся, которые испытывают наибольшие затруднения в написании эссе и направления для работы.

Обучающий этап.

Для проведения данного этапа нами был разработан поэлементный чек-лист эссе (рис. 1), в котором были отражены основные структурные части, необходимые логические связи внутри и между элементами, языковые средства организации текста с примерами. Данные элементы были расписаны по трем уровням, которые отражают успешность выполнения задания.

Кроме того, в чек-листе были представлены фрагменты эссе, которые позволили организовать чтение и обсуждение текстов, включающих элементы аргументации. Такие примеры

помогают обратить внимание учащихся на формат и языковое оформление, служат примером, на который они могут опираться при создании своего письменного продукта. Важным в подготовительной работе является обсуждение критериев, представленных в чек-листе, чтобы убедиться, что обучающимся все критерии оценивания понятны.

Checklists Эссе

Структурные элементы/ Баллы	1	2	3	Примечания
Вступление	Частично соответствует теме Актуальность/значимость недостаточно раскрыта Наблюдается недостаточность логической связи между вступлением и тезисом	Соответствует теме Актуальность/значимость слабо раскрыта (обозначена, но не содержит четких пояснений) Прослеживается логическая связь между вступлением и тезисом	Соответствует теме Актуальность/значимость полностью раскрыта Прослеживается четкая логическая связь между вступлением и тезисом (использует при формулировке тезиса соответствующие синтаксические конструкции (СПП с придаточным изъяснительным, вводные слова/словосочетания и т.д.) и ХВС)	Виды вступлений 1.определение 2.описание Содержание вступления Актуальность/значимость 1) Тема часто обсуждается в интернете (на страницах газет и журналов; в различных телепередачах) ... 2) Обращает на себя внимание и то (неслучайно), что данной теме посвящены многочисленные статьи и телепередачи ... Полезные фразы: 1. <i>Никто не станет отрицать важности ... в жизни людей.</i> 2. <i>С давних времен человек размышлял о ...</i> 3. <i>Каждый человек хотя бы раз в жизни задумывался о ...</i> 4. <i>Одной из самых волнующих загадок/проблем, которые всегда тревожили человеческую мысль, был вопрос, связанный с ...</i> 5. <i>(Риторический вопрос). Этот вопрос встает перед каждым новым поколением, потому что человек не желает довольствоваться старыми ответами и стремится найти</i>

Рисунок 1. Чек-лист эссе (фрагмент)

Помимо разработки чек-листа были определены индикаторы для поэлементного анализа письменной работы в Excel документе (рис.2), который позволил провести сравнительный анализ результатов и определить эффективность использования чек-листа для отслеживания прогресса.

кодировка учащихся	соблюдение структуры	анализ				интерпретация	высказывать оценочные суждения			обобщение информации	всего баллов	% выполнения
		Авторы: взаимосвязь частей (на уровне языковых единиц)	Авторы: наличие ссылки на источник информации	1	2		3	4	5			
9E1		1	0	1	0,5	1	0	1	1	6	60	
9E2		1	0	1	0	1	0,5	0,5	0,5	6	60	
9E3		0,5	0	1	0	1	0,5	1	1	7	70	

Рисунок 2. Excel документ для поэлементного анализа эссе

Чтобы упорядочить процесс, были определены ключевые этапы работы: подготовка → письмо → взаимооценивание → редактирование → оценивание. Были использованы различные формы работы, но наиболее эффективной была работа, когда учащиеся в группах во время занятия писали части коллективного эссе. Такой метод обучения письменной речи известен как «language experience approach» (LEA), основан на языковом опыте обучающихся. Он широко используется западными педагогами при обучении продуктивной экспрессивной письменной речи [4].

Этап самостоятельной и оценочно-коррекционной работы

Далее был организован процесс взаимооценивания (peer-assessment) на уроке, который заключался не только в выявлении ошибок и недочетов, но и в рецензировании на основе чек-листа. Такой подробный анализ работ одноклассников позволил развить умение объективно и полно оценить работу, научил давать развернутые комментарии и определять пути улучшения. Учащиеся, написавшие эссе на удовлетворительную оценку и ниже, имели возможность откорректировать эссе с учетом обратной связи и представить окончательный вариант преподавателю для оценки.

Заключительная оценка и анализ результатов фокус-группы

Приведенные в таблице (рис.3 и рис.4) данные показывают, что фокус-группа учащихся в целом справились с освоением аргументированного эссе. Сравнительный анализ 1 и 3 четвертей показывает, что поэтапная организация работы и использование чек-листа позволили улучшить данный навык. Необходимо отметить, что в работах стала четко прослеживаться структура, при этом соблюдалась взаимосвязь частей эссе не только на уровне использования языковых единиц (вводных слов и т.д.) но и смысловая связь.

В два раза (с 0,6 до 1,2) улучшился навык интерпретации примеров (фактов, литературных примеров и т.д.), то есть комментарии стали более развернутыми и полными, с достаточно точно выстроенной логической цепочкой рассуждения, в комментарии были явно выражены оценочные суждения автора эссе.

Наблюдается прогресс и в развитии умения делать выводы и обобщения, так как выводы стали объемными, соотносились с тезисом и идеями в аргументах.

кодировка учащихся	соблюдение структуры			анализ				интерпретация		высказывать оценочные суждения			обобщение информации	всего баллов	% выполнения	
9E1	1	1	1	1	0	0,5	1	1	0,5	0	1	0	0	0,5	7	70
9E2	1	1	1	1	0	0	0	0	0,5	0	1	1	1	0,5	6	60
9E3	1	0,5	0,5	0,5	0	0,5	0	0	0,5	0	1	1	1	0,5	6	60
9E4	1	1	0,5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0,5	9	90
9E5	1	1	1	0,5	0	0	0	0	0,5	0	0,5	0	0	0	4	40
9E6	1	1	0,5	1	0	1	0,5	1	0	0	0,5	0,5	0	0	6	60
9E7	0,5	1	0,5	0,5	0	0,5	0	0	0,5	0	0,5	0	0,5	0	5	50
9E8	1	1	1	1	0	0,5	0,5	0	0,5	0	0,5	0	0,5	0,5	6	60
9E9	0,5	0,5	0,5	0,5	0	0,5	0	0	0,5	0	1	0	0	0,5	5	50
9E10	1	1	1	1	0	1	1	1	0,5	0	1	0	0	0,5	6	60
средний показатель выполнения по элементам	0,9	0,9	0,75	0,8	0,1	0,55	0,4	0,4	0,5	0,1	0,8	0,35	0,4	0,4	ср балл	ср процент
средний показатель выполнения по навыкам	2,55			1,45				0,6		1,6			0,4	6,0	60,0	

Рисунок 3. Поэлементный анализ эссе (1 четверть)

кодировка учащихся	соблюдение структуры			анализ				интерпретация		высказывать оценочные суждения			обобщение информации	всего баллов	% выполнения	
9E1	1	0,5	1	1	0	1	0,5	1	0,5	0,5	1	0	1	1	6	60
9E2	1	1	0,5	1	0	1	0,5	0,5	0,5	0	1	0,5	0,5	0,5	6	60
9E3	1	1	1	0,5	0	1	1	0,5	0,5	0	1	0,5	1	1	7	70
9E4	1	1	0,5	1	1	1	1	1	1	1	1	0,5	1	1	9	90
9E5	1	1	1	0,5	0	1	0,5	0,5	1	0,5	0,5	1	0,5	0,5	6	60
9E6	1	1	1	1	0	0,5	0,5	1	0,5	0,5	0,5	1	0	0,5	6	60
9E7	1	0,5	1	0,5	0	0,5	1	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0	0,5	5	50
9E8	1	1	0,5	1	0,5	1	0,5	1	1	1	0,5	0	0,5	0,5	6	60
9E9	1	1	0,5	0,5	0,5	0,5	1	0,5	1	0	1	0,5	0,5	0,5	8	80
9E10	1	1	1	1	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	1	1	0,5	1	8	80
средний показатель выполнения по элементам	1	0,9	0,8	1	0,6	0,5	0,7	0,7	0,7	0,45	0,7	0	0,45	0,6	ср балл	ср процент
средний показатель выполнения по навыкам	2,7			2,1				1,2		1,2			0,7	6,7	67,0	

Рисунок 4. Поэлементный анализ эссе (3 четверть)

Выводы

Можно отметить следующие положительные моменты использования чек-листа для формативного оценивания:

Оптимизация процесса, так как в чек-листе отражены все необходимые детали и аспекты работы, необходимые для достижения результата.

Возможность оценить не только результат, но сам процесс работы, так как в портфолио учащегося есть не только гайды, но и окончательный результат работы, отражающий качество выполнения.

Эффективность оценивания, так как в чек-листе каждый элемент эссе расписан по трем уровням, учащемуся легче определить и понять затруднения и недочеты в работе, при этом критически и объективно оценить результаты учебной деятельности. Кроме того, оценивание на основе чек-листа помогает экономить время, сократить до минимума возможность несостыковок при оценивании.

Однако нужно отметить, что процесс составления чек-листа к различным видам письменных работ достаточно кропотливый и сложный для учителя, так как требует детального анализа и временных затрат.

В заключение стоит отметить, что в целом описанный опыт по применению технологии чек-листа для организации учебной деятельности и оценивания эссе был результативным, так как позволили повысить познавательную активность, личную мотивацию обучающихся по освоению навыков написания аргументированного эссе.

Список литературы

1. Юсупова Л.Н. Организация самостоятельной работы студентов по выполнению академического эссе на английском языке. [Электронный ресурс] URL

<https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsiya-samostoyatelnoy-raboty-studentov-po-vypolneniyu-akademicheskogo-esse-na-angliyskom-yazyke> (Дата обращения: 21.09.2023.)

2. Бадикова И. К. Использование технологии чек-листов для организации научно-исследовательской деятельности студентов в области педагогики и психологии. [Электронный ресурс] URL <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/educ/2018/03/2018-03-27.pdf> (Дата обращения: 19.09.2023.)

3. Петрова Е.Ю. Обучение академическому письму: проблемы и решения. [Электронный ресурс]

URL <https://cyberleninka.ru/article/n/obuchenie-akademicheskomu-pismu-problemy-i-resheniya> (Дата обращения: 25.09.2023.)

4. Roach V. A. Updating the Language Experience Approach. International Reading Association conference, Anaheim, California, May 6–9, 1970 [Электронный ресурс].

URL <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED040831.pdf> (Дата обращения 13.02.2021.)

ФИЗИКА САБАҚТАРЫНДА ПРОБЛЕМАЛЫҚ СҰРАҚТАР ҚОЮ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ БОЛЖАМДАР ЖАСАУ DAҒДЫЛАРЫН ДАМУ

ОНГАРБАЙ Жанасыл

Назарбаев Зияткерлік мектебі

Көкшетау, Қазақстан

_z@kt.nis.edu.kz

Абстракт

Бұл шағын көлемдегі сапалық зерттеуімде физика сабақтарында сұрақтар қою арқылы оқушылардың болжам жасау дағдыларын дамыту жолдары қарастырылады. Физика сабақтарында оқушылар негізінен есептерді шығарғанымен болжам жасау сияқты маңызды қабілеттері ескерілмей тасада қалып жатады. Сондықтан болжамдар жасау дағдыларын дамытуға көмектесетін тәсілдерді тиімді ұйымдастыру жолдарын қарастырмақпын. Осы зерттеуде төмендегідей зерттеу сұрақтары қарастырылады: (1) Оқушылардың болжам жасау дағдылары тапсырмаларды орындау барысында қаншалықты маңызды? (2) Сабақта сұрақтар қою оқушылардың болжам жасау дағдыларын қалай дамытады? Осы зерттеу жұмысы барысында оқушылар арасында тақырыпқа сай сауалнама жүргіземін және сабақ барысындағы оқушылардың тапсырмаларды орындауын бақылап бөлім бойынша жиынтық бағалау және тоқсандық жиынтық бағалау жұмыстарына талдау жасап, қорытынды шығарамын.

Кілтсөздер: физика, сұрақ қою, проблемалық сұрақтар, болжам жасау, түрткі болу сұрақтары.

Кіріспе

Өткен оқу жылының қыркүйек-қазан айларында «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ «Педагогикалық өлшеулер орталығы» өткізген «Өз тәжірибесін дамытуды басқару» бағдарламасы бойынша педагог қызметкерлердің біліктілігін арттыру курсына оқып аяқтадым. Осы курстың барысында берілген тапсырмалар бойынша мен өз тәжірибемнің оңды тұстары мен жақсартуды қажет ететін тұстарын анықтадым. Курстың соңында өз сыныбымдағы жағдайды зерделей келе "Балмұздақ мүйізі" әдісін қолданып талдау жасадым. «Балмұздақ мүйісі» әдісін қолдану барысында арнайы кесте тармақтарын толтыра отырып оқытудағы мәселені анықтадым (1-кесте). Нәтижесінде «Физика сабақтарында проблемалық сұрақтар қою арқылы оқушылардың болжамдар жасау дағдыларын қалай дамытуға болады?» деген зерттеу сұрағын құрастырдым.

Зерттеу жұмыстарын талдау барысында оқушылардың білім алуы, тыңдауы және сөйлеуі арасында байланыс бар екендігі анықталды. Барнс (1976) пен Мерсердің (2000) айтуынша, зерттеушілік әңгіме – мұғалімдердің оқушыларды әңгімеге тарту кезінде дамыту қажет болып табылатын әңгіменің түрі. Зерттеушілік әңгіме барысында оқушылар өз сыныптастарымен шағын топтарда жұмыс істейді. Оларда ортақ проблема болады, бұл проблема бойынша оқушылар бірге ойланады, болжамдар ұсынып, талқылайды. Сондықтан да оқушылар мен мұғалім арасында немесе оқушы мен оқушы арасында диалог түріндегі зерттеушілік әңгімені қолдану жақсы нәтижелерге жеткізуі мүмкін.

1-кесте. «Балмұздақ мүйісі» әдісі

Оқытудағы мәселелер:

Оқушылар мәселенің (есепті, кез келген сұрақты) шешімін қаншалықты шынайы өмірге сай келеді,

осылай болуы мүмкін бе деген сұрақтар қоймай, қандай да болсын шешімді алуға тырысады. Шешімнің күнделікті өмірге сай немесе сай еместігіне аса назар аудармайды.
КДМ: Физика сабақтарында проблемалық сұрақтар қою арқылы оқушылардың болжамдар жасау дағдыларын дамыту.
Зерттеу арқылы КДМ жету аспектісін анықтау: оқушылардың болжамдар жасау дағдыларын дамыту арқылы физика пәні мен күнделікті өмір арасында байланыс орнату, сол арқылы оқушылардың пәнге деген қызығушылықтарын арттыру
Тәжірибені өзгертуге ықпал ету құралы: Практикалық жұмыстар мен тапсырмалар
Зерттеу мәнмәтіні: Физика сабағы
Қатысушылар: 9 – сынып оқушылары, жас мөлшері 13-14 аралығында.
Зерттеу сұрағы: Физика сабақтарында проблемалық сұрақтар қою арқылы оқушылардың болжамдар жасау дағдыларын қалай дамытуға болады?

Әдебиеттерге шолу

Зерттеу сұрағын тұжырымдап алған соң зерттеуді қалай жүргізем? Неден бастаймын? Зерттеу қандай кезеңдерден тұруы керек? деген сияқты тағы басқа сұрақтарға жауап алу үшін әдебиеттерге шолу жасадым. Соның ішінде НЗМ ДББҰ Педагогикалық шеберлігі ұсынған «Мұғалім тәжірибесіндегі зерттеу» деген нұсқаулығының көп көмегі тиді. Әдебиеттерге шолу жасап алған соң зерттеу сұрағына сай қолданылатын әдістерді тандап алу керек болды. Басқа ұстаздар оқушылардың болжам жасау дағдыларын тапсырмаларды орындау барысында қалай дамытты және сабақта тапсырмалардың қандай түрлерін қолдану болжам жасауды дамыта алды деген сұрақтарға жауап іздедім. Ғылыми зерттеу нәтижелері сабақта диалогтың маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Барнс (1971) сыныпта тіл қаншалықты қолданылса, оқушылардың оқуына соншалықты әсер ететінін айтады. Барнс оқуды мұғалімді селсоқ тыңдағанда ғана емес, вербалды құралдарды қолдану нәтижесінде, яғни сөйлесу, талдау және дәлелдеу барысында да жүзеге асатынын көрсетті. Мерсер мен Литлтон (2007) өз еңбектерінде сабақта диалог оқушылардың қызығушылығын арттырумен қатар, олардың білім деңгейінің өсуіне үлес қосатындығын атап көрсетті. Аталған авторлардың зерттеулерінде ересектермен қарым-қатынас балалардың оқуына және танымдық дамуына әсер ететіндігі айтылған. Сондықтан сабақтарымыздың барысында диалогтық тәсілді қолдануға көбірек көңіл бөлу керек деп шештім.

Әдістеме

Зерттеу сапалық зерттеу болды. Зерттеу жұмысы мұғалімнің жеке кәсіптік дамуы аясында жасалған іс-әрекетті зерттеуі болып табылады. Зерттеу жұмысы 4 бөлімнен тұрады: (1) Құжаттар мен әдебиеттерге шолу жасау; (2) Оқушылар арасында сауалнама жүргізу; (3) Сабақ барысына оқушылардың іс-әрекетін бақылау, сараптау; (4) Нәтижелер мен қорытынды жасау үшін оқушылардың жыл бойындағы бөлім бойынша жиынтық бағалау және тоқсандық жиынтық бағалау жұмыстарының нәтижелерін салыстыру.

2021-2022 жылы «Есеп шартын талдау тапсырмалары 8 сынып оқушыларының есепті дұрыс шығаруына қалай көмектеседі?» деген сұрақ бойынша іс-әрекетті зерттеу жүргізген болатынымын. Есептің шартын дұрыс түсінген оқушылар енді есеп жауабының, практикалық тапсырманың немесе эксперименттің нәтижесі қандай болуы керек деген мәселеге болжамдар жасап үйренулері керек деген ой туды. Яғни бұл зерттеу былтырғы зерттеудің жалғасы болмақ. Зерттеуді сол сыныпта жалғастырамын, яғни биыл олар 9-сынып оқушылары.

Проблемалық сұрақтар қою оқушылардың тақырып бойынша өз ойларын білдірулеріне, басқа адамдарда түрлі идеялардың болатындығын білулеріне, өз болжамдарын дәлелдеуге көмектесті, ал мұғалімге оқушыларды оқыту барысында оқушылардың қай деңгейде екендігін білуге көмектесті. Сонымен қатар мұғалім проблемалық сұрақты қойып қана болжамды күтіп отырмай, оқушылар болжам жасауға қиналған немесе бұрыс болжамдар жасауы мүмкін болған жағдайларда қосымша түрткі болу сұрақтарын қою арқылы дұрыс болжамға бағыт-бағдар беруге болатындығы көрінді. Бұл сабақ барысында мұғалім мен оқушылар арасындағы диалогтың өрбуін туғызды. Мысалы, екінші тоқсанда «Динамика» тарауындағы «Ньютон заңдарының тұжырымдамасын білу және түсіну» тақырыбын өту барысында «Адам денесін қабырғаға соғып алса неге ауырады?» сұрағына қоса «Оған қабырға қалай әсер етті?» немесе «Боксшы не себепті қолғап киеді?» сұрағына қоса «Қолғап кимесе не болар еді?» деген сияқты түрткі болу сұрақтарын қатар қоя отырып оқушылармен диалог құру

нәтижесінде оқушылардың Ньютонның үшінші заңының мағынасын өздері болжауға бағыт бағдар берілді. Құбылысты, мәселені біз өмір сүріп жатқан әлем деңгейінде болжау және талқылау қолжетімді әрі пайдалы болды. Бірақ микро және макро әлем үшін бұндай болжамдар жасау күрделі болып шықты.

Талқылау

Зерттеу нәтижесінің қаншалықты пайдалы болғандығын білу үшін алдын ала оқушылар арасында сауалнама жүргізу керек деп шештім. Сауалнамада оқушылар есеп жауабын, практикалық тапсырманың немесе эксперименттің нәтижесін алғанда оқушылар не нәрсеге көңіл бөлмейтіндігі туралы сұрақтар қойылды.

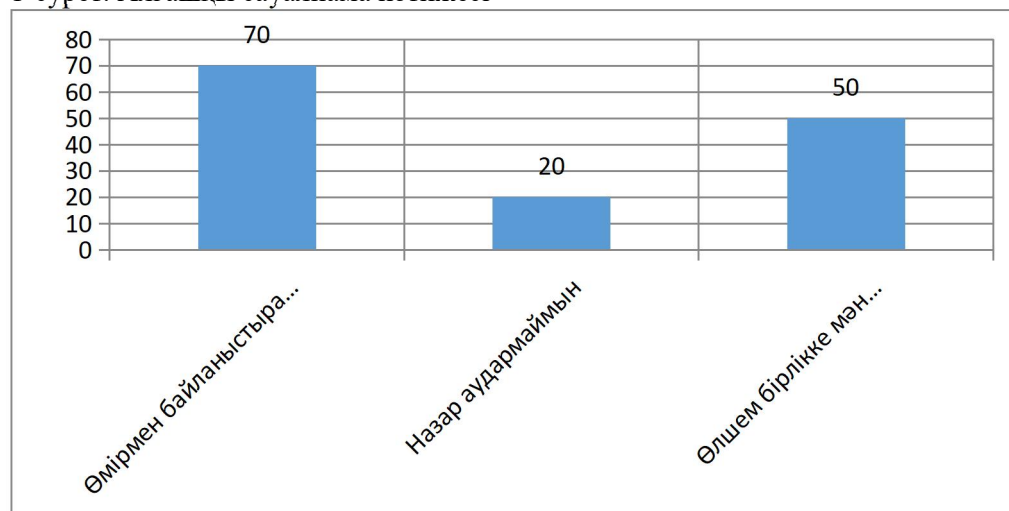
Өмірмен байланыстырмайды

Назар аудармайды

Өлшем бірлікке мән бермейді

Сауалнама нәтижесі (1-сурет) бойынша пайыз оқушылардың 70% тапсырманың мағынасын түсініп оны өмірмен байланыста алмайтындығы, ал 50% дұрыс өлшем бірліктерді қоя алмайтындығы анықталды.

1-сурет. Алғашқы сауалнама нәтижесі

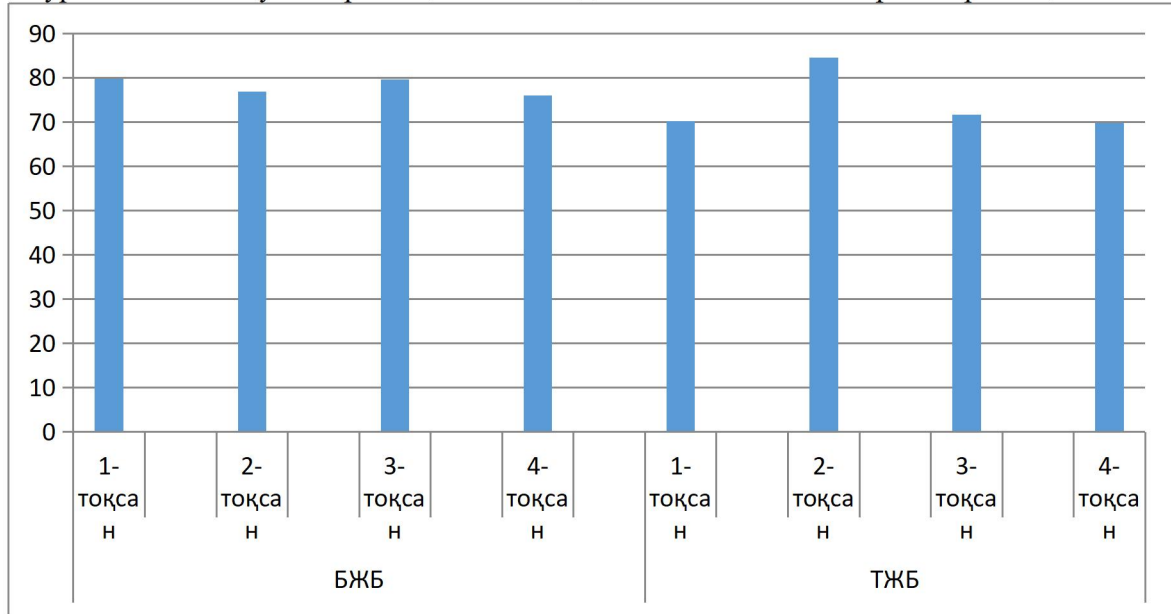

Есептің шартын оқып оны талдап түсінгеннен соң енді бұл тапсырманың жауабы қандай болуы керек деп болжамдар жасаймыз. Бірінші тоқсанда кинематика тарауын өту барысында кездескен есептерді мұғалімнің өмірмен байланыстыра отырып қойған сұрақтарына жауап бере отырып көз алдарына елестету оқушылар үшін көп қиындықтар тудырған жоқ. Мысалы, «Қайық $v = 2$ м/с жылдамдықпен өзен жағасына перпендикуляр бағытта қозғалып келе жатыр. Өзен ағысы оны төмен қарай $S = 150$ м жерге алып кетеді. Мыналарды: 1) өзен ағысының жылдамдығын, 2) қайықтың өзеннен өтіп шығуға кеткен уақытын табу керек. Өзеннің ені $S = 500$ м-ге тең». Осы сияқты есептердің шешіміне болжам жасау үшін мұғалім тарапынан сұрақтар қойылды. Өзен ағысының жылдамдығы қанша болуы мүмкін немесе өзен ағысының жылдамдығы қайық жылдамдығынан көп болуы мүмкін ба? Қайық ені 500 м болатын өзенді қиып өту үшін бірнеше секунд, минут немесе сағат уақыттың қайсысын жұмсайды? Екінші тоқсанда өтілген статика тарауын өту барысында да жақсы нәтижелерге қол жеткізілді. Статика тарауында да өмірмен байланысты көптеген есептер кездесті. Мысалы, «Ер адам салмағы 100 Н жүкті қозғалмай ұстап тұр. Қолының және білегінің салмағы 20 Н. Адам қолының бұлшық етіне вертикаль түсетін күштің шамасы 850 Н болса, адам қолының басынан шынтағына дейінгі ұзындығы қандай?». Осы тәріздес есептерді шығару барысында адам қолының ұзындығы 60 см болуы мүмкін бе немесе адам қолының ұзындығы 60 м болуы мүмкін бе деген сұрақтардан шаманың сан мәнімен қатар өлшем бірлігінің де маңызды роль атқаратынын аңғарту қиын емес. Сонымен қатар кинематика және статика бөлімдерінде тапсырманың суретін салуды ұсыну жақсы нәтижеге қол жеткізуге көмектесті. Алайда, өмірмен байланыстыра алмайтын тапсырмалар да көптеп кездесті. Сақталу заңдары бөлімін өткенде энергия мен импульс көзге көрінбейтін шамалар болғандықтан оны елестету оңай болмады. Сондықтан туындаған мәселелерге өмірмен байланыстыра отырып шешу күрделілік туғызды.

Нәтижелер

Жалпы таңдап алынған проблемалық сұрақ қою әдісі оқушылардың физика пәніне деген қызығушылығын арттыруға көмегін тигізгенімен оқушылардың оқу үлгеріміне көп әсер ете қойған жоқ. Оны оқушылардың тоқсандық бағаларынан аңғаруға болады (2-сурет).

2-сурет. 9-сынып оқушыларының жыл бойындағы БЖБ және ТЖБ жұмыстарының нәтижесі

Қорытынды

Зерттеу жұмысы барысында оқушылардың болжам жасау дағдыларын дамыту және зерттеу сұрақтарына жауап алу үшін мынадай жұмыстар атқарылды: (1) Құжаттар мен әдебиеттерге шолу жасалды; (2) Оқушылар арасында сауалнама жүргізілді және жыл бойындағы БЖБ және ТЖБ жұмыстары салыстырылды. (3) Сабақ барысына оқушылардың іс-әрекетін бақыланып сарапталды; (4) Нәтижелерден ұсыныстар шығарылды және жұмыс қорытындыланды.

Тапсырмаларды орындау барысында проблемалық сұрақтар қоя отырып болжамдар жасау дағдысының тиімді екендігі көрінді, бірақ бұл тәсіл барлық тапсырмаларға тиімді болмайтындығы анықталды. Сондықтан бұл проблемалық сұрақтар қою әдісі арқылы барлық мәселелерді шешуге болмайтындығын, тек физиканың белгілі бір салаларындағы есептерді ғана шешуге болатындығын, сонымен қатар басқа да әдіс-тәсілдерді қатар қолдана отырып мәселенің оң шешімін табуға болатындығын аңғардым. Келешекте басқа да әдіс-тәсілдерді қарастыруды жоспарлап отырмын.

Қолданылған әдебиеттер

1. Аушева И.У., Ғабдоллақызы Б. Редакциясымен, (2012). Іс-әрекеттегі зерттеу. Әдістемелік құрал. Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы.
2. Сагинов К.М., Атейбек С.Т., Ермагамбетова Г.Н., (2015). Ұстаз жеке тәжірибесінің зерттеуі. Әдістемелік құрал. Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы.
3. Ғабдоллақызы Б., (2014). Сыншы дос: мұғалімнің кәсіби дамуындағы ынтымақтастық тәсілі. Әдістемелік құрал. Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы.
4. Ермұханова Г.К., Жақсылықова Г.К., Қалиева З.С., (2015). Action Research жобасын енгізу тәжірибесінен. Әдістемелік құрал. Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы.
5. Абдраманова Қ.С., Жансүгірова Ж.Д., (2015). Іс-әрекеттегі зерттеу барысында деректермен жұмысты қалай ұйымдастыруға болады. Әдістемелік құрал. Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы.
6. Идришева З.Е., Ултанбаева С.Е., (2015). Іс-әрекеттегі зерттеуді жүргізу бойынша тәжірибелік нұсқаулық. Әдістемелік құрал. Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы.
7. Mercer, N. and Littelton, K., (2007). dialogue and the development of thinking. A sociocultural approach. NY: Routledge.
8. Barnes, D., (1971). Language and Learning in the Classroom. Journal of Curriculum Studies.

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДІ КӘСІБИ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУДЕГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОЛДАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

ОРЫНБАЕВА Назым Әлиқызы, НАУБАЕВА Хапиза Тәңірбергенқызы

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

Талдықорған, Қазақстан

orynbaeva.nazym@mail.ru

Аңдатпа

Қазіргі қоғамдағы өзгерістер отандық ғылымды бірқатар мәселелерді жаңа қырынан түсінуге, яғни олардың бірі – жалпы әлеуметтенудің негізі деп атауға болатын және экономикалық жүйенің тұрақтылығын сақтауға үлкен әсер ететін кәсіби әлеуметтендіру мәселесі. Болашақ мұғалімді кәсіби әлеуметтендірудегі психологиялық қолдау үдерісінде кәсіби көзқарастар мен құндылықтардың, кәсіби дағдылардың ұрпақтан ұрпаққа берілуінің үздіксіздігі қамтамасыз етіледі және адам кәсіби өмірге бірте-бірте «енеді».

Кәсіби әлеуметтендіру үдерісі өзінің маңыздылығына байланысты тек педагогика мен әлеуметтанудың ғана емес, психология, философия, мәдениеттану сияқты басқа да ғылыми салалардың назарын аударады. Бірақ бұл үдерісті зерттеудің белгілі дәстүрлері, әдістері мен мектептері әлі қалыптаса қойған жоқ деуге болады. Әртүрлі ғылыми салалардағы зерттеулерде «кәсіби әлеуметтендіру» ұғымын қолдану тәжірибесін ескерсек те, оның анықтамасы бойынша әртүрлі көзқарастарды байқауға болады.

Кәсіби әлеуметтендірудің анықтамасын беретін бірқатар зерттеулерге сүйене отырып, біздің ойымызша, кәсіби әлеуметтендіру адамның дамуы мен өзін-өзі жүзеге асыру үдерісі ретіндегі анықтамасын осы мәселені шешудің негізі ретінде, атап өтсек кәсіби мәдениетті меңгеру және жаңғырту үдерісі, яғни кәсіби білімді, дағдыны, кәсіби қызмет көрсету дағдыларын, сондай-ақ оларға деген шығармашылық қатынасты, мінез-құлық пен қарым-қатынас нормаларының жиынтығын, құндылықтардың белгілі бір жүйесін кәсіптің мақсаты мен мағынасына сәйкес келетіндей меңгеру.

Екі жақты үдеріс ретінде кәсіби әлеуметтендіру әлеуметтік және кәсіби тәжірибені, нормалар мен рөлдерді, әлеуметтік қарым-қатынастар жүйесіндегі өзара әрекеттесу үдерісінде әдет пен дағдыларды меңгеруді ғана емес, сонымен қатар кәсіби ортаға белсенді және шығармашылық енгізу үдерісін қамтиды. Осыдан ширек ғасырдан астам уақыт бұрын ғалымдардың ғылыми айналымға енгізген «кәсібилену» ұғымына келсек, 90-жылдардағы зерттеулерге тән кәсібилендірудің мәні мен мазмұнын ғылыми бағытқа қарай анықтаудың бірнеше жолы бар.

Педагогикада кәсібилендіру кәсіптік оқыту немесе кәсіптік білім беру ретінде жеткілікті түрде тар шеңберде қарастырылады және кәсіптік бағдар беруді қоса алғанда, шамамен 15 жастан бастап кәсіптік бағдар беру кезеңін ғана қамтиды. Тәжірибе көрсеткендей кәсібилендіру кәсіптік дайындықпен бірдей.

Психологияда кәсібилікті анықтауға бірнеше көзқарас, яғни кәсіби қызметтің белгілі бір саласына түсетін тұлға; тұлғалық даму және өзін-өзі дамыту; адамның еңбек іс-әрекетіне дайындығы; кәсіби жарамдылық жетістігі ретінде қалыптасты.

Психологияда кәсібилендіру үдерісі негізінен тұлғалық қасиеттерді меңгеру, өмірлік және өзін-өзі анықтау мәселесі, кәсіби сана мен өзіндік сананы қалыптастыру позициясы жағынан зерттелетінін айта кеткен жөн.

А.К.Маркова[1], кәсібилендіруді субъектінің кәсіби профессиограммасына, идеалды маман моделіне жақындату үдерісі ретінде қарастырады. Кәсібилендіру үдерісінің тұлғалық сипатын және оның бірқатар факторларға, ең алдымен кәсібилендіру үдерісі субъектісінің белсенді қызметіне тәуелділігін атап көрсетеді. Автор кәсібилендіру үдерісін өз қабілетіне қарай мамандық таңдау, мамандықтың ережелері мен нормаларын зерттеу, кәсіби сананы қалыптастыру, кәсіпке жеке үлес қосу, жеке тұлғаның кәсіби қасиеттерін дамытуды бөліп көрсетеді.

Психолог Р.М. Шамионов[2]: тұлғаның кәсібилендіру үдерісін өзін-өзі анықтау және кәсіби топқа, ортаға бейімделу, белгілі бір «қолөнерді» меңгеру үдерісі ретінде қарастырады.

«Әлеуметтендіру» және «кәсібилену» ұғымдарының арақатынасына келетін болсақ, психологтар кәсібилендіруді әлеуметтену аспектілерінің бірі ретінде, ал кәсіби маманға айналу үдерісін тұлғаның даму аспектілерінің бірі ретінде қарастырады. Мысалы, автор кәсібилендіру мен кәсіби әлеуметтендірудің арақатынасын талдай отырып, кәсібилендіру үдерісін кәсіби ортада тұлғаның әлеуметтенуі ретінде көрсетуге болады деген қорытындыға келеді.

Әлеуметтік зерттеулерде «кәсібилену» ұғымына біршама тәжірибе жинақталған. Әлеуметтік анықтамаларға сәйкес, кәсібилендіру- кәсіби қызмет үдерісі ретінде қарастырылады, ал кәсіби

қоғамдастыққа жату жеке тұлғаның кәсіби өзін-өзі жүзеге асыру нысандарының бірі ретінде түсіндіріледі.

Әлеуметтік анықтамалар кәсібилендіруді кәсіп арқылы әлеуметтік мәртебеге ие болу үдерісі ретінде түсіндіреді. Әлеуметтік-экономикалық анықтамалар жұмыспен қамту саласы арқылы кәсібилендіруді адам еңбек ресурстарын дамыту және еңбек үдерісіне енгізу ретінде қарастырады. Әлеуметтанушы ғалымдардың бірқатар еңбектерінде кәсібилендіру адамның және кәсіби топтардың кәсіби қасиеттерінің даму деңгейімен анықталады.

Шетелдік әлеуметтік анықтамалық әдебиеттерде кәсібилендіру әлеуметтік мәртебе мен кәсіби артықшылықтарға ие болу тұрғысынан «жоғары әлеуметтік ұтқырлықты жүзеге асыру, демек, көбірек табыс табу және жоғары мәртебеге ие болу мүмкіндігі» ретінде қарастырылады.

Зерттелетін мәселеге көзқарастары қызықты, өйткені олар әр түрлі бағыттағы ғалымдардың көзқарастарын біріктіре отырып, кәсібилендіруді кәсіби әлеуметтенудің негізгі нысандарының бірі ретінде қарастырады және сәйкесінше кәсіби әлеуметтену мен кәсібилендірудің кейбір ортақ белгілерінің болуын көрсетеді.

В.А. Цвык [3] кәсібилендіруді жеке тұлғаның кәсіби қоғамдастыққа, кәсіби ортаға бейімделуі, мамандық бойынша қажетті білім, білік, дағдыларды меңгеруі деп көрсетеді. Ғалым кәсібилендірудің әлеуметтік сипатына тоқталып, оны жеке тұлғаның жалпы әлеуметтенуінің құрамдас бөлігі деп есептейді. Автор кәсібилендіруді кәсіби әлеуметтену ретінде қарастырады және кәсібилендірудің екі кезеңін ажыратады.

Г.К. Морозова [4] «кәсібилендіру» кәсіби әлеуметтену үдерісінің психологиялық аспектілеріне әсер ететін, кәсіби дайындық үдерістерімен және аз дәрежеде ақпаратты беру үдерісімен параллельді құрайтын тар ұғым ретінде сипаттайды.

Кәсібилікті анықтаудың заманауи тәсілдері негізінен бұрыннан бар ұғымдарға негізделген. Т.А. Репина [5] кәсібилендірудің психологиялық аспектісін – «кәсіби даму» және әлеуметтік аспектісін – кәсіби әлеуметтенудің өзін ерекшелейтін кәсібиліктің қалыптасу және даму үдерісі ретінде көрсетеді.

«Кәсібилендіру» ұғымын зерттей отырып, С.И. Розум [6] оны жеке тұлғаны кәсіп құндылықтарымен, оның ішінде оның ішкі әлемімен таныстыру, кәсіби сана мен кәсіби мәдениетті қалыптастыру, белгілі бір кәсіптік ортадағы іс-әрекетке нақты дайындық деп анықтайды. Автордың ойынша кәсібилік мамандану кезеңі мен кәсіпқой болу кезеңін қамтиды.

А.И. Турчиновтың [7] еңбегінде, кәсібилендіруді зерттеу жоғары кәсіптік білім алу кезеңімен шектеледі, оны автор жеке тұлғаның орташа әлеуметтену үдерісіндегі мамандандырылған кезең ретінде сипаттайды.

А.А. Реан [8] зерттеулерінде кәсібилендірудің әрбір кезеңіне тән кәсібилендіру критерийлерін қалыптастырады және кәсібилендіруді жеке тұлғаның кәсіби санасының өзгеруінің, жаңа кәсіби білім мен дағдылардың, қызметтің жаңа формаларының және кәсіби маманнан бастап, оның дамуының реттілігі, көзқарасы, түрі, маңызды және мәнді қасиеттері ретінде қарастырады.

В.А. Мансуров [9] жеке тұлғаның мәртебелік сипаттамаларының маңыздылығын айта отырып, автор тұлғаның қоғамдағы тұрақты әлеуметтік жағдайын анықтайтын топтық құндылықтар, мораль, топтық мінез-құлық нормалары мен өмір салты арқылы кәсібилікті анықтайды.

Кәсіби топтың әлеуметтік мәртебесі оған билік жүйесінде, материалдық игілік пен беделді бөлуде бірқатар мүмкіндіктер ашатынын ескере отырып, автор «кәсібилікті» «сирек» (арнайы) ресурстармен қамтамасыз ету механизмі, яғни бұл топтар - арнайы білім мен дағдылар - әлеуметтік және экономикалық ресурстар, марапаттар ретінде қарастырады.

Т.В. Мальцева [10] және басқа авторлар, кәсібилендіру үдерісін зерттей отырып, мектеп оқушыларының әлеуметтену кезеңіне назар аударып, оны кәсібилендірудің бастапқы кезеңі, мектеп жасында қалыптасқан кәсібилендірудің бірқатар негізгі элементтерінің қалыптасу кезеңі ретінде қарастырады.

А.В. Тутомлиннің [11] еңбегінде кәсібилендіру – кәсіптік қызметтің мазмұны мен талаптарына сәйкес келетін, адамның еңбек субъектісі ретіндегі білімінің, дағдысының және нәтижелерінің ең жоғары деңгейін ғана емес, сонымен қатар белгілі бір жүйелілікті иеленетін субъектінің «қалыптасуы» деп атап көрсетіледі.

В. Делия [12] кәсібилендіруді: «еңбек үдерісінде игерілетін немесе жүзеге асырылатын кәсіп белгілерінің «басылуы» салдарынан адам психикасына әсер ету», - деп қарастыруды ұсынады.

В. Делия: «кәсіпқойландыру шеңберінде адамның субъективті әрекетінің нақты түрлерін қалыптастыру жеке тұлғаның іс-әрекетін дамыту және оның кәсіби маңызды сипаттамаларының жиынтығын құрылымдау негізінде жүзеге асырылады» - деп көрсетеді. Автор тұлғаның кәсіби даралануын кәсібилік деп түсінуге болады деп есептейді. Жүргізілген талдау негізінде автор

«кәсібилендіру» және «кәсіби әлеуметтендіру» ұғымдарын ажыратып, кәсібилендірудің «кәсіби әлеуметтендірудің» кеңірек категориясына бағыныштылығын көрсетеді.

Ал, С.И. Ожеговтың сөздігіндегі психологиялық қолдау ұғымының анықтамасына келетін болсақ, «кез келген құбылыс пен әрекеттен кейінгі нәрсе; біреуге еріп жүру, жақын болу, бір жерге жетелеу немесе біреудің соңынан еру», - деген мағына береді [13].

Психологиялық қолдау қызмет көрсетудің келесі бағыттарын қамтиды:

- диагностика;
- дамыту және түзету (оқыту, тренингтер, алдын- алу);
- ағартушылық және кеңес беру.

Диагностикалық кезеңде баланың дамуының әлеуметтік жағдайының тұтастығы және оның жеке және эмоционалдық ерекшеліктері анықталады. Таңдалған әдістердің тиімділігін анықтау үшін тікелей араласу кезіндегі диагностикада қолданылады. Психологиялық диагностиканың әдістемелік негізін таңдаған кезде келесі факторларға назар аудару қажет:

- сұраныс пен анықталған психологиялық проблеманы орындау;
- субъектінің жеке және жас ерекшеліктеріне сәйкестігі;
- психологтың құзыреттілік деңгейі.

Білім беру мекемелеріндегі психолог психодиагностикасы екі жақты мәртебеге ие. Біріншіден, ол практикалық психологияның салыстырмалы дербес бағыты болып табылады, демек, психолог кеңес беруде немесе психотерапияда маманданған өзге психологтардың тапсырыстары бойынша күрделі диагностикалық жұмыстарды орындап, сол салада мамандана алады. Екіншіден, психодиагностика психологтың клиентпен жүргізілетін жұмыстың міндетті сатыларының бірін құрайды. Екі жағдайда да психодиагностика адамдардың психологқа айта келетін өмірлік қиындықтарының диагнозын жасауға мүмкіндік беретін ұстанымдардың, әдістердің, әдістемелік тәсілдер мен процедуралардың кешенін анықтайды. Психодиагностиканың өзіне тән теориялық негізі бар. Оның негізінде оны теориялық пән ретінде қарастырады. Шынымен, идеялардың академиялық психологиядан психологиялық тәжірибеге едәуір қарқынды жылжуына ықпал етіп, психодиагностикамен теориялық тұрғыда айналысуға болады [14].

Психологиялық қолдау аясындағы келесі қызмет түрі – дамыту және түзету. Дамыту және түзету диагностикадан кейін жүзеге асырылады, сәйкесінше олар қандай да бір бұзушылықтар немесе қалыптасу кешігуі бар аймақтарға бағытталған. Оны жеке де, топпен де жүргізуге болады.

Психологиялық түзету-бұл психиканың дамуы мен қызмет етуіндегі қалыптыдан қайсыбір жағымсыз ауытқуларды, мінез-құлықтық, эмоциялы, танымдық, не болмаса адамға психологиялық проблемаларды тудыратын басқа көріністерді бәсеңдетулі немесе жоюды мақсат еткен, адамның психикасына белсенді ықпал ету.

Кеңес беру және ағартушылық кезеңін бірнеше түрге бөлуге болады.

Психолог кіммен қарым-қатынас жасауына байланысты бұл балалармен, ата-аналармен немесе мұғалімдермен тікелей кеңесу болуы мүмкін.

Психологиялық кеңес беру ресми емес формада достық, туысқандық сияқты байланыстар негізінде және кәсіби жағдайларда емшінің, мұғалімнің т.б ақылы, кеңесі, жәрдемі, қолдауы, қалыптасуы, жетекшілік жасауы сияқты адам өмірінде ежелден-ақ белгілі орын алады. Психологиялық кеңес беру ұғымы бірнеше мәнге ие болады: қарым-қатынас үдерісінде жақын туыстардың, дос жарандардың және т.б бір-біріне беретін ақылдары болып табылады. Екіншіден, психолог кеңесі- нақты бір жағдайлардың адамның мінез-құлқы бойынша пікірін білдіру деп те түсіндіріледі.

Психологиялық білім мұғалімдерге жаңа білім мен дағдыларды меңгеру үшін де қажет:

- оқу үдерісін мазмұны жағынан да, әдістемесі жағынан да тиімді ұйымдастыру;
- студенттермен және әріптестермен сауатты қарым-қатынас орнату;
- мамандық таңдауда өзіңізді түсіну. Педагогикалық ұжыммен жұмыс істеу үшін әдетте келесі әдістер қолданылады: оқытудың белсенді әдістерін қолданатын семинарлар, психологиялық тренингтер, қажет болған жағдайда психологиялық кеңес беру.

Белсенді топтық әдістерге мыналар жатады:

- талқылау әдістері;
- ойын әдістері (дидактикалық және шығармашылық ойындар, іскерлік, рөлдік ойындар);
- сенситивт тренинг (тұлға аралық сезімталдыққа үйрету).

Ата-аналарға кеңес беру және ағарту жүйелі жұмысты қамтиды, оның негізгі мақсаты психологиялық құзыреттілікті арттыру болып табылады. Психолог баланың даму үдерісін қолдауға отбасы мүшелерінің қатысуы үшін жағдай жасауы керек. Сонымен, ата-аналармен жұмыс тек екі

бағытты қамтиды: психологиялық ағарту және бала тәрбиесі мен тұлғаны дамыту мәселелері бойынша әлеуметтік-психологиялық кеңес беру.

Ата-аналарға психологиялық-педагогикалық кеңес беру келесі функцияларды орындайды:

- ата-аналарды бала дамуының мәселелері туралы ақпараттандыру;
- ата-аналар мен балалар арасындағы тиімді қарым-қатынасты ұйымдастыруда консультативтік-әдістемелік көмек көрсету;

- ата-аналардан қосымша диагностикалық ақпаратты алу қажеттілігі;

- балада ауыр психологиялық мәселелер туындаған жағдайда немесе отбасындағы қиын эмоционалдық тәжірибелер мен оқиғаларға байланысты ата-аналарға психологиялық қолдау көрсету.

Бұл әрекеттестік формасы баланы жақсы түсінуге көмектеседі, отбасында тиімді өзара әрекеттесу дағдыларын дамытады және мәселелік жағдайларды шешудің жаңа жолдарын табуға мүмкіндік береді. Жұмысты жеке және топпен орындауға болады. Жұмыстың топтық формасы ұқсас мәселелері бар балалардың ата-аналарының өзара әрекетін қарастырады, бұл жағдайға басқа қырынан қарауға, күрделі мәселелерді шешуде тәжірибе алмасуға көмектеседі және отбасында рефлексияның дамуына ықпал етеді.

Адамның алғашқы әлеуметтенуі отбасында жүреді. Әлеуметтік педагогика әлеуметтенуді жеке адамның қоғамның толыққанды мүшесі ретінде қызмет етуіне мүмкіндік беретін белгілі бір білім, нормалар мен құндылықтар жүйесін меңгеру үдерісі ретінде қарастырады.

Әлеуметтену адамға мақсатты әсер етудің әлеуметтік басқарылатын үдерістерін де, оның қалыптасуына әсер ететін стихиялық, элементтік үдерістерді де қамтиды.

Әлеуметтену адамның өмір бойы әлеуметтік және мәдени құндылықтарды игеру үдерісінде қоршаған ортамен қарым-қатынаста дамуын, сонымен қатар өзін-өзі дамыту мен қоғамда жүзеге асыруды қамтиды. Бұл барлық жаста стихиялы, салыстырмалы түрде басқарылатын және мақсатты түрде жасалған өмір сүру жағдайларымен өзара әрекеттесуде пайда болатын мәдениетті жаңғырту және қайта өндіру үдерісінде адамның дамуы мен өзін-өзі өзгертуі.

Әлеуметтендіруді тұлғаның қалыптасу үдерісі, тілді, әлеуметтік құндылықтар мен тәжірибені (нормалар, көзқарастар, мінез-құлық үлгілері), белгілі бір қоғамға, әлеуметтік қауымдастыққа, топқа тән мәдениетті меңгеру, әлеуметтік құндылықтарды байыту, байланыстар мен әлеуметтік тәжірибе сондай-ақ кеңею үдерісі деп те атауға болады.

Осылайша, әлеуметтендіру әрбір адамның өмірінде маңызды рөл атқарады. Әлеуметтенбеген (немесе асоциалды) адамдардың қоғамның толыққанды мүшесі болуға, отбасын құруға және мансап құруға мүмкіндігі жоқ. Кәсіби өзін-өзі анықтау үдерісінде әлеуметтену өте маңызды. Кәсіби өзін-өзі анықтау – бұл сыртқы ынталандырулардың әсерінсіз, яғни жеке қажеттіліктер мен мүдделерге негізделген кәсіби жұмыс ортасына деген көзқарасты қалыптастыру үдерісі.

Бұл өмір бойы және кәсіби қызметте болатын ішкі жеке және әлеуметтік-кәсіби талаптарды теңестірудің ұзақ үдерісі. Кәсіби өзін-өзі анықтау адамның қабілетіне, қызығушылығына және бейімділігіне негізделген кәсіби бағдар мен қызмет саласын таңдауды қамтиды.

Кәсіптік бағдар беру дәстүрлі түрде келесі салаларға бөлінеді: кәсіби ақпарат, кәсіптік насихат, кәсіптік білім беру, кәсіби диагностика және кәсіптік бағдар беру. Кәсіптік бағдар беру тек педагогика мен психологиядан тыс мамандық таңдауға көмектесетін кең ауқымды қызмет түрлерін қамтиды.

Кәсіби бағыттылық пен кәсіби өзін-өзі анықтау ұғымдарын ажырата білу қажет. Кәсіби бағдар беру – бұл мұғалім, психолог және ата-ананың көмегін көрсететін оқушының «бағдары», ал кәсіби өзін-өзі анықтау өзін-өзі анықтау субъектісі ретінде әрекет ететін оқушының «өзіндік бағдарымен» көбірек байланысты.

Кәсіби әлеуметтендіруді психологиялық қолдау туралы идеялардың дамуын теориялық тұрғыдан зерделеудің мынадай негізгі ережелерін тұжырымдадық.

Біріншіден, кәсіби әлеуметтендіруді психологиялық қолдау әлеуметтік және психологиялық-педагогикалық ғылымдар кешенінің тоғысында қарастырылатын күрделі құбылыс. Бұл қарапайым адамның құзыретінің бір бөлігі, оның табысының негізі.

Екіншіден, кең мағынада кәсіби әлеуметтендіруді психологиялық қолдауды қалыптастырудың мақсаты – адамның өзін қоршаған әлемге: туған жеріне, қоғамына, халқына, жанды және жансыз табиғатына, материалдық және рухани құндылықтарына, өзіне, яғни өміріне деген көзқарасын дамыту, ол адамның әлемге қатынасының құндылықтар жүйесіндегі орнын білдіреді. Сонымен бірге көзқарас таңдаулы категория болып табылады, сондықтан кәсіби әлеуметтендіруді қалыптастыру үдерісінде адам саяси, экономикалық, адамгершілік, эстетикалық құндылықтарды таңдау позициясына, үдерістің белсенді субъектісі позициясына қойылады.

Үшіншіден, кәсіби әлеуметтендіруді дамытудың оңтайлы үдерісін қарастыру үшін келесі факторларды зерттеу қажет: әлеуметтік-мәдени орта, отбасы, ұжым, бейресми бірлестіктер. Әлеуметтік мәдени ортаны зерттегенде оның педагогикалық әлеуеті маңызды; отбасын зерттегенде – моральдық-психологиялық климат; ұжымды зерттегенде – психологиялық климат, топтағы әлеуметтік жағдай, ұжымның ашықтығы; бейресми бірлестіктерді зерттегенде – әлеуметтік белсенділік, жағымды әлеуметтік бағыттылық, ұжымда қалыптасқан дәстүрлерге оң көзқарас.

Төртіншіден, білім беру ұйымында кәсіби әлеуметтендіруді қалыптастыруға ықпал ететін ең маңызды шарттар оның ашық әлеуметтік-педагогикалық жүйеге айналуы, педагогтардың кәсіби деңгейінің жоғары болуы және білім беру ұйымындағы қолайлы психологиялық ахуал болып табылады.

Бесіншіден, кәсіби әлеуметтендірудің өзін зерттегенде маңызды құрамдастарды зерделеу маңызды: денсаулық (дене дамуының көрсеткіштері, денсаулық мәдениетін меңгеру); оқыту (базалық құзыреттерді меңгеру деңгейі, оқуға деген ынта деңгейі, оқу қызметін өзін-өзі ұйымдастыру деңгейі және т.б.); дамыту (өмірлік құндылықтардың мінездемесі, ашықтық, көпшілдік, төзімділік, өзін-өзі бағалау, ішкі әлеуетті жүзеге асыру, азаматтық қасиеттер, адамгершілік қасиеттер, өмірлік мақсаттар туралы идеялар, мүмкін болатын мамандық таңдау туралы идеялар және т.б.); білім беру (өзін-өзі ұйымдастыру мен өзін-өзі тәрбиелеудің даму деңгейі, қоғамда қалыптасқан мінез-құлық нормаларына бағдарлану және т.б.); әлеуметтік тұрақтылық (әлеуметтік бейімделу және әлеуметтену деңгейі, әлеуметтік мобильділік және белсенділік).

Осылайша, «кәсіби әлеуметтендіру» түсінігі «психологиялық қолдау» түсінігімен тығыз байланысты, өйткені ол жеке тұлғаның мүдделері мен бейімділіктерін ескере отырып, жеке қалауларын білдіреді және біздің алдағы іс-шараларымыздың бағытын көрсетеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1.Маркова А.К. Психология профессионализма. М.: Междунар. гуманитар. фонд «Знание», 1996. - 56 с.;
- 2.Шамионов Р.М. Психология социального поведения личности. Саратов: Издательский центр «Наука», 2009. – 104 с .
3. Цвык В.А. Профессиональная этика:основы общей теории. Издательство: Российский университет дружбы народов, 2017.-123 с.
4. Морозова Г.К. Теоретические аспекты социализации личности. Издательство: Флинта, 2019.- 25 с.
5. Репина Т.А. Социология личности. Новосибирск, 2020.- 65 с.
6. Розум С.И. Психология социализации и социальной адаптации человека. Издательство: Речь, 2007.-89 с.
7. Турчинов А.И. Профессионализация и кадровая политика: проблемы развития теории и практики. Издательство: Флинта, 1998.- 112 с.
8. Реан А.А. Психология личности. Издательство: Питер, 2016.-62 с.
9. Мансуров В.А. Конструирование новых статусных позиций в процессе профессионализации. М.: Институт социологии РАН, 2008.- 72 с.
10. Мальцева Т.В., Реуцкая И.Е., Петров В.Е. Психологическое консультирование личности в процессе профессионализации. Издательство: РИОР, 2023.- 67 с.
11. Тутомлин А.В. Нравственно-эстетическое воспитание школьников. Глазов, 2003.- 45 с.
12. Делия В. Профессионализация в условиях современной системы инновационного образования. М.,2011.-154 с.
13. Ожегов С.И.Толковый словарь русского языка. М.,2021.-611с.
- 14.Наубаева Х.Т., Ахмедиева К.Н. Білім беру мекемелеріндегі психологиялық қызмет.Талдықорған, 2012.-34 б.

АБАЙДАН СОҢҒЫ КӨРНЕКТІ ТҮЛҒА-ШӘКӘРІМ
ОСПАНОВА Ғалия Оразбайқызы, СЛЯМБЕКОВА Айнұр Айдарқызы, ОСПАНОВ Айдар
Игентайұлы

Ахмет Байтұрсынұлы атындағы №47 ЖОББМ» КММ, М.О.Әуезов атындағы педагогикалық колледжі
Абай облысы, Семей, Қазақстан
galiya.ospanova.1966@mail.ru, aydar-ospanov@bk.ru, ainurik_88@mail.ru

Құдайберді, Шәкәрім қажының әкесі 39 жасында дүниеден өткен соң Абай әкеден жастай қалған немере інісі Шәкәрімді бауырына тартып, көз қырын салып, қамқорлық жасап жүреді. Абайдың үнемі жанында болып, тәрбиесін көргені туғаннан ерекше дарынды Шәкәрімнің ерте есейуіне, рухани толысуына әсер еткені анық. Туыстық жөнінен ғана емес, ұстанған жолы тұрғысынан алып қарағанда да Абайға ең жақын адам еді. Жарты ғасырдан астам еріксіз үзілістен соң халық алдына қайта шыққан ұлы тұлғаларымыздың бірі Шәкәрім қазақ халқының рухани мәдениетінің тарихында алатын орны өзгеше. [1926]

Шәкәрім әрі ақын, әрі тарихшы, философ, прозаик, ұлы гуманист, өз заманының кемеңгер ойшылы еді. Бұдан алпыс, жетпіс жыл бұрын Абайдан соңғы ең танымал есім, Абайдан соңғы ең көрнекті тұлға саналды. [1946]

XX-ғасырдың бас кезіндегі әдебиетпен мәдениеті қайраткерлері ішінде Шәкәрім ойшыл ақын-жазушы ретінде әбден қалыптасқан, жұртшылыққа кеңінен танылған Абай заманына өзгелерден бір табан жақын тұрған, екі ғасыр арасын жалғастырушы ірі тұлға болды. Шәкәрімнің қайталанбас өзіндік ақындық тұлғасын танытатын сипат-қасиеттер лирикасына тән нақыл насихатшылдық, фәлсапашылдық, поэмаларындағы дастаншылдық дәстүр, шығыс ақындарының көркемдік үлгі өрнектерін қызықтауы, орыс әдебиетінің сюжеттеріне бой ұруда шежірешілдігі – бәрі де өз заманының тілек-талаптарына сәйкес қалыптасқан. [5. 5506]

Шәкәрімнің ақындық әлемі бай, көп қырлы, тақырыбы, жанрлық түрлері жағынан да сан алуан. Шәкәрімнің ақындық жаңашылдығы тыңнан қосқан өлең өлшем-өрнектерінен, өлеңдеріне шығарған әндерінен үздік композиторлық дарынынан да анық танылады. Бұл жағынан алғанда Шәкәрімнің қазақ әдебиетінде ғана емес біз білетін көптеген халықтардың әдебиетінде, тіпті дүние жүзі әдебиетінде өте сирек кұбылыс дей аламыз.

Ол - тарих, философия, дінтану, психология, шығыстану, түріктану салаларындағы түрік тіліндегі, орыс тіліндегі, араб тіліндегі ғылыми еңбектерді ұзақ жылдар жалықпай оқып, қыруар мағлұмат жиган, жан-жақты, энциклопедиялық білімі бар ғұлама оқымысты, дана адам болған. [5.146]

Шәкәрімнің қазақ поэзиясында философиялық лириканың бұрын өріс алмаған жаңа түрлерін қалыптастырып, бұл салада үлкен жаңалық тапты. Ойшыл ақын адамның ақыл парасатына айрықша зор мән береді. Ол адамның сезу, сезіну, дүние болмысты, өмір құбылыстарын сезім арқылы қабылдау, әсерленгіштік қабілеті мен нәрсенің болсын ішкі сырын көзге көрінбейтін, қолмен ұстауға келмейтін нәрселердің қасиет-сипаттарын оймен, ақылмен, логиканың күшімен танып-білу қабілетінің арасын ажыратып, болмыстың, дүниетану мен моральдың негізі ақыл деп санайды. Таза, парасатты ақыл қандай да нәрсені, құбылысты дұрыс түсініп, бағалауға, ақ-қараны айыра білуге мүмкіндік береді, сондықтан « ақылмен сыналмаған іс бұлдырлау» деп түйіндейді. Адал еңбек, ақ пейіл, мейірім бар жерде ғана таза ақыл болады, яғни адал ниетпен ақылға билетіп, ешкімге қиянат қылмай істелген іс адамды мұратқа жеткізеді деген ой түйеді.

Дүниетанымның, ғылымның да негізгі тірегі-ақыл, ой- ойлау қабілетінің қуаттылығы, ой-тұжырымдарының логикалық қисындылығы деп санайды.

Шәкәрім, ойлау, ойлану деген ұғымға үлкен мән береді, оны өмір-болмыстың дүниенің ғажап сырларына терең бойлау, не нәрсені болсын ақылмен сынап, ұғып-түсіну мағынасында алып қарайды. [5.30.127.2876]

Шәкәрімнің дүниенің, жаратылыстың қозғаушы күші; адам өмірінің, тіршіліктің мәні мен сыры, жан мен тән секілді мәселелерді ғылыми ұғым түсініктермен ұштастыра толғайтын философиялық өлеңдері өз алдына бір тақырыптық арна болып қалыптасты. Ақынның діншілдігі, жаратушы Аллаға сенімі оның ойшылдығымен жалғасып, дүниеге көзқарасындағы бірлік біртұтастықты танытады. Шәкәрім дүниедегі «сансыз кереметті кім жаратса-тәңірі сол» дейді. Тәңіріні іздеу, жаратқан Аллаға сену-ақиқатты іздеу, адалдыққа ақылмен жету деп түсінеді. Ақынның ойшылдығы оның дүние болмыстың терең сырларын тауып, білуге құмарлығын мысалы, дүние қалай жаралған деген мәселеге айрықша көңіл қойып, тиянақты жауап іздеп, сол арқылы « ең түпкі жаратушы-мінсіз ие» деп түйіндеуінен айқын аңғара аламыз. Мысалы, «Тау бойындағы ой» деген өлеңінде дөңгеленген жердің күнді айналып жүретінін көзбен көру арқылы емес; ойлау, топшылау арқылы анықталған дегенді айтады. Бұл жерде және басқа да өлеңдерінде Шәкәрім дүниеде

таңғаларлық нәрсе өте көп, алайда бәріндеде заңдылық, қисын бар деген пікір айта келіп, « себебі толымдының ісі толық» дейді. Яғни, бұдан дүеиенің кереметтігі шексіз болса, жаратушының құдіреті де шексіз деген мағына туады.

Шәкәрімнің философиялық пікір сонылығымен, танымдық және моральдық адамгершілік мәселелерін ұштастыра білуімен оқымысты ақынның өнерпаздық тұлғасына сай интеллектуалдық сипат алған. [19.39.127.143.216 б]

Адамдардың қоғамдық өмірдегі қарым-қатынасын, жеке адамның мінезін, іс-әрекетін бағалағанда да Шәкәрім ақыл-ой, талабын, ақыл-парасаттылықты қандай да іс-әрекетті ақылмен сынауды басты моральдық принцип етіп қояды. Ол әр адамның ісіне өзі сын көзімен қарап, биік талап қоя білуі, қиыншылыққа төзіп, табандылық, қажырлылық танытуы қажет екенін баса айтады.

Сонымен қатар, ақынның өмірдің өкініші аз болмайтынын айта отырып, ақыл-парасаттылық, ой тазалығы, адамның уайым-қайғыға бой алдырмай саналы қылық қылуына басшы болады деп пайымдайды.

«Боларға ұмтыл, болмасқа қанағат қыл»- дей отырып, әр адам өз қабілетін дұрыс бағалай біліп, өзінің қолынан келетін істі атқаруға ұмтылуы қажет екенін, өмірдегі нақтылы жағдайды, мүмкіндікті айқын түсіне біліп, соған орай әрекет қылғанда ғана адам сәтсіздікке ұшырамайтынын мейлінше дәлелді етіп көрсетеді. Адам өзіне өзі сыншы болып, өмірге саналы көзбен қарауға үйренсе әр нәрсенің себеп-салдарын анықтатып біле алады, сонда ол өз ісінің сәтсіздігін өзгеден көрмей нақтылы жағдайды дұрыс бағалап, содан өзі сабақ алады деген үлкен ғибраттылық мәні бар түйінді ой қорытады. [6.86]

Шәкәрім арнайы оқу орындарын бітірмеседе, Абайдың басшылығымен және өз бетінше іздену нәтижесінде Шәкәрім сол замандағы қазақ арасындағы қазақ қана емес, бүкіл Түркістан өлкесіндегі ең ғұлама адамдардың бірі болып шығады. Түрік, араб, парсы тілдерімен қатар орыс тілдерінде жетік біледі. Ол классикалық шығыс поэзиясын, орыс және еуропа әдебиетінің озық үлгілерін терең түсіне оқумен шектелмей, философия мен дін тарихына қатысты еңбектерді де қадағалап отырды. [4726]

Шәкәрім тіршілік, тағдыр туралы сауалдарына жауап іздейді, оқу іздену аймағын кеңейте түседі. Дінтану емес, ел тану, жер көру мақсатында қажыға барып қайтады. Бұл сапар оның ой-өрісін кеңейтеді, ақын қазақ халқы дін қуған мұсылманшылық жолын емес, ғылым-білім қуған Еуропа халқының жолын таңдауы керек деген ойға беки түседі. Осы кезде өзі көптен әуестеніп жүрген толстойшылық идеясына біржола берілген ақын өмірден баз кешіп, жұрттан аулақтайды да Шыңғыс тауының күнгей сыртындағы Шақпақ дейтін жерде таза әдеби қызметпен ғана айналысады, қысы-жазы жападан-жалғыз жатады. Шақпақ-жер аты, Шыңғыстау сырт жайлауындағы атақты қоныс. Шақпақ үлкен жоталы тау. Жота-Балашақпақ орта үлкен шақпақ деп бөлініп аталады. Балашақпақ баурымен Байқошқар өзені ағады. Шәкәрім бұл өлкеге өз шығармасында үлкен орын берген. Өйткені, оның өмірінің соңғы отыз жылдық ғұмыры осы өңірде, оңашалықта шығармашылықпен өткізеді. Содан да болар, Шәкәрім жайлауының ертедегі тарихын баян етуге «Нартайлақ-Айсұлу» поэмасын арнаған. Шәкәрім шығармалары бұнымен шектеліп қалмаған, жеті жасынан бастап өлең жазып, өмірінің ақырына дейін ағартушылық бағыт ұстаған. Ұлы Абайдың жаңашылдық дәстүрін дамытып, Абайдан кейінгі реалист ақын болған. Шәкәрім шығармалары сан-салалығымен өлеңдерімен, дастан, поэма, романдарымен ерекшеленеді. [219.78-796]

Шәкәрімнің шығармалары сансыз қолжазба, сауатты, сауатсыз көшірмелер арқылы бүкіл қазақ даласына тараған. Шәкәрімнің өз басының тағдыры мен даналық сөздерінің тағдыры – күрделі, әрі ғибратты. Оның өмір салты мен мол мұрасы-адамзат үшін субстанциялық мәндегі құндылық. Өзі-данашпан, сөзі- даналық. Шәкәрім- даналыққа құштарлықтан шыққан. Өнермен ғылымды, философия мен дін, тарихпен өмірді ала отырып, «Ар ілімі» жүйесін жасаған. Қазіргі таңда ол ілім адамзатқа ортақ. [181.241 б]

«Жаралыс басы - қозғалыс» деген Шәкәрім, жаратушы, жаралыс, жаратылыс, нәм мәңгілік мәселелер туралы да өрісті – өзекті сөз айтқан.

Шәкәрімнің шығармалары мен еңбектерінің мазмұндық құрылымында онтологиялық және антропологиялық, көркемдік пен эстетикалық, сопылық пен теологиялық, адамдықпен ұждан сияқты ұғым мәдениетінің мұхиттай шалқуы, оның шығармашылық қуат көкжиегінің шексіздігін байқатады.

Шәкәрімнің мұрасы-адамдықтың өлшемі.

Қорыта келгенде, ұлы кемеңгер, халық ұстазы Шәкәрім Құдайбердіұлының шығармаларымен өскелең ұрпақты жете таныстырып, ұлттық педагогиканың алдында тұрған міндеттердің бірі. қазақ халқының ойшыл кемеңгер біртуар ғұламаларының қайталанбас еңбектеріне терең көз жүгіртіп, тәрбиелік құрал ретінде таныстырып, үнемі қолданыста пайдалана білуімізде!..

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.

1. З.Ахметов таңдамалы шығармалары 1 том «Ана тілі» баспасы 2008 192 -194 б. 2086.

2. А.Еспенбетов. Шәкәрім және Сұлтанмахмұт. Алматы «Раритет» баспасы. 2008 ж.
3. Е.Сыдықов. Шәкәрімтану мәселелері 1 кітап. «Семей-Новосібір» баспасы 56.146
4. Е.Сыдықов. Шәкәрімтану мәселелері 2 кітап. «Семей-Новосібір» баспасы 56;306;127;2876
5. Е.Сыдықов. Шәкәрімтану мәселелері 3 кітап. «Семей-Новосібір» баспасы 19;39;127;143;2166.
6. Шәкәрім. Өлеңдер мен поэмалар жинағы. «Жалын» баспасы 1988 ж. 6-8 б.
7. Алаш және әдебиет. Ғылыми жинақ. 1 кітап 219 б; 4 кітап 786;796.
8. Қазақ Ұлттық энциклопедиясы 9 том 472 б
9. Е.Сыдықов. Шәкәрімтану мәселелері 4 том. «Раритет» баспасы 2007ж. 1816.2416
10. Қазақ әдебиеті анықтамасы «Аруна» баспасы 2005ж. 550бет
11. Қ.Мұхамедханов 3 том «Алаш» баспасы 2005ж. 56.

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЧЎЛЛАРИДА ТУРИЗМНИНГ ИСТИҚБОЛЛИ ТУРЛАРИ БИЛАН ТУРИЗМНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ СТРАТЕГИЯЛАРИ

РАХМАТУЛЛА Хайитбоев

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти
Самарқанд, Ўзбекистон
temursayyoh@mail.ru

Кириш. Мамлакатимиз эркин бозор муносабатларига ўтиши билан қишлоқларимизнинг хўжалик юритиши фаолиятларида кескин ўзгаришлар юз берди. Айниқса, ҳудудий жойлашувлар жиҳатидан ноқулай, узоқ қишлоқларда ишсизликнинг келиб чиқиши натижаси да ёшларнинг кучли иш излаш миграцияси келиб чиқди. Бу ҳолат албатда ҳудудий қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқаришда нотекисликни ва анча жиддий бўлган салбий муҳитларни келтириб чиқарди, қишлоқ аҳолисининг даромадини пасайтирди, ёшларнинг иш излаб хорижий давлатларга кетиб қолиши тобора кучайиб бориши кузатилмоқда.

Қишлоқларимизда бу мураккаб вазиятлардан чиқишнинг альтернатив-истикболли йўллари билан бири, қишлоқ туризмини ривожлантириш ҳисобланади. Жаҳонда қишлоқ туризми ривожланишидаги илмий тадқиқотларнинг натижаларидан маълумки, қишлоқ аҳолисининг иш билан бандлигини таъминловчи ва қишлоқ ҳудудларини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг истикболли йўналишларидан бири қишлоқ туризмини ривожлантириш ҳисобланади [5].

Мавзунинг долзарблилиги. Чўлларимиздаги аҳоли асосан чўлларнинг қишлоқлари ва овулларида яшаб келмоқда. Уларнинг олдидаги қуйидаги муаммолар ўта жиддий ижтимоий-иқтисодий инқироз муҳитларини келтириб чиқармоқда:

-Узоқ йиллар мобайнида чўлларнинг ўсимликлар ресурсларидан режасиз, назоратсиз фойдаланиш натижасида чўл ҳудудларида экологик мувозанатнинг бузила бошланганлиги, биологик хилма-хилликнинг инқирозга учраётганлиги, бу нохуш жараёнлар йилдан-йилга тобора кучайиб бораётганлиги натижасида маҳаллий аҳолининг ишсизлиги даражаларининг ошиб бораётганлиги;

-Ййловларнинг ҳосилдорлиги пасайиб, чўлларда яшаётган аҳолининг яшаш ҳаёти тарзи, ижтимоий-иқтисодий ҳолатини белгиловчи чорвани сақлаш ва ривожлантиришнинг тобора кийинлашиб бораётганлиги натижасида ишсизликнинг кучайиб бораётганлиги;

-Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ташкил қилиш манбалари ва объектларининг йўқлиги натижасида янги иш ўринларини ҳосил қилиш имкониятларининг чегараланганлиги ўз навбатида чўлликлар оиласида ишсизликни келтириб чиқараётганлиги.

Танланган мавзунинг долзарблиги, Ўзбекистоннинг 70% ҳудудларини эгаллаган чўл минтақаларида туризмнинг ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий йўналишлар бўйича об'ектив-заруриятнинг юзага келиб чиққанлиги

мамлакатимизда миллий туризм соҳасини ривожлантиришда қайд қилинган масалалар мавзунинг долзарблигини тушуниб олишга асос бўлди.

Тадқиқотнинг натижалари. Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёевнинг «Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2016 йил 2-декабрдаги ПФ-4861 сонли Фармонида [1]:-ички, кириш ва чиқиш туризмини комплекс ривожлантиришнинг миллий ва ҳудудий дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш” белгиланган.

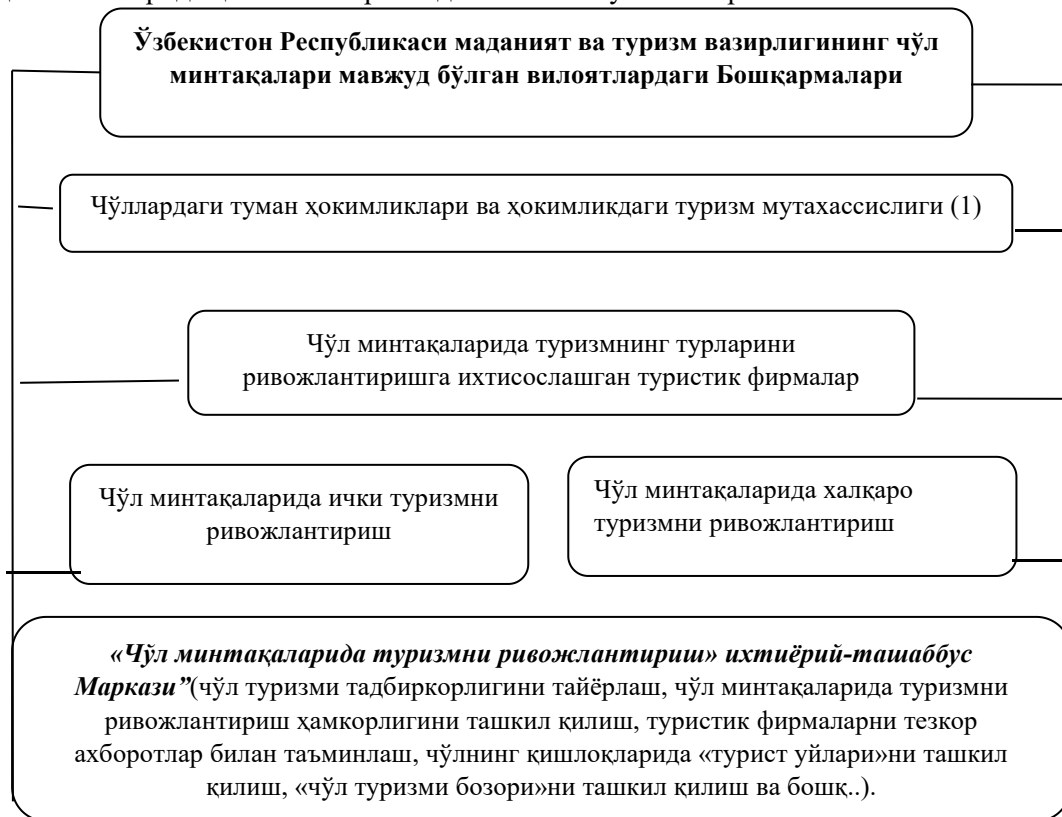
Фармонга асосланган ҳолда таъкидлаш мумкинки, мамлакатимизда миллий туризмни истикболда ривожлантирилиши режалаштирилган туризмнинг турлари ва соҳаларини янги

худудларда ва минтақаларда ташкил этиш, янги туризм йўналишларини, марказларини шакллантириш туризм соҳасидаги энг долзарб муаммолар ҳисобланади. Бу фармон мамлакатимиз худудларидаги аҳолининг ижтимоий-иқтисодий ҳаёти даражаларини бир текис ривожлантиришда туризм соҳасидан фойдаланиш имкониятларини излаш, муаммоларини илмий-амалий тадқиқ қилишда, туризмни катта худудларда ва минтақаларда ривожлантиришнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари ҳисобланади. Шунинг учун ҳам, туризм соҳасини ривожлантиришдаги илмий-амалий тадқиқотлар фақат, ҳозиргидек алоҳида вилоят ёки маъмурий бирликларда эмас балки, мамлакатимизнинг катта худудларини, минтақаларини қамраб олиши лозим[4].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси туризм салоҳиятини ривожлантириш учун қулай шароитлар яратиш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида»ги 2018 йил 3 февралдаги ПФ-5326-сон Фармонни ижро этиш, шунингдек, Республикада халқаро туристлар оқимини кўпайтириш, кириш туризмни миллий иқтисодиётнинг муҳим тармоқларидан бирига айлантириш, мамлакатнинг маданий-тарихий мероси ва табиий бойликларини кенг тарғиб қилиш мақсадида «Кириш туризмни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2018 йил 6 февралда ПҚ-3509-сонли Қарорни[2] имзолади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси туризм салоҳиятини ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида»ги 2018 йил 3 февралдаги ПФ-5326-сон Фармони[3] ижросини таъминлаш, шунингдек, худудларни барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим омилларидан бири сифатида ички туризмни жадал ривожлантириш, фуқароларни мамлакатимизнинг маданий-тарихий мероси ҳамда табиий бойликлари билан таништириш мақсадида 2018 йил 7 февралда ПҚ-3514-сонли Қарорини қабул қилди.

Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида туризм соҳасини ривожлантиришда чўл минтақаларида жойлашган вилоятлар ҳокимликлари ҳукуматимизнинг туризмни ривожлантиришдаги ҳуқуқий-меъёрий асослар доирасида иш кўришлари ва ташаббускор бўлиши лозим. Чўл минтақалари улкан худудларни қамраб олганлигидан вилоятлардаги туризмни ривожлантириш бошқармалари нинг туманлар ҳокимликларида ҳам штат бирлигидаги вакили бўлиши керак.

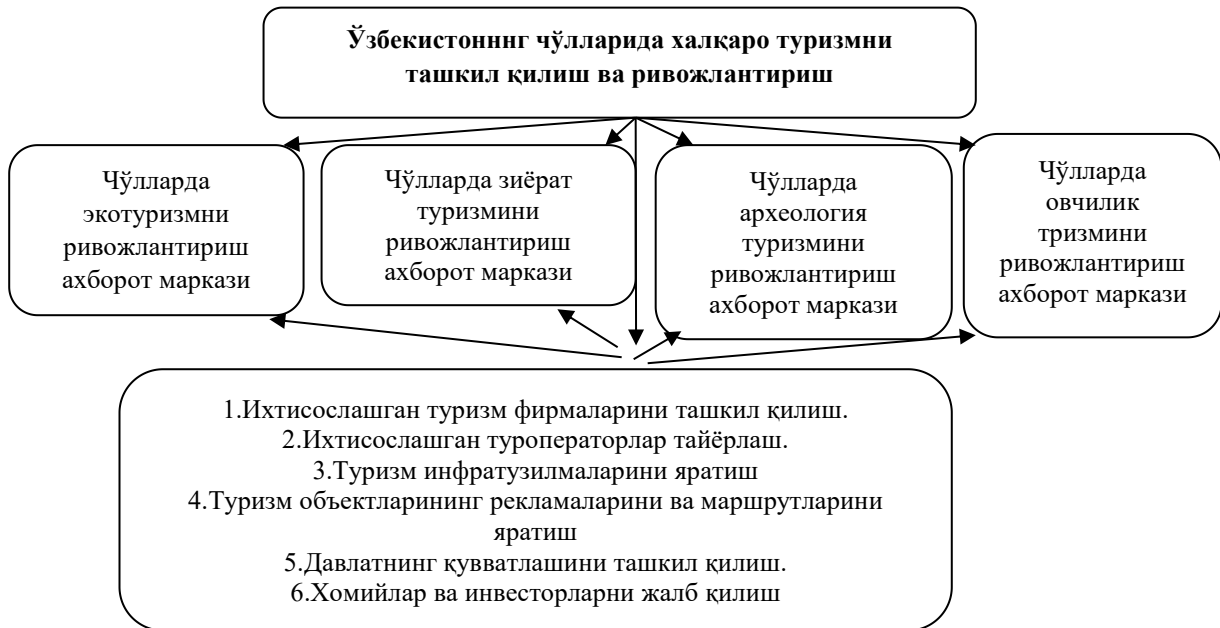
1-Расм. Чўл минтақаларида туризмнинг соҳаларини ва турларини ташкил қилиш ва ривожлантириш тизими

Келтирилган мулоҳазалардан маълум бўладики чўл минтақаларида ички туризмни ҳам, халқаро туризмни ҳам ривожлантирувчи туризм ресурслари мавжуд. Шунинг учун ҳам, чўл минтақаларида фаолият кўрсатувчи ва ташкил қилинувчи туристик фирмалар ва туристик

ташкilotлар туризмнинг қайд қилинган йўналишларига ва туризмнинг турларига ихтисослашган бўлиши талаб қилинади. Мамлакатимизнинг миллий туризмида ўзаро ҳамкорлик ва бири-бирини қўллаб қувватлаш жуда суғ даражаларда ҳисобланади. Европа давлатларида бу ҳолатнинг акси.

Шунинг учун ҳам, “Чўл минтақаларида туризмни ривожлантириш» ихтиёрий-ташаббус Маркази”(1-Расм)ни ташкил қилиш вилоят ҳокимликлари нинг ўз вилоятлари худудларида туризмни бир текис ривожлантиришига ёрдам беради. Ўзбекистоннинг чўлларидаги туризм ресурсларини ўрганиш ва улардан фойдаланиб чўлларимизда туризмни ташкил қилиш ва ривожлантиришни қуйидаги 2 та истиқболли стратегик йўналишларда бошласак мақсадли бўлади[6]:

I-СТРАТЕГИК ЙўНАЛИШ-Ўзбекистоннинг чўлларида туризмнинг истиқболли турлари билан халқаро туризмни ташкил қилиш ва ривожлантириш-2-Расм.

2-Расм.Ўзбекистоннинг чўлларида халқаро туризмни ташкил қилиш ва ривожлантиришда I-Стратегик йўналишни амалга оширишнинг ташкилий-таркибий тузилмаси

Чўл минтақаларида халқаро туризмни ривожлантиришда эса анча тўсиқларга дуч келишимиз мумкин. Бу тўсиқлардан ўтиш учун биринчидан, чўл минтақаларида халқаро туризмни ривожлантиришнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари яратилган бўлиши керак. Бу ҳуқуқий меъёрлар туризмнинг турлари бўйича чўл минтақалари даги қайси туристик ресурслардан халқаро туризмда фойдаланиш мумкинлигини ва фойдаланиш имкониятларини аниқлаб бериши лозим.

Келтирилган фикр, мулоҳазалар бўйича дастлабки вақтларда Ўзбекистон нинг чўл минтақаларида халқаро туризмни ташкил қилиш ва ривожлантиришни туризмнинг қуйидаги истиқболли турлари билан ривожлантириш мақсадли бўлади.Чўллардаги халқаро аҳамиятдаги зиёратгоҳларга, чўллардаги халқаро экотуризм объектларига экскурсиялар, Чўллардаги халқаро археология туризми объектларига экскурсиялар ташкил қилиш орқали халқаро туризмни ривожлантириш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси маданият ва туризм вазирлигининг Қорақалпоғистон Республикасидаги маданият ва туризм департаментининг маълумотлари бўйича биргина бу республикадаги қадимги, эрамиздан олдинги V-III асрларда Хоразмшоҳларнинг сарой-қалъалари харобаларига жаҳоннинг 81 давлатларидан халқаро туристлар келиб-кетишмоқда. Шунинг учун ҳам чўлларимизда халқаро туризмни ривожлантириш истиқболли ҳисобланади.

II-СТРАТЕГИК ЙўНАЛИШ-Ўзбекистоннинг чўлларида ички туризмни ташкил қилиш ва ривожлантириш(3-Расм).

3-Расм. Ўзбекистоннинг чўлларида ички туризмни ташкил қилиш ва ривожлантиришда II-Стратегик йўналишни амалга оширишнинг ташкилий-таркибий тузилмаси

III-СТРАТЕГИК ЙЎНАЛИШ-Чўлларидаги аҳолининг ҳаёти тарзи, миллий маҳсулотлари ва миллий ўйинлари (миллий мероси бойликлари) билан ички ва халқаро туризмни ривожлантириш(4-Расм).Чўл халқининг миллий ўйинлари. Чўлликларнинг миллий ўйинларининг турлари жуда кўп ҳисобланади. Ватанимизда кўпқари миллий ўйини вилоятларимизнинг барчасида ривожланган ва ҳозирда кўпқари ўйинлари тўлиқ тикланган.Чўлда очик майдонларнинг кўплиги ва от сақлашнинг имкониятлари анча яхшилигидан чўлликлар бу ўйинни оила тўйларида, байрамларда ташкил қилишади. Чўл минтақаларида туризмни ташкил қилишда бу ўйиндан самарали фойдаланиш режаларини тадбиркорлар мукамал қилиб ишлаб чиқишлари керак.

Чўлликларнинг ҳаёт кечириши ва турмуш тарзи:1.Чўпон оиласининг ҳаёти.2.Чўлларидаги қишлоқлар, овуллар ва фермерларнинг яшаш тарзи. 3.Чўлликларнинг маросимлари, тўйлари ва урф-одатлари.4.Чўлдаги фермерларнинг фаолияти ва яшаш тарзи.

Даволаниш масканлари:1.Чўлларидаги иссиқ артезиан сувларидан фойдаланиш.2.Радонли сув (ревматизм, шамоллаш, бўғин оғриқла рига қарши ваннали даволаш усули, иссиқ шифобахш балчиқлар). 1.Чўлларидаги иссиқ артезиан сувларидан фойдаланиш.2.Радонли сув (ревматизм, шамоллаш, бўғин оғриқларига қарши ваннали даволаш усули, иссиқ шифобахш балчиқлар). 3.Нурободдаги «Ибн Сино» даволаш санаторияси.4.Саратонда иссиқ кумда даволаниш.

4-Расм.Ўзбекистоннинг чўллардаги аҳолининг ҳаёти тарзи, миллий маҳсулотлари ва миллий ўйинларидан фойдаланиб, ички ва халқаро туризмни ривожлантиришда III-Стратегик йўналишни амалга оширишнинг ташкилий-таркибий тузилмаси

Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида туризм соҳасини ташкил қилиш ва ривожлантиришда асосий эътибор албатда туризмдаги турларнинг ресурслари га берилиши керак. Иккинчидан, чўл минтақаларида ички туризм соҳасини ривожлантиришда жуда мураккаб муаммолар келиб чиқмайди.Чунки, ватанимиз аҳолисининг мамлакатимиз бўйлаб ҳоҳлаган вақтда сайёҳатларга чиқишида ҳеч қандай чекловлар қўйилмаган.Учинчидан, чўлларимиздаги туризм ресурсларининг номланишларини бошқа тилларга ағдариш ҳам талаб қилинмайди.

Хулоса:

1.Мамлакатимиз худудларидаги туризм ресурсларининг ҳаммаси ва туризм инфратузилмалар бир текис ишлаганда халқаро туризмнинг ҳам, ички туризмнинг ҳам самарадорлиги кучаяди. Шу нуқтаи-назардан Ўзбекистоннинг улкан худудларини эгаллаган чўл минтақаларида туризмни ташкил қилиш ва жадал ривожлантириш мамлакатни ижтимоий-иқтисодий бир текис ривожлан тириш нуқай-назаридан истиқболли ҳисобланади. Мавзудаги мақсад ва вазифаларнинг бажарилиши, тадқиқотларнинг натижалари чўл минтақаларида туризмни ривожлантириш мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ҳаётида муҳим аҳамиятга эга эканлигини исботлади.

Тавсия:

1. Ўзбекистоннинг чўлларида туризмни ташкил қилиш ва ривожлантириш учун қуйидаги 4 та стратегик йўналишларни амалга оширишни тавсия қиламиз:

I-СТРАТЕГИК ЙЎНАЛИШ-Ўзбекистоннинг чўлларида туризмнинг истиқбол ли турлари билан халқаро туризмни ташкил қилиш ва ривожлантириш.

II-СТРАТЕГИК ЙЎНАЛИШ-Ўзбекистоннинг чўлларида ички туризмни ташкил қилиш ва ривожлантириш.

III-СТРАТЕГИК ЙЎНАЛИШ-Чўллардаги аҳолининг ҳаёти тарзи, миллий маҳсулотлари ва миллий ўйинлари (миллий мероси бойликлари) билан ички ва халқаро туризмни ривожлантириш

Адабиётлар:

1.Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг «Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2016 йил 2-декабрдаги ПФ-4861 сонли Фармони.

2.ЎзбекистонРеспубликасиПрезиденти Шавкат Мирзиёевнинг«Кириш туризмни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2018 йил 6 февралда ПҚ-3509-сонли қарори.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси туризм салоҳиятини ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида»ги 2018 йил 3 февралдаги ПФ-5326-сон Фармони.

4. Khayitboev R., R. S. Amriddinova Challenges and Solutions in the Organization and Development of Tourism in the Deserts of Uzbekistan. AMERICAN JOURNAL OF ECONOMICS AND BUSINESS MANAGEMENT, ISSN:2576-5973 Vol. 5, No. 1, 2022-236-241 p. ISSN 2576-5973 (online), Published by "Global Research Network LLC" under Volume:5 Issue: 1 in January-2022 <https://www.grnjournals.us/index.php/AJEBM>.

5. Ҳайитбоев Р. Экологик туризм, Ўқув қўлланма, «Фан ва технологиялар нашриёт-матбаа уйи», Тошкент, 2021.-375 б. ISBN:978-9943-7799-3-8.

6. Ҳайитбоев Р., Ўзбекистоннинг чўлларида туризмни ташкил қилиш ва ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари. Монография, "Стар-Сел МЧЖ". Нашриёт-матбаа бўлими, Самарқанд, 2022.-175 б. ISBN: 998-9943-9077-0-6.

ЎЗБЕКИСТОННИНГ МИЛЛИЙ ПАРКЛАРИДА АҲОЛИНИНГ ДАМ ОЛИШINI ТАШКИЛ ҚИЛИШДА ХОРИЖ ДАВЛАТЛАРИНИНГ МОДЕЛЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

НОЗИМА Урунова, О. М. Пардаев

Самарқанд иқтисодий ва сервис институти

Самарқанд, Ўзбекистон

urunova0423@mail.ru

Аннотация

Мақолада аҳолининг дам олишини ташкил қилиш ва ривожлантириш учун хориж давлатларининг моделларидан фойдаланиб, улардаги технологияларни Ўзбекистоннинг миллий паркларидаги экотуризм-рекреацияда самарали жорий этиш тадқиқотларининг натижалари келтирилган. Ушбу йўналишда тавсиялар таклиф қилинган.

Калит сўзлар: рекреация фаолияти, миллий парк, концепция, хориж, апартамент, модел, гольф, пансион.

Кириш. Аҳоли учун экотуризм-рекреация эҳтиёжларининг энг муҳим масалаларидан бири-аҳолининг экотуризм-рекреация хизматларига бўлган талабларини қондириш даражаларини оширишдаги муаммолар ҳисобланади. Шунинг учун ҳам биз бу муаммоларни ҳал қилиш тизими ишлаб чиқишимиз лозим. Экотуризм-рекреация эҳтиёжларини иқтисодий исботланган баҳоларда асослашгина аҳолини экотуризм-рекреациядан баҳраманд бўлиши шакллари ва усулларидан фойдаланишга ундайди.

Аҳолининг экотуризм-рекреацияли фаолияти замонамизнинг муҳим ижтимоий-иқтисодий омилларига айланиб бормоқда. Рекреацияли фаолиятни ташкил қилиш мажмуали хусусиятларга эга бўлиб, ҳар қандай рекреация тизимида дам олувчилар гуруҳи, табиат мажмуалари, техник инфратузилмалар, хизмат кўрсатиш соҳалари, меҳнат ресурслари, ташкилий-иқтисодий ва ташкилий-тарқалиш тизимлари ўзаро алоқада, ўзаро ҳамкорликда фаолият кўрсатади. Шу сабабли, аҳолининг рекреация фаолиятини ташкил қилиш ва ривожлантиришдаги тадқиқотларни амалга оширишимиз мамлакатимиз ҳаётида муҳим ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга эга[5].

Мавзунинг долзарблилиги. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарори[1] бўйича тоғ ва тоғолди ҳудудларда ноёб ҳамда йўқ бўлиб кетиш хавфи остидаги ўсимлик ва ҳайвонот дунёси турларини, ўрмон ресурсларини муҳофаза қилиш, такрор кўпайтириш, қайта тиклаш ҳамда ўрмон фонди ерларида экотуризмни, рекреацияни янада ривожлантириш мақсадида Қорақалпоғистон, Наманган, Самарқанд ва Сурхондарё вилоятлари ўрмон фонди ерларида «Оролқум», «Поп», «Омонқўтон», «Юқори Тўпаланг» ва «Боботоғ» миллий боғларининг ташкил этилиши ҳам аҳолига экотуризм-рекреация хизматларини кўрсатишни ривожлантиришнинг долзарблигини билдиради.

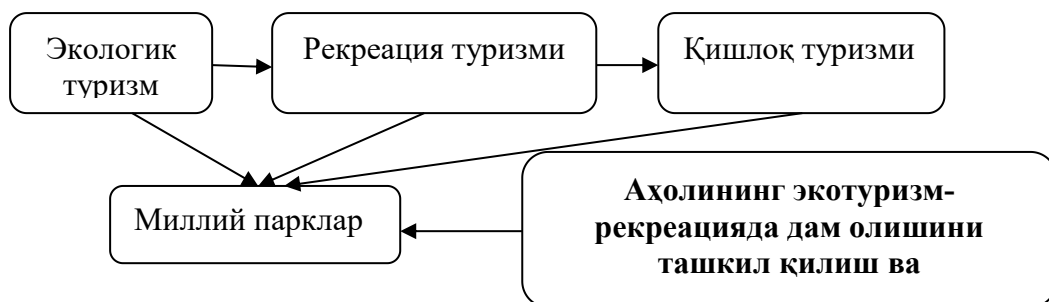
Шунингдек, "2019-2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини ривожлантириш Концепциясида[2]:

-республика ичида туризм хизматларига бўлган эҳтиёжни қондиришга йўналтирилган туризм фаолияти субъектларининг фаоллигини рағбатлантиришни таъминловчи ички туризмни ривожлантириш;

-Ўзбекистон Республикаси туризм маҳсулотини халқаро ва ички туризм бозорларида тарғиб қилиш, мамлакатнинг саёҳат ва дам олиш учун хавфсиз сифатидаги имиджини мустаҳкамлаш- белгиланган

Давлатмизнинг келтирилган фармон ва қарори аҳолининг экотуризм-рекреацияга бўлган талаблари ва эҳтиёжларини амалга оширишнинг мамлакатимизнинг сиёсатидаги долзарб масалаларига киритилганлигини билдиради.

Тадқиқотнинг натижалари. Ўзбекистонда аҳолининг табиий муҳитда дам олишини ташкил қилиш ва ривожлантириш тадқиқотларини амалга оширишда асосий диққат-эътиборни биринчидан, - миллий паркларимизнинг фаолиятларига қаратишимиз лозим. Чунки, ҳозир Ўзбекистонда миллий паркларнинг сони 5 тага етди [6] Кейинги 5 йилда мамлакатда янги 2 та миллий парклар ташкил қилинди. Бундан мақсад- аҳолининг табиат бағрида дам олиши шароитларини кучайтириш ҳисобланади. Иккинчидан, - миллий паркларимиздан экотуризм-рекреацияда фойдаланишга ҳукуматимиз тўлиқ рухсат берган ва фойдаланишнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари ишлаб чиқилган. Учинчидан, миллий паркларимизнинг барчасида республикамизнинг қишлоқлари жойлашган. Шунинг учун ҳам, аҳолининг экотуризм-рекреацияга бўлган талаблари ва эҳтиёжлари мамлакатимизда қишлоқ туризмни ривожлантириш масалларидан алоҳида ажратиб бўлмайди, бу ҳолатда аҳолининг дам олиши мажмуали тизимни талаб қилади [7] (1-Расм).

1-Расм. Туризмнинг турларидан мажмуали фойдаланган ҳолда аҳолининг дам олишини ташкил қилиш ва ривожлантириш тизими

Шунинг учун ҳам, туризм ривожланган хориж айниқса, Европа давлатлари аҳолисининг экотуризм-рекреацияга бўлган талаблари ва эҳтиёжларини қишлоқ туризмни ривожлантириш дастурларига қўшишади [3,4]. Бу йўналишда улар ўзларини моделларини ишлаб чиқишган. Биз ҳам уларнинг қишлоқ туризмни ривожлантириш моделларидан фойдаланишни ўргандик. Куйида Европа давлатларининг экотуризм-рекреацияни ташкил қилишда яратган моделларининг тавсифларини ва улардан Ўзбекистон шароитида фойдаланишда амалга оширган тадқиқотларимизнинг натижаларини келтираемиз.

Германия модели. Германияда қишлоқ туризмни фермер туризми деб номлашади. Табиийликка интилган немислар имкони борича қишлоқлардаги эски уйларда яшашга интиладилар. Шунинг учун ҳам немислар қишлоқларда замонавий қулайликларга эга бўлган уйлари қишлоқларда қуришмайдилар. Немис туристлари қишлоқларда дам олишда ерда ишлаш, ҳайвонларни боқиш, маданий ўтиришлар, суҳбатлар ва балиқ овлашга қизиқишади.

Қишлоқ туризми ташкилотчилари асосан ёзги – каникул мавсумидага тўғри келадиган халқнинг миллий байрамлари, миллий фольклор фестивал ларига мослаб турмахсулот тайёрлашади, қишлоқларда халқаро кўргазмалар кўплаб ташкил қилинади. Масалан, “Октоберфаст” байрамига жаҳоннинг деярли барча мамлакатларидан 6 млн. туристлар келишади. Шунингдек, немис қишлоқларида 100 йиллаб ўз таркибини ўзгартмасдан тайёрланаётган пиво ичимлиги байрамлари ҳам кўплаб уюштирилади.

Италия модели. Италияда қишлоқ туризми кўпинча деҳқон туризми деб аталади ва туристик дастурлар асосан 3 мавзуда тузилади ва ишлаб чиқилади:

1. Табиат ва соғлиқ; 2. Анъанавий гастрономия; 3. Спорт.

Қайд қилинган тур махсулотлар ишлаб чиқилган махсус, ихтисослашган қишлоқлар бор. Масалан, Къяний, Умбрия ва Сицилия провинциялари фақат “табиат ва соғлиқ” йўналишига мойил туристларни қабул қилишади. Виночилик туризми ҳам худди Франциядагидек, туристлар вино тайёрлаш учун боғбонга ёрдам беради, боғбон эса иш ҳаққига узум беради ва узумни ачитиш жараёни, узумнинг винога айланиш технологиясини ўргатади ва бошқалар. Денгиз ёқасига асосан балиқ овлашга чикувчи туристлар, Абруцпога – зайтун ёғига қизиқувчи туристлар ташриф қилишади. Қишлоқ туризмида жойлашиш воситаларини танлаш таркиби куйидагича: апартаментларда – 44%, хона – апартаментларда – 22%, фақат хоналарда – 4 %.

Италияликларнинг дунёнинг гастрономия туризмида етакчилик қилиши нинг бош сабаби ҳам бу давлатга келувчи туристларни ўта устачилик билан қишлоқ туризмига жалб қилишидир. Бунда

уларнинг халқаро туристларга қишлоқларида ноёб, қадимий таомларнинг сақланиб қолганлиги, бу таомларнинг шифобахшлиги ҳақидаги рекламалари жуда самарали чиқмоқда.

Британия моделида асосан қишлоқ-экотуризм-рекреацияда туристларни жойлаштиришга кўпроқ эътибор берилган. Туристларнинг оммавийлашган, улар яхши кўрадиган яшаш тарзи 3 типга бўлинади[4]:

1. Фермернинг уйида яшаш ва унинг оиласи билан фақат нонушта қилиш. Бу шароитда фермер билан, унинг оила аъзолари билан дўстона алоқаларни бошлаш имкониятлари, шароитлари юзага келади;
2. Алоҳида бинода, қисман қулайлик шароитида ўз – ўзига хизмат қилиш билан яшаш;
3. 3.Атрофлари ўралган, ўртача 8 – 15 туристни жойлаштирадиган бинода, ўз-ўзига хизмат қиладиган шароитда яшаш.

Учинчи вариант Британия моделида жуда даромадли ҳисобланади. Бир кунлик тунаш ҳар бир турист учун 10 евро миқдорида. Бу вариантнинг даромадлигининг асосий сабаби ёшларга ва гуруҳларга мўлжалланганлиги дадир. Бу шароитни ўқувчилар ва айниқса студентлар маъқул кўришади. Шу билан бирга Британия моделида қишлоқда жойлашишнинг 3 хил даражаси бор: люкс – бойлар учун махсус қурилган уйлар; ўртача бойлар учун махсус қурилган ҳовли ва юқоридаги 3 та шароитли яшаш тарзи.

Британия моделида яна бир муҳим хизматлар борки, қишлоқлардаги тадбиркорлар туретлар учун маҳаллий аҳамиятга эга бўлган миллий ва спорт ўйинлари, болалар учун пони (пакана) отда сайр, отларда сайр, гольф ўйинларини ташкил қилишади. Шунинг учун ҳам шаҳарликлар баҳор ва ёз ойларида қишлоқларга шошилишадилар.

Британия моделидаги яна бир муҳим жиҳатлар шундан иборатки, ота – оналар болаларини экологик маданият, билим руҳида тарбиялаш учун ҳам болаларини қишлоқларга олиб боришадилар ва қишлоқ тадбиркорлари махсус тайёрланган майдончаларда (оғилхона, молхона) чорва молларининг бир – икки ойлик улоқчалар, бузоқчалар, кўзичоқлар билан бирга ўйнашади, қуёнларга, қушларга овқат, дон беришади. Бу жараёнларда болаларда ҳайвон ва парранда ларга меҳр туйғулари ҳосил бўлади.

Франция модели. Франция жаҳонда қишлоқ туризмини ривожлантирган биринчи мамлакат ҳисобланади. Мамлакатнинг жанубида қишлоқ-чўмилиш пляж туризми инфратузилмалари етарли даражада яратилган. Бу қишлоқларда туристлар учун махсус коттедж уйлари қурилган. Марказий районларда агротуризм яхши ривожланган. Бу ердаги қишлоқларда туристлар учун кичик уйлар барча шароитлари билан туристларнинг ихтиёрига берилади. Чунки, фаранглар овқатни ўзлари тайёрлашни хуш кўришади[3].

Франция вино ва гастрономия туризми бўйича ҳам жаҳонда олдинги ўринларда туради. Бу туризмда асосан бой туристлар дам олишади. Улар қишлоқ уйларда жойлашиб кунига уч маҳал (тўлиқ пансион) овқатга буюртмалар беришади ва бу овқатларнинг тайёрланиш жараёнига қатнашадилар. Кўплаб туристлар қадимий қалъалар, тарихий ибодатхоналар, археологик топилмалар жойлашган қишлоқларда ҳафта – ўн кунлаб қолиб кетишади. Улар қишлоқ уйларида жойлашиб, кунни билан пиёда сайрга чиқишади, ибодатхоналар, тарихий жойларни ўрганишади ва овқатланишга тўлиқ ҳақ тўлашади, ўзлари овқат тайёрлашмайди. Альп тоғларидаги қишлоқлар эса асосан чанғи спорти хаваскорларига туристик хизматлар кўрсатишади.

Қишлоқ туризмини ривожлантиришда асосан Европа давлатларидаги моделларни келтиришимизнинг асосий сабаби шундан иборатки, дунёдаги кўплаб мамлакатлар ўзларида экотуризм-рекреация-қишлоқ туризмини ривожлантириш учун ҳозирда асосан қайд қилинган моделларни жорий қилишмоқдалар. Ушбу ҳамкор дастурлар асосида Буюк Британия давлати ҳар йили қишлоқ туризмида 250 минггача мавсумий ва домий иш ўринларини ташкил қилмоқда.

Қайд қилинганлардан хулоса қилиш мумкинки, мамлакатимизда экотуризм-рекреация-қишлоқ туризмини ривожлантиришда Европа давлатлари нинг моделларини яхши ўрганишимиз, бу моделлардан вилоятларимиздаги қайси қишлоқларимизда фойдаланиш имкониятларининг мавжудлигини, кутиладиган натижаларни, фойдаланишнинг ташкилий-иқтисодий таркиблари ни ўрганишимиз, ҳамда экотуризм-рекреация-қишлоқ туризмини ривожлантириш Дастурини ишлаб чиқишимиз керак бўлади.

Экотуризм-рекреация-қишлоқ туризми ривожланган Европа давлатлари нинг халқаро миқёсда тан олинган моделларининг таркибини ва ишлаш тамойилларини кўриб чиқишимиздан маълум бўладики, бу моделларни ҳеч иккиланмасдан ўзимизда қўллашимиз мумкин. Энг муҳими шундаки, Европа давлатлари экотуризм-рекреация-қишлоқ туризмини ривожлантиришда қишлоқ аҳолисининг ижтимоий-иқтисодий ҳолатини кўтаришнинг, шаҳар аҳолисининг дам олиши бўйича давлат дастурларини тузишган. Бу дастурлар қишлоқларни мажмуали ривожлантириш режаларига

асосланган бўлиб, қишлоқ туризмни ривожлантириш замирида қишлоқлар аҳолисини иш билан таъминлаш, қишлоқларда ишлаб чиқаришни кучайтириш, шаҳар аҳолисини қишлоқларга дам олиш мақсадларида йўналтириш масалалари ҳал қилинмоқда.

Ҳозирда қишлоқларимизда Британия моделини ишлатсак бўлади. Бу моделдаги туристларни жойлаштириш усуллари бир мунча қулайроқ. Яъни туристларни уйларга жойлаштиришда қишлоқ уйларини ижарага бериш. Кейинчалик қишлоқларимиз аҳолиси туризм жараёнини тушуниб, унинг даромадли соҳа эканлигини билиб олганидан кейин туристлар учун алоҳида уйлар ёки қишлоқ меҳмонхоналарини куриш ёки бошқа инфратузилмалар яратиш ўз-ўзидан бошланиб кетиши аниқ жараён ҳисобланади.

Қишлоқларимизда туризмни ривожлантирганимизда Италия модели ҳам қўл келиши мумкин. Бу моделнинг афзалликлари шундан иборатки, италянлар туристларни қишлоқларда жойлаштиришга кўпам эътибор беришмайди. Улар ҳар бир вилоятлардаги қишлоқларнинг туристик имкониятлари ва фойдаланиш учун деярли ихтисослашган туризм инфратузилмаларини яратишади.

Биз қишлоқ туризмни ривожлантириш учун дастлаб давлат аҳамиятига молик бўлган “экотуризм-рекреация-қишлоқ туризмни ривожлантиришнинг стратегик ривожлантириш дастури”ни ишлаб чиқишимиз керак. Европа давлатларининг қишлоқ туризмни ташкил қилиш ва ривожлантиришдаги иш услубини ўрганганимизда, улар биринчи навбатда “туризмнинг қишлоқларга юриши” дастурини амалга оширганлар ва бу дастурни босқичма-босқич амалга ошириб келмоқдалар.

Юқоридаги маълумотларни таҳлил қилганимизда мамлакатимизда қишлоқ туризмни ривожлантиришда биринчи навбатда Ўзбекистон Республикаси маданият ва туризм вазирлиги таркибида “экотуризм-рекреация-қишлоқ туризмни ривожлантириш” бўлимини ташкил қилишимиз лозим бўлади. Бундан кейин Ўзбекистон Республикаси маданият ва туризм вазирлигининг вилоятлардаги бўлимлари ҳам экотуризм-рекреация-қишлоқ туризмни ривожлантириш бўйича штатларини ташкил қилиши мақсадли йўналиш бўлади.

Экотуризм-рекреация-қишлоқ туризми ривожланган Европа давлатларидаги тажрибаларни ўрганиш натижасида шундай хулосага келиш мумкинки, Ўзбекистонда аҳолининг дам олишини ривожлантириш учун экотуризм-рекреация-қишлоқ туризмни ташкил қилиш ва ривожлантиришни куйидаги учта босқичда амалга ошириш мумкин:

Дастлабки босқичда-“Ўзбекистонда экотуризм-рекреация-қишлоқ туризми ривожлантиришнинг давлат Дастури”ни қабул қилиш, дастурнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини ишлаб чиқиш.

Иккинчи босқичда-ишлаб чиқилган ташкилий-иқтисодий механизмлар асосида экотуризм – рекреация - қишлоқ туризмни ривожлантиришнинг ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларини ишлаб чиқиш.

Учинчи босқичда-қишлоқларимиздаги экотуризм-рекреация ресурслари мизни рўйхатга олишимиз, уларнинг таъриф-тавфисифларини тайёрлашимиз, фойдаланиш имкониятларини ҳисоблаб чиқишимиз, туризм объектларида туризм инфратузилмалари ва туризм маршрутларини яратишимиз лозим.

Хулосалар:

1.Ўзбекистонда аҳолининг дам олишини ташкил қилиш ва ривожлантириш учун табиатимиздаги миллий парклардан фойдаланиш самарали натижаларни беради.

2.Аҳолининг экотуризм-рекреацияли фаолияти замонамизнинг муҳим ижтимоий-иқтисодий омилларига айланиб бормоқда. Рекреацияли фаолиятни ташкил қилиш мажмуали хусусиятларга эга бўлиб, ҳар қандай рекреация тизимида дам олувчилар гуруҳи, табиат мажмуалари, техник инфратузилмалар, хизмат кўрсатиш соҳалари, меҳнат ресурслари, ташкилий-иқтисодий ва ташкилий-тарқалиш тизимлари ўзаро алоқада, ўзаро ҳамкорликда фаолият кўрсатади.

Тавсиялар:

1.Ўзбекистонда аҳолининг дам олишини ташкил қилиш ва ривожлантиришда Британия, Италия, Германия давлатларининг экотуризм-рекреация-қишлоқ туризми моделларидаги технологияларни қўллаш кутилган натижаларни беради.

2. Ўзбекистонда аҳолининг дам олишини ташкил қилиш ва ривожлантиришда хориж давлатларнинг моделларини самарали қўллаш учун мамлакатимиздаги миллий паркларнинг табиий минтақаларда жойлашганлиги хусусиятларини ҳисобга олиш лозим.

Адабиётлар:

1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги Фармони, Тошкент ш.,2019 йил 5 январь,ПФ-5611-сон.

2.Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони: «Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида». 05.01.2019 йилдаги ПФ-5611-сон

3.Александрова А. Ю., География туризма, Учебник, Москва, КноРУС, 2010.-592 с.

4.Бишоп К.,Грин М.,Филлипс А. Модели национальных парков. Н. Новгород, Изд-во Центра охраны дикой природы,2000.-278 с.

5.Уринова Н.,Туризм, рекреация, бўш вақт ва дам олишнинг назарий асослари. СЕРВИС, Ж, № 3, Самарқанд, 2022.- б.

6.Ҳайитбоев Р. Экологик туризм, Ўқув қўлланма, «Фан ва технологиялар нашриёт-матбаа уйи», Тошкент, 2021.-375 б.ISBN:978-9943-7799-3-8.

7. Ҳайитбоев Р., Ўзбекистоннинг чўлларида туризмни ташкил қилиш ва ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари. Монография, "Стар-Сел МЧЖ". Нашриёт- матбаа бўлими, Самарқанд, 2022.-175 б. ISBN: 998-9943-9077-0-6.

СӨЙЛЕУ МЭДЕНИЕТИ — СТУДЕНТТЕРДИҢ ТАБЫСТЫ БІЛІМ АЛУЫНА ҚОЛ ЖЕТКІЗУ ЖОЛЫ

САБИТҚЫЗЫ Самал

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті

Орал, Қазақстан

s.kazhmuldina@gmail.com

Түйіндеме

Бұл мақалада автор қарым-қатынастағы мәдениетке, сөйлеу мәдениеті ұғымдарын ашып, ұғымдар арасындағы байланысты қарастырады. Қарым-Қатынас мәдениеті жоғары оқу орны студенттері үшін маңыздылығын көрсетеді. Студенттердің білім алу барысында тәрбиелеу, мәдени дағдыларды қалыптастыруға назар салады.

Аннотация

В данной статье автор обращается к культуре в общении, раскрывает понятия культуры речи и рассматривает взаимосвязь между понятиями. Культура общения показывает свою значимость для студентов вуза. Уделяет внимание формированию у студентов воспитательных, культурных навыков в процессе обучения.

Annotation

In this article, the author addresses culture in communication, reveals the concepts of speech culture and examines the relationship between the concepts. The culture of communication shows its importance for university students. Pays attention to the formation of students' educational, cultural skills in the learning process.

Кілт сөздер: қарым-қатынас, мәдениет, қарым-қатынас мәдениеті, сөйлеу мәдениеті.

Заманауи жоғары оқу орындарында білім беру жүйесіндегі негізгі мәселерінің бірі ол – әлеуметті белсенді, кәсіби құзретті, бейімделгіш мамандарды даярлау. Іскерлікте кәсіби коммуникацияны жүзеге асыру үшін сөйлеу мәдениетін игеру бұл мәселенің маңызды көзқарасын қамтиды, ол өз алдына тұлғаның өзін – өзі қалыптастыру мен бірге кәсіби іскерлікте жайлы енуіне мүмкіндік береді. Қазіргі заманда маманның коммуникативті іскерлігінің кең аясында үнемі өсіп отыруды және жаңа құндылықтармен, бағыттармен толықтырылуда. Еңбек нарығындағы жоғары бәсекелестік жағдайында әртүрлі деңгейдегі кәсіби қарым-қатынас, соның ішінде халықаралық деңгейдегі қарым-қатынас жүргізе алатын мамандарға қажеттілік туындайды. Бұл арқылы біз ХХІ ғасырдың глобалды мәселесі бар қоғамына тек ақпаратқа қанық ғана емес, сонымен қатар әлеуметті адамдарды, көпқырлы, үнемі өзгерістер әлемде өзін тани білетін, дәстүр құндылықтарын сақтайтын және басқа адамдармен байланысы арқылы өзінің іскерлігінің нәтижесіне байыпты қарайтын адам керек деп түсінеміз.

Адам өзінің табиғаты бойынша әлеуметтік жаратылыс, ол басқа адамдармен байланыс жасамай өмір сүре алмайды: ол кеңесу қажет, ойымен, сезімімен, қайғы-мұнымен бөлісуі қажет және түсініспеншілікті қажет етеді. Адамдар арасындағы бұл байланыс түрі – қарым-қатынас. Қарым - қатынас – адамның тұрмыс-тіршілігінің қажетті жағдайы, онсыз адамның толық тұлға ретінде қалыптасуы мүмкін емес. Адам қарым-қатынасындағы жеке қажеттіліктерін қанағаттандыратын негізгі әдісі ол – сөйлеу. Сондықтан оны сөйлеу қарым-қатынасы деп атайды. Сөйлеу қарым-

қатынасы – бұл қатысушылар арасындағы мотивациялық байланысқан тірі үрдіс, ол нақты, өмірлік мақсатты, көзқарасты жүзеге асыруға бағытталған және сөйлеу әрекетінің нақты түрлерінде кері байланысқа негізделген.

Басқа адамдармен қарым-қатынас барысында адам жалпы адамгершілік тәжірбиесін игереді, шеберлікке дағдыланады, өзінің санасын және рухани қажеттіліктерін қалыптастырады, сенімен, мұратын, құндылықтарын жаттықтырады. Қарым-қатынас қоғамда индивидтардың байланысының фундаменталды шарты қабылданады, сонымен қатар, осы индивидтердің жеке дамуының әдісі ретінде көрінеді.

Қоғамдық өмірге әр индивид енген кезде сол дәстүрдің байлығын ұстанады және осыннан адам сөйлеу қарым-қатынасының дәстүрін, нақты айтқанда сол дәуірдегі нақты формасын, нақты этникалық және қоғамдық ортаның адамның арасындағы сөйлеу қарым-қатынасын көп немесе аз көлемде қабылдап, бойына сіңіреді.

Адамдар қарым-қатынасының ерекшеліктерін сипатын беру және анықтау, зерттелетін дәстүрдің түрін сипаттама беру үшін сол ортада қарым-қатынас құралы болып тұратын нәрсе ол – тілден бастау алады. «Сөйлеу қарым-қатынасының мәдениеті» ұғымы мұнда тұлғаның іс-әрекетін бағалау, оның дамуының жоғары деңгейі және «шама» ретінде көрініс беріп, әрекеттік белгі ретінде түсіндіріледі.

Сөйлеу қарым-қатынасының мәдениеті ана тілінде сөйлеушісінде қараптан-қарап пайда болмайды, ол әлеуметтену барысында жүзеге асатын үрдіс. Ол сөйлеу мәдениеті сияқты, білім алу барысының арнайы даму пәні болып табылады. Осыған байланысты, ауызша қарым-қатынас мәдениеті тұлғаның тіліндегі ажырамас қасиеті деп қарастырылады және кәсіби білім беру мақсатына табысты жетуі үшін маңызды аспектілерін қарастыра отырып, оның педагогикалық мәселелерін қарастыруды қажет етеді.

Тұлғааралық қарым-қатынас «мұғалім – студент» педагогикалық байланыс болып табылады, осылай адамдар арасындағы қызметі жүзеге асады (коммуникативтік, интерактивтік, перцептивтік). Педагог пен тәрбиеленушінің әлеуметтік-психологиялық ара қатынасындағы кәсіби-педагогикалық жүйе табиғи түрде жүзеге асады. Бұл ұғымға ақпаратпен алмасу, тәрбиелік әсер ету, коммуникативті құралдар арқылы қарым-қатынасты ұйымдастыру жатады.

Педагогикалық қарым-қатынас сөйлеудегі қарым-қатынас мәдениеті мен байланыс жасаушылардың жалпы мәдениетімен шартты түрде сөйлеу қарым-қатынасының әдістері мен шекараларымен алдын-ала анықтайды.

Сөйлеу, басқаларға сананың (ой, сезім, уайым) тіршілік ету формасы бола тұра, олармен қарым-қатынас жасау құрамның және шындықтың жалпылама айнасы ретінде қызмет етеді. Қарым-қатынаста қажет болатын сөйлеу есті әрекет болуы үшін байланыс жасаушы қарым-қатынастың мақсатын, олардың міндетін және жүзеге асыру жолын түсінуі қажет. Осылайша, біз оқу барысында сөйлеу қарым-қатынасының мәдениетінің басты мәселелерін анықтаймыз, себебі қарым-қатынасты ұйымдастыру моделінде бағытты мақсатына жетуі үшін объектінің әрекеті бағытты болуында. Адамның сөйлеу мәдениетінің сипаттамасы болатын өз алдына мынадай шеберлікті қажет етеді: аудиториямен қарым-қатынасты құруды әсерлі сөйлеу арқылы орналастыру дағдыларының жүйесін ұсынады. Қарым-қатынастың сәтті өтуі көбінесе адамның ойының ашықтығы, адекватты қабылдау және әріптесін бағалау қабілетімен анықталады. Қарым-қатынас әркімге қажет және бұл қажеттілік өте ерте көрініс табады. Бірақ бір адамдар ортамен қарым-қатынасқа неге түсетінің ойланса, біреулері ойланбайды.

Білім берудегі заманауи педагогикалық парадигма сөйлеу үрдісін ұйымдастыруға белгілі бір талаптар ұсынады: сенімділік, диалогтілік, түсініспеншілік, кәсіби және кәсіби байланысқан реалды психологиялық контакт, ықпалдан бас тарту қабілетімен өзара әрекеттесуге көше алу.

Студенттердің білім алуындағы сөйлеу қарым-қатынасының мәдениеті үрдісі өзіне мынаны камтиды: 1) сөйлеудегі қарым-қатынас мәдениетінің студенттерді тәрбиелеудегі табысты әдіс ретінде қалыптастыру; 2) сөйлеу қарым-қатынасының мәдениетін игеруге белсенді танымдық іс-әрекетке қосу; 3) сөйлеу қарым-қатынас мәдениетін талаптарын ұстану және ұстанбау арқылы эмоционалды байланысты қалыптастыру; 4) сөйлеу қарым-қатынасының мәдениетіне байланысты практикалық тұрғыда дағдылар тәртібі мен шеберлікті қалыптастыру; 5) сөйлеу қарым-қатынастың мәдениетіне байланысты сақталу үшін кездесетін қаиындықтарды жеңуге мүмкіндік беретін ерік-жігерді көрсету қабілетін дамыту. Тұлғаны жан-жақты салада тәрбиелеу үшін ойластырылу қажет: оның мазмұны; құрылымның қарапайым құрамын айқындау; жұмыс жүйесінің қалыптастыру мен интеграциясын анықтау.

Егерде қандай да бір сапа мінезге бекітілсе, онда жалпылау ережесі бойынша тұлғаның басқа да жақтарына оң әсерін береді. Ең басты есте сақтау керек нәрсе, сөйлеу қарым-қатынас мәдениетін

калыптастыру ол – осы үрдістің субъектісі ретінде сезінетін әр қатысушы үшін үлкен қажырды қажет ететін тынымсыз еңбектің арқасында жүзеге асады және кішкентай ғана нәтижені байқай отырып, әріқарай өзін белсенді дамыту үшін сол нәтижеден күш алып жұмыстанады. Тұлғалық дамуда адам сәттілігін сезінгенде, адам іштей өз-өзіне қанағаттана отырып, осы жеткен нәтижесін бекітіп қана қоймай, әрі қарай өзін-өзі жетілдіруге белсенді атсалысады.

Осылайша сөйлеу қарым-қатынас мәдениеті қоғамның тұтастай және жеке тұлғаның коммуникативті қауіпсіздігін қамтамасыз етеді, сөйлеу қарым-қатынастың негізгі міндеттерін сәтті жүзеге асырады, мұнда – ақпараттар толық қанды алмасу, сұхбаттасушылардың бірін-бірі түсінуі, әңгімелесуші субъектілерінің ортақ байланысының стратегияларын құра алуы. Сөйлеу қарым-қатынасының мәдениетінің оқу барысында жүзеге асуының мақсаты бұл: сөйлеу қарым-қатынас мәдениеті мақсаттардың, мазмұндардың, қағидаларының қарама-қайшылықтарды шешуге және ЖОО-да моделінің ұйымдастырудағы мәселелерді шешуге бағытталған. Мұндағы әрекеттің білім алу жүйесінің құрамына кіреді: 1) ЖОО-да білім алу үрдісі барысында сөйлеу қарым-қатынасы құруға субъектілердің мотивациямен жұмыстануы; 2) сөйлеу қарым-қатынасының мәдениеті мамандық түрінің барлығына да білім беру үрдісінде жайлы болуы және барлығына қол жетімді болуы; 3) диалог құра алуы (мұғалім – студент, студент – студент). Сөйлеу қарым-қатынас мәдениетін: жеке мағынаға ие интеллектуалды-танымдық іздеу саласында; коммуникативті-диалогтық қызмет барысында, егер ол өзінің өмірлік ұстанымын ашуға әкелсе; жеке мағыналарды іздеу кезінде эмоционалды-жеке көріністер саласында, әртүрлі әрекеттер мен қатынастардың құндылық аспектілерін әзірлеу және бастан кешіру; өмірлік мақсаттар, жобалар саласында, өзін-өзі жүзеге асыру тәсілдері, жаңа рөлдерді сынау, шығармашылық. Сөйлеу қарым-қатынасы сапалы жаңа қасиеттермен байытылған.

Оқыту жолдары мен құралдарын анықтаудың өзектілігі студенттердің сөйлеу мәдениеті барлық мамандықтар, әрине, қарым-қатынасты қамтамасыз етеді студенттік аудиторияда оқытушылар мен студенттерге тек сөйлеу мәдениетінің деңгейін көтеру мүмкіндігі қарым-қатынас, сонымен бірге жеке тұлғаның мәдениеті жеке тұлғаны педагогикалық бұзылулардан қорғайды және жоғары кәсіби деңгейде тұлғааралық сөйлеу қарым-қатынасына жол ашып, білім берудің сәттілігін қамтамасыз етеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Антон, Э. Измерения в исследовании проблем воспитания. Тарту. 1973.
2. Кан-Калик, В.А. Учителю о педагогическом общении. М, 2011
3. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания.—СПб.: Наука, 2017.— 272 б.
4. Позолотина Е.В. К проблеме оценивания коммуникативной компетентности педагога дошкольного образовательного учреждения / Е.В. Позолотина // Педагогическое образование в России. — 2016. — №9. — С. 90–94

ҮЗІЛІСТІ МӘТІНДЕР АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ ПРОЦЕССТЕРДІ ТАЛДАУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ

САНДЫБАЕВА Анар Талгатовна, МАЙҚОЖАНОВА Айгерім

ФМБ НЗМ

Талдықорған, Қазақстан

Maikozhanova_a@tk.nis.edu.kz Sandybaeva_a@tk.nis.edu.kz

Жаратылыстану пәндері бойынша сабақта алған теориялық білімдерін, үнемі практикамен ұштастырып отыру қажет. Пәннің ерекшелігі оқушы тақырыпты өтуде болып жатқан құбылысты бір-бірімен байланыстыра отырып түсінеді, бақылау жүргізеді, түсіне отырып сипаттайды, талдай алады.

Осы дағдыларды қалыптастыру үшін оқушылардың қажеттіліктері мен қабілеттерін ескере отырып оқу процесін оңтайлы етіп ұйымдастыру болып табылады. Біз таңдап отырған тақырып оқушылардың химия және физика пәндерін байланыстырып оқып, түсіне алу және күнделікті өмірде қолдану. Мысалы, химия пәнінде химиялық элементтердің ерекшеліктерін, заттардың агрегаттық күйлерін бөлшектер теориясы тұрғысынан өтетін болса, физикада заттың физикалық қасиеттеріне назар аударады.

Тақырыптар сабақтас болғандықтан, пәндер бір-бірімен тығыз байланыста, спиральді оқыту жүйесі түрінде өтіледі

Зерттеу жұмысының мақсаты - физика, химия сабағында 8-сынып оқушыларының үзілісті мәтіндер арқылы оқушылардың физикалық процесстерді талдау дағдыларын дамыту

Зерттеу жұмысының міндеті:

Графиктік тапсырмалар арқылы физикалық құбылысты сипаттау

Кез-келген сабақта үзілісті мәтіндер арқылы сипаттау, талдау дағдыларын дамытуды анықтау

Сабақ барысында пән мазмұнының ұғымдарын қолдануға қажетті жұмыс тілін қалыптастыру (мысалы, топтық жұмыстар, сұрақты дұрыс қоя білу, жағдайды талдау және пікірталас жүргізу үшін қажетті тіркестері);

Күтілетін нәтиже: 8-сынып оқушыларының үзілісті мәтіндер арқылы физика, химия пәндерінде оқушылардың физикалық процесстерді талдау, сипаттай алу дағдылары дамиды.

Ең алдымен кәсіби даму мақсатымның тақырыбы бойынша физиканы оқыту әдістерімен таныстым. Күнделікті сабақта қолданып жүрген әдістерімнен өзгеше үзілісті мәтіндер арқылы оқытуды, оқу мақсатына сәйкес өз сабағымды жоспарлауда қолдандым. 8-сынып физикасы жылу физикасынан басталғандықтан, олар бұл білімнің бастауын химия пәнінен алғандығын ескере отырып, химия пәні мұғалімімен бірлесе отырып сабақты жоспарлауға көштік.

Оқыту құралы ретінде үзілісті мәтіндер арқылы оқыту таңдалды. Бұл оқушылардың өмірде жиі кездесетін бірнеше ақпарат көздерін біріктіретін мәтіндер. Ақпарат тек ауызша ғана берілмейді. Мектептегі сабақтарда балалар кестелерді, графиктерді, диаграммаларды, тірек сызбалар мен жазбаларды оқып жасайды.

Оқушылардың талдау қабілеттерін берілген үзілісті мәтіндер арқылы дамытуды тиімді ету үшін, мұндай мәтіндерді қалай оқу керектігін білуіміз қажет. Ол үшін келесі сұрақтарға жауап береміз.

Мәтіннің үздіксіз немесе үздікті екенін ажыратасыз ба, оған мән бересіз бе?

Мысалы, кестеден немесе диаграммадан берілген ақпаратты қалай оқу керектігін білесіз бе?

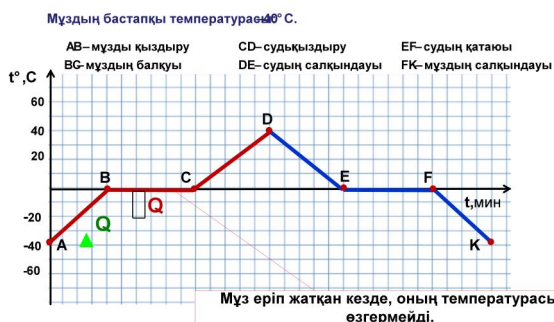
Мысалы, тұтас мәтінді кестеге, сызбаға аудару аласыз ба, сызба бойынша мәтін құра аласыз ба?

Сөздерді және басқа графикалық белгілерді байланыстыру арқылы тірек түйіндемені өзіңіз жасай аласызба?

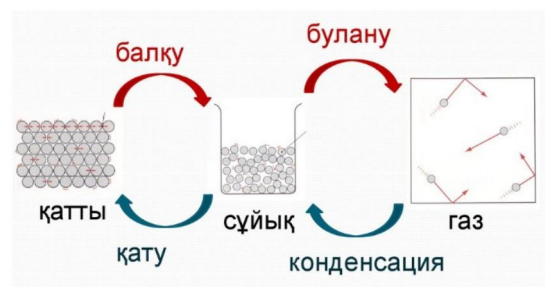
Мұндай мәтіндерді оқу үшін, мысалы, кестені толтырып қажетті кілт сөздермен, сол сөздердің төңірегінде ауызша әңгіме құру қажет. Көптеген мектеп оқушылары тапсырмаларды қалай оқуды білмейді, сондықтан да білім сапасы төмен. Бұл қандай оқу дағдыларын дамытады? Ең алдымен, балалар тапсырманы оқуды үйренеді, нені тікелей және нені жанама түрде айтылғандығын түсінеді, өз бетінше үздіксіз мәтін (кесте) құру, ақпаратты бір формадан екінші формаға аударуды, ауызша мәлімдеме жасауды құрастыра алады. Бұның барлығы ақпаратпен жұмыс істеуге көмектесетін ең маңызды, негізгі іс- әрекеттер болып табылады.

Кәсіби даму мақсатыма сүйеніп бір сабақтың үлгісін ұсынамын. 1 тоқсан 8 - сынып «Жылу физикасы», «Заттың агрегаттық күйлерінің өзгеруі» тақырыбында үздіксіз мәтіндерді қолданамын. Осы аталған тақырып физика және химия пәндерінде оқытылады. Оқушылар химия сабағынан 7 - сыныпта алған білімдерін және физикадан алған білімдерін қолдана отырып оқушылар барлық материяның үздіксіз қозғалыста болатын бөлшектерден тұратынын және олар өзара әрекеттесетінін біле отырып, көптеген құбылыстарды түсіндіре

Кристалды дене (мұз) температурасының қыздыру уақытына әуелділігі графигі

Заттың агрегаттық күйлерінің өзгеруі

алады. Бастапқы білімдеріне сүйеніп балқу, қату, заттың меншікті жылуы, булану, конденсация туралы білімдерін графикте қажет болған сипаттамаларды, академиялық терминдерді қолдана отырып графикті талдайды. Сонымен қатар берілген кілт сөздер арқылы толық мәтінді құрастырады.

Мұғалім мұздың еруін көрсете отырып, оқушылардан бір агрегаттық күйден екінші агрегаттық күйге өтуін қалай түсінетіндігін сұрайды. Оқушылар еріген мұздың нақты массасын алуға болатынын және қыздырғыштың барлық энергиясы мұзды ерітуге жұмсалатынын сипаттай отырып, жеткізеді. Осыдан оқушылар мұз еріген кезде жылу алатынын, ал су қатқан кезде жылу бөліп шығаратынын, дене қатайғанда бөлініп шыққан энергия, дене балқығанда алатын энергияға тең екенін айтады. Оқушыларға графигі бар суреттер және тірек сызбалармен бірнеше процесті сипаттайтын сұрақ -жауап парағы ұсынылады. Тірек сызба парағы бойынша, оқушылар қай кезде қатты дене қызатынын, қатты дене балқитынын және ол балқығанда қандай физикалық процесс жүретінін, одан кейін оның қандай күйге ауысатынын сипаттай алады және есеп шығару алгоритмін графикті талдай отырып құрады, сонымен қатар $Q=\lambda m, Q=cm(t_2-t_1)$ формулаларды пайдаланып есеп шығарады.

Таңдалынып алынған кәсіби даму мақсатым өзімнің дамуыма және оқушыларымның физикалық процесстерді сипаттай алуына, оқудағы кедергілерді жеңуге және оқушылардың оқуын жақсартуға көмектесетініне көз жеткіздім. Бұл әдіс оқушының физикалық процесстер мен заңдылықтарды тереңірек түсінуге мүмкіндік берді. Графиктік суретті талдай отырып, сабақтың тақырыбын, оқу мақсатын толық ашып, өздері жұмыс жасауға тиімді екенін көре алдық.

Қорытынды:

Өз тәжірибем көрсеткендей сабақтың белгілі бір кезеңдерінде оқу мақсаты мен қалыптасатын дағдыға сай құрал ретінде және нәтижелерді талдау арқылы тақырыпты игерту мақсатында қолдану тиімді. Яғни, үзілісті мәтіндер сипаттай алу дағдысымен, талдай алу дағдысын дамытумен қатар физикалық процесстерді түсінулеріне өте тиімді, оқушылар соның негізінде күнделікті өмірмен, басқа сабақтармен алған білімдерін байланыстыра алады. Үзілісті мәтіндер оқушыларға ақпаратты есте сақтауға, көлемді тақырыптардағы кездесетін академиялық сөздерді пайдалану арқылы, ақпаратты талдауға үйретеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://www.eduneo.ru/rabota-s-nesploshnymi-teksta-kak-sposob-razvitiya-navykov-funktionalnogo-chteniya>
2. <https://www.zharar.com/kz/word/43604-rabota-s-nesploshnymi-tekstami-na-urokah-russkogo-jazyka-i-literatury.html>
3. <https://ru.bilimainasy.kz/03-06-06/>
4. Компетентностный подход как дидактическое условие предпрофильной и профильной подготовки обучающихся. О.С. Габриелян, С.А. Сладков, Дрофа, М.:2016г.

САБАҚТА ЖҰМЫС ПАРАҚТАРДЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫС ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ

ТАХМЕТОВА Адия Сайрановна, БАКТУБАЕВА Алия Сайрановна, ГАБДУЛЛИНА Аяжан Нуржановна

Химия-биология бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі

Петропавл, Қазақстан

Gabdullina_a@ptr.nis.edu.kz, Takhmetova_a@ptr.nis.edu.kz, Baktubayeva_a@ptr.nis.edu.kz

Аңдатпа

Мектеп оқушыларының білім алуын ұйымдастыруға қойылатын қазіргі талаптар мұғалімнің алдына шығармашыл, әлеуметтік белсенді тұлғаны дамытуға, оның танымдық қызығушылықтары мен қажеттіліктерін анықтауға бағытталған, оқушылардың танымдық қабілеттерін дамыту, танымдық дербестігін белсендіру міндеттерін алға қойып отыр. Қарқынды өзгерістер жағдайында өсіп келе жатқан қазіргі ұрпақ мүлде басқа, динамикалық өзгертін қоғамда өмір сүруге мәжбүр болады, сондықтан жастарды өз бетінше әрекет етуге, жеке тұлғасын, адамгершілік ұстанымдарын жоғалтпай шешім қабылдауға дайындау ең маңызды мәселе болып табылады. өзін-өзі тану және өзін-өзі жүзеге асыру қабілеті.

Қазіргі заманда оқушылардың үнемі үзіліссіз білім алу міндеттерін жетілдіруге сай мектеп мұғалімдеріне олардың ойлау қабілеттерін одан әрі арттыру, танымдық және шығармашылық қабілеттерін дамыту, сонымен қатар өзіндік жұмыстарына қатысты іскерліктері мен әртүрлі дағдысын талап етеді. Сол үшін, оқыту процесіне өзіндік жұмыстарды енгізу негізгі рөл алады.

Мұғалім өз тәжірибесінде үнемі зерттеу жұмысымен айналысу керек. Әр мұғалім осы жасаған жұмыстың нәтижесінде, өзінің күшті және әлсіз тұстарын таниды. Сондықтан да мұғалімнің әр қадамы зерттеуден басталуы керек.

Қазіргі таңда оқушылар өздігінен білім алу керек. Ал оқушылардың өз бетінше оқу әрекетін ұйымдастыруға арналған дидактикалық құрал - бұл жұмыс парақтары.

Осы құралды сабақта пайдалану өте тиімді, себебі оқушылардың өзіндік жұмыс жасауына жақсы көмектеседі.

Жұмыстың мақсаты: Сабақта жұмыс парақтарын қолдану арқылы, оқушылардың өзіндік жұмыс дағдыларына ықпал ету. Сабақтың әр кезеңінде белсенді болуға, материалды түсінуге, қорытынды шығаруға, өзін-өзі бағалауға, тақырыптың нәтижесі бойынша кері байланыс алуға өте тиімді құрал болып есептеледі[1].

Кілт сөздер: жұмыс парақтары, өзіндік жұмыс, рефлексиялық жұмыс парағы, оқу жұмыс парағы, жаттығу жұмыс парағы, зерттеу.

Біздің зерттеу жұмысымыздың тақырыбы: «Сабақта жұмыс парақтарын қолдану арқылы оқушылардың өзіндік дағдыларын дамыту».

Жұмыстың зерттеу сұрағы: «Пәндік білімді меңгеру үшін, жұмыс парақтарының қандай түрлерін қолдануға болады?»

Жұмыс парақтарының түрлері:

- оқу жұмыс парағы (оқу құралының мәтінімен жұмыс, жаңа материалды меңгеру және оны қолдану);

- жаттығу жұмыс парағы (бұрын алған білім мен дағдыларды қайталау);

- рефлексиялық жұмыс парағы (тақырып, бөлім бойынша пысықтау).

Зерттеу жұмысына үш пән қатысты, олар химия, география және биология. Әр пән иесі өз сабақтарында осы жұмыс парақтарының түрлерін пайдаланып отырды. Зерттеу барысында жұмыс парақтардың ішіне түзетулер, әртүрлі өзгерістер енгізілді. Жұмыс барысында АВС оқушылары бақылауға алынды.

Белгілі бір аспектілер бойынша нәтижелерді сипаттаңыз.	Зерттелетін А оқушы Бағалау критерийі:	Зерттелетін В оқушы Бағалау критерийі:	Зерттелетін С оқушы Бағалау критерийі:	Сабақ кезеңінде туындайтын мысалдар/ мәселелер/ сұрақтар
Сабақтың соңында оқушылардан не күтесіз?	Сабақтың соңында «Халық миграциясы» тақырыбына берілген жұмыс кезінде тақырыпты түсінуге негіз болатын анықтамаларды анықтайды, миграция бағыттарын анықтайды, себептер келтіреді, өз аргументтерін келтіреді.	Сабақтың соңында «Халық миграциясы» тақырыбына берілген жұмыс кезінде тақырыпты түсінуге негіз болатын анықтамаларды анықтайды, миграция бағыттарын анықтайды, себептер келтіреді.	Сабақтың соңында «Халық миграциясы» тақырыбына берілген жұмыс кезінде тақырыпты түсінуге негіз болатын анықтамаларды жолдасының көмегімен анықтайды, миграция бағыттарын бөле алмайды; миграция себептерін айтуда жолдасының көмегіне жүгінеді.	Сабақтың барысында «АВС» деңгейдегі оқушылар жеке парақтағы тапсырмаларды белсене орындайды.
Сабақтың бірқатар негізгі кезеңдері Әр кезеңге арналған ереже	Сіз А оқушы деңгейін дегі оқушының қалай жауап беруін	Сіз В оқушы деңгейін дегі қалай жауап беруін күтесіз?	Сіз С оқушы деңгейіндегі қалай жауап беруін күтесіз?	Байқаудың нәтижесі ретінде ол (ол, олар) жауап берді
		Сіз В оқушы деңгейін дегі қалай жауап беруін күтесіз?	Сіз С оқушы деңгейіндегі қалай жауап беруін күтесіз?	Байқаудың нәтижесі ретінде ол (ол, олар) жауап берді

	күтесіз?						
Вводный тренинг Who is he/she? Жұптық жұмыс Халық миграциясы тақырыбына берілген халықаралық көші-қон сызбасы бойынша бағыттарды анықтап, кескін картаға түсіру.	Миграция бағыттарының басқа оқушының көмегімен анықтап, шартты белгілерді қолдана отырып, кескін картаға белгілей алады;	Сызба бойынша миграция бағыттарының жолдастарының көмегімен анықтап, кескін картамен жұмыс істеді;	Миграция бағыттарының сызба бойынша анықтап, кескін картаға белгілеуде басқа оқушыдан көмек алады;	Берілген тапсырманы орындауда басқа оқушының көмегіне жүгініп, кескін картаға бағыттарын белгіледі;	Миграция бағыттарының нақты анықтап, шартты белгілерді қолдана отырып, кескін картаға белгіледі;	Берілген тапсырманы дұрыс түсініп, қатесіз кескін картаға белгіледі;	Жұптық жұмыс кезінде оқушыларды мұғалім өзі отырғызу керек пе еді? (өз бетімен жұмыс істейтіндер біріңғай отырған)

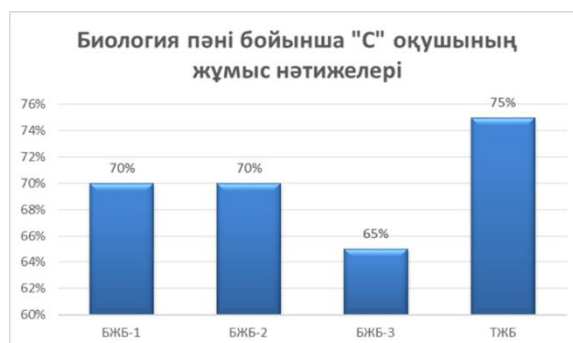
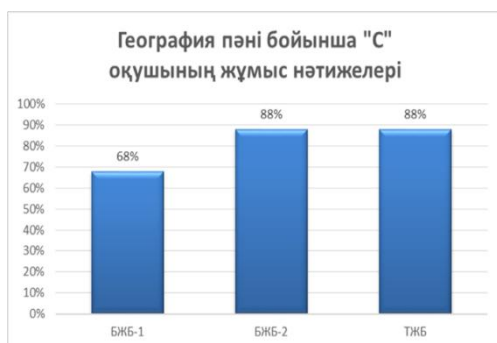
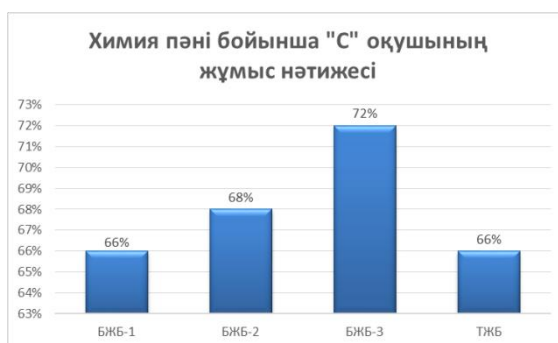
Мысалы: биология сабағында С оқушы ашық сұрақтарға жауап беруге қиналған. Себебі, бұрынғы білімді пайдалана алмаған. Сондықтан да келесі сабақта осы оқушыға ашық сұрақтың алдында шағын ақпарат беріліп жазылды. Нәтижесінде оқушы бар пәндік білімін еске түсіріп, сұраққа толық жауап берді.

Жұмыс парақтары география сабағында оқушылардың танымдық белсенділігін арттырудың тиімді құралы ретінде қарастырылады.

Оқушылар сабақ барысында оқулықтағы мәтіннен қажетті ақпараттарды ала алмауы. Берілген тапсырмаларға толық жауап бермеуі байқалды. Келесіде, оқушыға тапсырма алдында шағын мәтін ұсынылды. Осының нәтижесінде оқушы белсенділік танытып, сұраққа қажетті жауап берді. Ал химия сабағында практикалық жұмыстың алдында үнемі нұсқаулар беріледі. Сонда да, оқушылар нұсқауда берілгенін мұқият оқымай, тәжірибені қалай жүргізетінін білмей және нәтижені толық шығара алмауы байқалды.

Келесі сабаққа жұмыс парақтарға деңгейлі тапсырмаларды енгізу арқылы, оқушылардың пәнге деген қызығушылықтары артты[2].

С оқушысының БЖБ және ТЖБ жұмыстарының нәтижелері

	Бастапқы кезең	Бақындау	Нәтиже
Химия (бақылаушы)	Химия сабағында оқу жұмысы парағы оқулықтағы ақпараттар негізінде нұсқаулық ретінде құрастырылды. Оқушы өзіндік жұмыс кезінде жұмыс парағымен жұмыс жасады. Бірақ оқушының берген жауаптары толық болған жоқ. Себебі, оқушы жұмыс барысында қате жіберді, тек өзіне ұнайтын және жеңіл тапсырмаларды орындады.	Өткен сабақты қайталау кезінде жұмыс парақтың жаттығу түрін бірлесе отырып, Блум таксономиясы бойынша деңгейлеп оқыту жұмысын енгіздік. Оқулықта берілген ақпараттарды пайдалана отырып, жұмыс парағындағы тапсырмалардың дұрыс шешімін шығара білді. Есепті шығарды және өзінің шешіміне дәлелдеме келтіре алды.	Келесі пысықтау сабағында оқушыға рефлексивті жұмыс парағы берілді. Оқушы сабақ барысында өзіне қажетті пәндік білімді ала алды. Сабақта академиялық тілді қолдану арқылы берілген тапсырмаларға толық жауап берді. Қорытынды: оқушыға әртүрлі жұмыс парақтарын беру арқылы өзіндік дағдыларын дамыту.
Биология	Зерттеу жұмысының басында жұмыс парақтың оқу түріне берілген тапсырмалар ашық сұрақтар ретінде болды. Оқушының жауабы толық болған жоқ, тапсырмаларды орындауда қателіктер жіберілді. Себебі, оқушы қажетті ақпараттармен ауызша толық таныса алмады.	Биологияның келесі сабағында жұмыс парақтың жаттығу түріне өзгеріс енгізілді, тапсырмалардың алдында қысқаша ақпарат жазылды (түсініктеме ретінде), сосын сол ақпарат бойынша ашық сұрақтар қойылды. Мұнда оқушы алдыңғы сабақтың білімін пайдалана алды. Сол себепті оқушының жауабы толық болды.	Рефлексивті жұмыс парағының нәтижесінде оқушы тақырыпты пысықтау кезінде, өз жауабында мысалы, пәндік кілт сөздерді пайдаланды, жауаптарында тіршілік айналымның дұрыс реттілігін жаза білді, құрылым атауларын байланыстырады. Қорытынды: оқушыға сабақ барысында әртүрлі жұмыс парақтарының түрлерін ұсыну және тапсырмалар алдында қысқаша ақпаратты қамтитын (түсініктеме) мәтін беру. Өзіндік жұмыс дағдыларын дамыту арқылы оқушыға жұмыс парақтарының оқу, жаттығу және рефлексивті түрлерін қолдануға қолайлы болғанына көзіміз жетті.
География	Зерттеу жұмысының басында жұмыс парағында тапсырмалар оқулықтағы мәтінді пайдалануға негізделген. Оқушылардың жауаптары толық жазылған жоқ, себебі оқулықтағы мәтін ауқымды болғандықтан, оқушылар толық түсініп оқыған жоқ.	Географияның келесі сабағында оқулықтағы мәтінді ықшамдап, мұғалім жұмыс парағына енгізді. Оқушыларға берілген тапсырманы орындау үшін осы мәтінді пайдалану берілді. Алдыңғы сабаққа қарағанда оқушылардың жауаптары толық, түсінікті болды.	Рефлексивті жұмыс парағында жұмыс жасау нәтижесінде оқушы тақырыпқа қатысты терминология, тақырыптық карталарды, формуланы пайдалана отырып, есептеу жүргізді. Миграцияның себептері мен салдарын нақты жазды. Қорытынды: оқушыға сабақ барысында мәтінмен жұмыстың түрлі әдістерін қолдану және практикалық тапсырмаларға нақты нұсқаулық берген кезде ғана толық, нақты жауап ала алатынымызға көзіміз жетті.

Негізінен оқушылардың сабақта өздігінен орындайтын жұмыстарын тиімді ұйымдастыру үшін әр пән кабинеттерінде дидактикалық материалды, үлестірмелі материалдар, әртүрлі қосымшаларды үнемі жинастырылу қажет.

Сабақ барысында өз бетімен жұмыс істегенде оқушы жұмыстың мақсатын айқын түсінеді, оны толық орындайды, тексереді және қателіктерді түзетеді, жұмыстың жалпы барлық әрекеттерін түсініп, дұрыс игереді[3].

Қорытынды:

Қазіргі заман талабына сай, мектептің ең басты мақсаты жеке тұлғаның өзін-өзі дамыту үшін өзіндік білім алуға дайын болуы. Ойланып оқу, материалды өзіндік меңгеру, мақсаты мен міндеттерін шешуге, жұмыс парақтардан өзіне қажетті негізгі ақпараттарды алу, түсіну және бағалай алу дағдылары қалыптасады. Осының нәтижесінде зерттеу жұмысынан мынандай қорытынды береміз:

1. Сабақ барысында деңгейлі тапсырмаларды қолдану арқылы оқушылардың жеке жұмыс істеу дағдыларын дамытуда
2. Жұмыс парақтарын қолдану арқылы ақпараттық жұмыс істеу дағдыларын дамытуда
3. Деректермен жұмыс арқылы оқушылардың зерттеушілік дағдыларын дамытуда.
4. Жұмыс парақтары арқылы оқушылардың өзіндік түсініп оқу дағдыларын дамытуда.
5. Химиялық тәжірибе сипаттау дағдысын дамыту арқылы оқушылардың теориялық түсінігін дамытуда.
6. Мәтінмен атқарылатын түрлі жұмыстар теориялық ақпаратты меңгеруге, алған білімді практикалық кезеңде қолдануға көмектеседі.
7. Түрлі жұмыс парақтарын пайдалану, оқушылардың жеке жұмыс істеу дағдысын, пәндік білімді меңгеруге көмектеседі.
8. Алған өзіндік білім сыртқы жиынтық бағалау, бөлім бойынша, тоқсандық жиынтық бағалау жұмысына дайындық жасауға ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Пазылова Г.Ш. , Мусина А.Д. «Заманауи сабақты жоспарлау бойынша әдістемелік ұсыныстар»
2. Байгаринова Ж.К. «Сабақты зерттеу (Lesson study)»
3. Абдрахманова ж.Б. «Өз сабағын зерттеумен айналысуға ниет білдірушілер үшін»

ИНСТРУМЕНТ ОЦЕНКИ СРЕДСТВ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ ОРГАНОВ ДЫХАНИЯ ДЛЯ МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ ТАШЕНОВ Амирхан Шингизханович

РГП на ПХВ «Республиканский научно-исследовательский институт по охране труда» Министерства
труда и социальной защиты населения Республики Казахстан
Астана, Казахстан
Tashenov@rniiot.kz

Статья посвящена результатам НИР, полученных в ходе реализации НТП на тему: «Риск-ориентированные организационно-экономические механизмы обеспечения безопасного труда в условиях современного Казахстана» (ИРН OR11865833) РГП на ПХВ «РНИИОТ» МТСЗН РК.

Аннотация

Мақалада медицина қызметкерлеріне арналған тыныс алу органдарын жеке қорғау құралдарын киіп жүрудің қорғанысы мен ыңғайлылығы қарастырылады. Осы бағалау құралын пандемияның алдыңғы шетінде немесе басқа респираторлық аурулардың өршуі кезінде осы құрылғыларды киетін қызметкерлер арасында зерделеу өнімдерді іріктеу немесе жұқпалы бақылау жөніндегі комитеттерге кері байланыс берудің пайдалы әдісі болуы мүмкін.

Аннотация

В статье рассматривается защита и удобство ношения средств индивидуальной защиты органов дыхания для медицинских работников. Изучение этого инструмента оценки среди работников, которые, как ожидается, будут носить эти устройства во время работы на переднем крае пандемии или вспышки других респираторных заболеваний, может стать полезным методом предоставления обратной связи комитетам по отбору продуктов или инфекционному контролю.

Ключевые слова: средства индивидуальной защиты, профессиональная деятельность, проверка на пригодность, защита органов дыхания, медицинские учреждения, эффективность, безопасный труд, охрана труда, клапан выхода, шкала оценок.

Защита органов дыхания

Защита органов дыхания является важным компонентом мер инфекционного контроля, направленных на снижение риска воздействия респираторных патогенов. Задокументированные случаи респираторных заболеваний, передающихся в результате профессиональной деятельности, подчеркивают важность хорошо разработанных и эффективно реализуемых программ инфекционного контроля, направленных на защиту органов дыхания. Это особенно важно на ранних

стадиях вспышки инфекции, вызванной новым патогеном, когда эффективные фармацевтические препараты могут быть недоступны или не поставлены в короткие сроки. Важность соблюдения правил использования респираторов была продемонстрирована во время вспышки тяжёлого острого респираторного синдрома в 2003–2002 годах, когда многие медицинские работники были инфицированы и несколько человек умерли. Таким образом, последовательное и правильное использование респираторов N95, прошедших проверку на пригодность, и соблюдение других мер инфекционного контроля, таких как стандартные меры предосторожности и меры по борьбе с передачей инфекций воздушно-капельным путём, вероятно, будут наиболее эффективными средствами ограничения профессиональной передачи заболеваний на начальной стадии вспышек, включая пандемию [1].

Несмотря на то, что остаются вопросы относительно эффективности различных типов респираторных устройств в защите медицинских работников от инфекций, растёт консенсус в отношении того, что респираторы N95 обеспечат наилучший уровень защиты при многих процедурах, выполняемых медицинским персоналом. В настоящее время как Центры по контролю и профилактике заболеваний, так и Управление по охране труда рекомендуют их использование во время пандемии. Однако это может измениться, если станет доступна дополнительная информация о способе передачи нового пандемического возбудителя (например, нового вируса гриппа). Помимо проблемы эффективности, существует также потенциальная угроза для работников, возникающая в результате отсутствия у них последовательного и правильного использования средств защиты органов дыхания, особенно в отношении респираторов N95. Хотя данные о соблюдении работниками правил надлежащего использования респираторов N95 скудны, имеющаяся информация свидетельствует о том, что соблюдение в лучшем случае не оптимально. Недавний отчёт о переносимости респираторов N95 медицинскими работниками показал, что 60) 16 %) из 27 испытуемых не желали мириться с ношением устройств в течение 8 часов, даже с периодическими перерывами. Основными причинами этого были трудности с общением, дискомфорт и соматические жалобы. Особый интерес вызвало открытие, что некоторые типы респираторов переносились значительно лучше, чем другие, а устройства с клапанами выдоха ассоциировались с более высокими уровнями переносимости [3, 2].

Поэтому представляется разумным приложить усилия для обеспечения того, чтобы выбранные устройства были наиболее хорошо переносимыми работниками, особенно учитывая, что медицинские учреждения всё чаще накапливают запасы этих устройств для обеспечения достаточного запаса во время пандемии. Информация работников о защитных устройствах является важной частью общей программы обеспечения безопасности, и, действительно, это требование к выбору защитных устройств для игл. Было разработано несколько инструментов оценки, позволяющих легко собирать отзывы работников касательно этих типов устройств. Однако, насколько нам известно, аналогичные инструменты оценки отсутствуют для респираторов N95. Чтобы устранить этот пробел, мы недавно разработали и провели пилотные испытания инструмента оценки респираторов N.[6, 5, 4] 95

Общий объём производства масок N95 компанией 3М в 2020 году составил около двух миллиардов единиц по всему миру. Объём производства в 2021 году составил 2,5 млрд единиц (рис. 1).

Рисунок 1. Объём производства масок N95 компанией 3М за 2021–2019 гг.

Определение основных критериев средств индивидуальной защиты органов дыхания

Три основных критерия – соответствие/комфорт, эстетика и соматическое воздействие – были определены после обзора литературы о соблюдении инструкций по использованию средств индивидуальной защиты органов дыхания и консультаций с опытным персоналом больниц и служб неотложной медицинской помощи. Используя исследовательскую программу действий с широким участием, была набрана команда из шести высококвалифицированных медсестёр, работающих в больницах, для разработки и тестирования инструмента оценки N95. Пункты оценки, которые касались каждого из трёх основных, затем были определены критерии. Все медсёстры ранее успешно прошли тестирование на пригодность к использованию устройств N95 в их соответствующих больницах и носили респираторы N95. Протокол исследования был рассмотрен и одобрен Институциональным наблюдательным советом Колумбийского университета, и каждый участник предоставил подписанное информированное согласие. Была организована двухчасовая встреча, на которой каждая участвовавшая медсестра получила пакет, содержащий форму раскрытия информации и согласия, список основных критериев оценки и набор из 10 пронумерованных моделей респираторов N95. Все модели представляли собой одноразовые респираторы или фильтрующие маски для лица, а модели, подлежащие оценке, включали модели с чашечками, утконосами и плоскими складками. Несколько моделей разных размеров были доступны медсёстрам, а некоторые модели имели функцию клапана выдоха. Все модели респираторов N95 были одобрены Национальным институтом охраны труда. Имелись зеркала, которые помогали медсёстрам оценивать характеристики респираторов. Медсестёр попросили определить конкретные особенности, относящиеся к каждому из трёх критериев, используя различные модели, которыми можно руководствоваться при обсуждении [8].

После того как респираторы N95 были надеты, медсёстрам потребовалось в среднем –5–10 минут на каждый респиратор, чтобы обсудить каждую модель с использованием трёх ключевых критериев. На основе этих входных данных мы сконструировали окончательный инструмент из 20 пунктов с 5-балльной шкалой оценок (цифры от 1 до 5 соответствовали диапазону оценок от «очень плохих» до «очень хороших») [10,9].

Учитывая, что переносимость респираторов N95 может стать серьёзным препятствием для эффективного соблюдения протоколов инфекционного контроля, учёт мнения этих работников об устройствах может помочь улучшить как рабочий процесс, так и качество получаемого результата.

Сокращения:

НИР – научно-исследовательская работа

НТП – научно-техническая программа

Список использованной литературы:

1. Леб М., Макгир А., Генри Б., ОРВИ среди медсестер интенсивной терапии. 2004 год; .255–10:251
2. Тильман М., Будвиль И., Генг Б., Жу Д., Лео И. Факторы, связанные с передачей тяжёлого острого респираторного синдрома среди медицинских работников Сингапура. Эпидемиологические заражения, 2004 год; .803–132:797
3. Центры по контролю и профилактике заболеваний. Группа случаев тяжёлого, острого синдрома среди защищённых медицинских работников. Торонто. Апрель, 2003 год. Представитель «Еженедельный отчёт о заболеваемости и смертности» 2003 год; .436–52:433
4. Двош Х., Гонг Х., Аустгарден Д., Герман С., Шабас Р. Выявление и локализация вспышки атипичной пневмонии в больнице. Канадская медицинская ассоциация, 2003 год; .1420–168:1415
5. Центры по контролю и профилактике заболеваний, Pandemicflu.gov. Временное руководство по планированию использования хирургических масок в медицинских учреждениях во время пандемии гриппа. 2006 год. Опубликовано: январь, 2009 год.
6. Министерство труда Соединённых Штатов, Управление по охране и гигиене труда. Руководство по обеспечению готовности к пандемии гриппа и реагированию на неё для работников и работодателей в сфере здравоохранения. OSHA 05–3328R 2009 год. Опубликовано: 7 января 2009 года.
7. Брюс Е., Форрестер Л., Шарф С., Эшагпур М. «Что думают медицинские работники? Обзор предпочтений пользователей средств защиты лица». Журнал Медицинских инфекций, 2008 год; .247–68:241

8. Радонович Л., Ченг Д., Шенал Б., Ходжсон М, Бендер Б. Респираторная толерантность у работников здравоохранения. Журнал Американской медицинской ассоциации, 2009 год; –301:36 .38
9. Министерство труда Соединённых Штатов, Управление по охране и гигиене труда. Стандарты безопасности и гигиены труда: патогены, передающиеся через кровь. Вашингтон, 2001 год.
10. Национальный институт охраны труда. Испытание и сертификация респираторов. 2008 год. Опубликовано: январь 2009 года.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ДОШКОЛЬНИКОВ ЧЕРЕЗ ЛИТЕРАТУРНОЕ ТВОРЧЕСТВО

ТЕТЕРИНА Екатерина Александровна, Л. Г. Пузеп

Филиал Омского государственного педагогического университета в г. Таре
Тара, Омская область, Россия
teterina2000e@yandex.ru

Аннотация

В статье проводится теоретический анализ понятия «творчество» и «креативность». Рассматриваются основные характеристики творческого мышления применительно к дошкольному возрасту. Представлены приёмы и методы развития творческого мышления дошкольников.

Ключевые слова: дошкольник, творческое мышление, литературное творчество, креативность.

Исследованию творческого мышления посвящено много работ, как в отечественной, так и в зарубежной психологии и педагогике. Различие подходов к изучаемому феномену, говорит, с одной стороны, об интересе авторов и актуальности проблематики, а с другой, вносит сложность в понимание его сущности.

В психолого-педагогических теориях можно встретить, различные трактовки понятий, позволяющих раскрыть содержательно творческое мышление. В отечественной науке термин «творчество» имеет различные границы рассмотрения. Так творчество в узком смысле раскрывается через понятие человеческая деятельность, в которой порождается нечто качественно новое, никогда раньше не бывшее, имеющее общественно-историческую ценность. В широком смысле слова и более распространенном в психологии - творчество - это всякая практическая или теоретическая деятельность, в которой возникают новые для субъекта деятельности результаты, такие как знания, решения, способы действия, материальные продукты.

В зарубежной науке мы чаще встречаем понятие «креативность», нежели творчество, которое также рассматривается в узком и широком значении. «Креативность в узком значении слова – это дивергентное мышление, отличительной особенностью которого является разнонаправленность и вариативность поиска разных, в равной мере правильных решений относительно одной и той же ситуации. Креативность в широком смысле слова – это творческие интеллектуальные способности, в том числе способность приносить нечто новое в опыт (Ф. Баррон), способность порождать оригинальные идеи в условиях разрешения или постановки новых проблем (М. Уаллах), способность осознавать пробелы и противоречия, а также формулировать гипотезы относительно недостающих элементов ситуации (Е. Торренс), способность отказываться от стереотипных способов мышления (Дж. Гилфорд)».

При соотношении понятий «креативность» и «творчество», можно сказать, что творчество это, в первую очередь, изменения деятельности под воздействием каких-либо объективных условий, что касается креативности, то она не всегда воплощается в творческую продуктивность, она является прежде всего творческой способностью.

Креативное мышление – это сложный психический процесс, характеризующийся подбором множества нестандартных оригинальных решений для конкретной задачи. В качестве компонентов креативного мышления выделяют следующие: беглость (способность к порождению большого числа идей, ассоциаций), гибкость (разнообразие порождаемых идей) и оригинальность (способность к нахождению неочевидных, редких, но вместе с тем адекватных идей) [1]. При креативном мышлении человек сконцентрирован на максимальном расширении видения проблемного поля, поиске неочевидных вариантов решений. При этом активно задействуется воображение, ассоциативное

мышление, способность к рекомбинации (представлению известного в новых, необычных сочетаниях).

Современные исследователи подтверждают, что мышление человека по своей природе креативно и каждый из нас способен генерировать новые идеи. Эдвард де Боно, рассуждая о креативности, говорит: «Если мыслительная креативность – это навык, тогда каждый может его усвоить, развить и применять. Как и в случае любого навыка – например, игры в теннис, катания на лыжах или приготовления пищи, – одни люди овладевают ими лучше, чем другие. Однако каждый может приобрести этот навык в пригодном для употребления объеме».

Дошкольный возраст наиболее благоприятен и результативен для творческого развития. В этот период для ребенка важна поддержка его творческих достижений со стороны взрослых. Благоприятные условия для активизации творческих процессов с помощью литературного творчества предполагают совместное со взрослым чтение, придумывание новых игр, сочинение сказок и рассказов в игровой форме.

Художественная литература как средство развития воображения, речи, коммуникативных и других навыков является важной составляющей на пути формирования творческой личности. Литературное творчество детей дошкольного возраста имеет значение не только для них самих, но и для исследователей, изучающих механизмы формирования личности. Задача развития творческого начала личности ребенка требует помимо традиционного формирования репродуктивных видов литературно-художественной деятельности (заучивание наизусть, выразительное чтение и пересказ рассказа), уделять особое внимание развитию продуктивных литературно-художественных способностей (сочинительство, литературно-художественное творчество). И в этом педагогам, родителям могут помочь уже известные приемы и методы формирования навыков креативного мышления через литературное творчество.

Существуют специальные приёмы и методы, с помощью которых можно развивать творческие возможности. Они позволяют «сужать пространство поиска», обнаруживать области, где вероятность нахождения правильного решения более высока, чем при методе проб и ошибок. Освоение этих методов и приёмов, сознательное их применение в педагогическом творчестве значительно повышают эффективность поиска решения педагогических задач [1,2]

На занятии «В гостях у книжной полки "Сочиняем сказки"» мы использовали метод придумывание новой сказки на основе уже известных детям сказок. Этот метод развивает фантазию, ломает привычные стереотипы у детей, создает условия, при которых главные герои остаются, но попадают в новые обстоятельства, которые могут быть фантастическими и невероятными.

При прочтении произведения Н.Е. Чурушина «Лягушка-путешественница» был использован приём композиционных вариантов - педагог словесно или наглядно показывает, как меняется содержание картины, чувства, настроение, выраженные в ней в зависимости от изменения композиции в картине. Затем детям предлагалась нарисовать новые иллюстрации к данному произведению. Этот приём учит логично рассуждать и открывает путь к самостоятельному поиску ответа, развивает гибкость мышления.

При инсценировке русской народной сказки «Два Мороза», мы использовали метод моделирования сказки (т.е. детям предлагалось уже знакомых героев поместить в новые обстоятельства) это развивает фантазию, ломает привычные стереотипы у детей, создает условия, при которых главные герои остаются, но попадают в новые ситуации, которые могут быть фантастическими и невероятными.

По нашему мнению, формирование навыков творческого мышления должно происходить в игровой форме, которая является самой интересной для детей этой возрастной группы. Творческие задания – это веселая игра и серьезная интеллектуальная работа, дающие сильную эмоциональную реакцию, оставляющую след на всю жизнь. При этом, литературное творчество должно быть совместным, взрослый должен помогать ребенку сочинять истории, сказки путем своих вопросов и реплик, адресованных рассказчику, назначение которых – активизация и регулирование детского творчества.

Список использованной литературы:

1. Васильева, А.С. Кудашов Г.Н. Формирование навыков креативного мышления у дошкольников через литературное творчество: методическое пособие по развитию креативного мышления у детей старшего дошкольного возраста / А.С. Васильева, Г.Н. Кудашов. – Тюмень: ГАУ ДО ТО «Дворец творчества и спорта «Пионер», 24 - .2019 с.
2. Пузеп, Л.Г. Психология креативности: методические рекомендации по дисциплине / Л.Г. Пузеп. –Тара: Издательство Аскаленко А.А., 2012. – С 41. - ISBN .1-40-904371-5-978

ИСТИФОДАИ БОЗҶОИ НАКШӢ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР ЗИНАҶОИ ГУНОГУНИ ОМУӢИШ

ХАИТМАТОВ Фарход Халикулович

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода
Душанбе, Таджикистан
fara20111985@mail.ru

Annotation

In this article, we examined the role played by the use of games in the process of teaching English at different stages of learning. The definitions of the concept of "game" of different methodologists are given. The article describes various types and forms of games used in English lessons at school, identifies goals, functions, lists the factors influencing the conduct of the game, and highlights methodological aspects. It is noted that the game is an integral part in the process of learning a English language at different stages.

Key words: games, motivation, communication, foreign language learning.

Аннотация

В данной статье мы рассмотрели, какую роль выполняет использование игр в процессе обучения английском языку на разных этапах обучения. Даны определения понятия «игра» разных методистов. В статье описаны разнообразные виды и формы игр, применяемых на уроках английского языка в школе, обозначены цели, функции, перечислены факторы, влияющие на проведение игры и выделены методические аспекты. Отмечено, что игра является неотъемлемой частью в процессе изучения иностранного языка на разных этапе.

Ключевые слова: игры, мотивация, коммуникация, изучение иностранного языка.

Яке аз ҳадафҳои таълими забони англисӣ ташаккул ва рушди салоҳияти коммуникатсионии забони англисӣ – қобилият ва омодагии хонандагон барои истифодаи забони англисӣ дар ҳолатҳои муоширати расмӣ ва ғайрирасмӣ мебошад.

Омузиши гуфтугуӣ шифоҳӣ яке аз муҳимтарин вазифаҳои таълими забони англисӣ ба шумор меравад, аммо бинобар мавҷуд набудани муҳити табиӣ муошират, ҷалби хонандагон ба муоширати рӯзмарра, ташаккули шароити муоширати ғаъл дар забон мебошад.

Ҳамин тарик, ҳавасмандкунӣ ба омузиши гуфтугуӣ дар ташкили раванди таълим аҳамияти калон дорад. Вай ба ғаъл шудани тафаккур мусоидат мекунад, шавқу ҳавасро ба намуди муайяни ғаъолият, ба иҷрои машқҳои алоҳида бедор мекунад ва аз ҳама муҳимаш ба қор фармудани забони гуфторӣ оварда мерасонад. Барои инкишоф додан ва тақмил додани малақаҳои нутқи хонандагон намудҳои гуногуни ғаъолият истифода мешаванд, аммо аз ҳама самараноктарин истифода бурдани бозиҳои нақшӣ дар дарс аст, зеро онҳо:

- ба муошират самти коммуникативӣ медиҳад ва барои муоширати воқеӣ шароит фароҳам меорад;

- салоҳияти забонии хонандагонро инкишоф медиҳад;

-салоҳияти иҷтимоӣ фарҳангиро ташаккул медиҳад;

- барои ошқор намудани нуруи шахсии талаба, инкишоф додани сифатҳои мусбати ӯ чун ғаъолият, ташаббус замина мегузорад;

- барои иҷтимоии бомуваффақияти хонандагон қўмак мерасонад, дар ташкили ҳамкории таълимӣ мусоидат менамоянд;

- таҳкими ҳавасмандии омузиш мегардад;

- ҷузъи муҳими раванди таълим ҷиҳати ҳифзи саломатӣ мебошад.

Дар раванди таълим аксар вақт бозиҳои нақшии мўътадил идорашаванда, бозиҳои ройгон ва сценариявӣ истифода мешаванд.

Бозиҳои нақши ба дараҷаи миёна назоратшаванда буда, дар он иштирокчиён тавсифи умумии нақшҳои худро мегиранд ва дар асоси он вазифаи худро омода мекунанд. Барномаи бозиро муаллим тартиб дода, ба хонандагон номгӯи ҳолатҳои маълумӣ ва проблемавӣ фаҳмонида мешавад. Ҳамаи ин ҳолатҳоро дар дарсҳо муфассал қор қарда барои мада, намунаҳои муқолаҳо омухта мешаванд. Омузгор оид ба маводи грамматикӣ ё лексикӣ маслиҳатҳо медиҳад.

Оид ба бозии нақшӣ ройгонӣ хонандагон шароити муоширатро қабул мекунанд. Он барои ташаккул додани малақаҳои инфиродӣ ва гурӯҳӣ оид ба қори мустиқилона аз рӯи мавзӯ ҳизмат мекунад. Хонандагон бояд мавзӯро худашон муайян кунанд, сценарияи бозиро таҳия кунанд, маводи мувофиқро интихоб кунанд, бо истифода аз адабиёти тавсияшуда маълумот ҷустуҷӯ кунанд.

Бозии сценариявӣ ҳангоми қор бо матнҳои адабӣ истифода мешавад. Ҳангоми тайёри ба бозии сценария хонандагон бо роҳбарии муаллим барнома, яъне сценария таҳия мекунанд. Онҳо мундариҷаи

лингвистии нақшҳои муайянро дар тарзи кори инфиродӣ, ҷуфтӣ ё гурӯҳӣ интиҳоб мекунанд. Дар рафти тайёри ба ин бозӣ муаллим ба хонандагон тарзи кор бо матнро тавассути фаҳмондан, пур кардани чадвалҳо, гузоштани саволҳои проблемавӣ ба таври аёнӣ нишон медиҳад. Матни сарчашма бо роҳбарии муаллим омӯхта мешавад: муайян карда мешавад, ки нақл ё муқолама аз номи кӣ идома дорад, дар бораи хусусияти персонажҳо тахминҳо пешниҳод карда мешаванд. Пас аз ин кор барои муайян кардани нақшҳо ва пур кардани онҳо бо мундариҷаи мушаххаси забонӣ идома дода мешавад. Ҳангоми муаррифии нақш, ҳар як хонанда метавонад ҳар як изҳороти худро мувофиқи хоҳиши худ таъғир диҳад ва ба бозӣ як унсури ҳайратоварро ворид кунад.

Дар заминаи таълими нутқи шифоҳии забони англисӣ бозии нақшӣ фаъолияти нутқӣ буда, дар як вақт бозӣ ва омӯзишро фаро мегирад. Бозии нақшӣ ба муносибатҳои байнишаҳсӣ, ки дар раванди муошират амалӣ мешаванд, асос ёфтааст. Ҳамчун модели муоширати байнишаҳсӣ, бозии нақшӣ боиси зарурати муошират бо забони англисӣ мегардад, зеро он вазифаи ҳавасмандкунӣ ва ҳавасмандгардониро иҷро мекунанд.

Бозии нақшӣ на танҳо бозии омӯзишӣ, балки машқест барои аз худ намудани малака ва қобилияти нутқи диалогӣ дар муоширати байнишаҳсӣ. Дар бозӣҳо мактаббачагон чунин унсурҳои таълимро, аз қабилӣ қобилияти оғоз кардани сӯҳбат, дастгирӣ кардани он, дар вақти лозима сухани ҳамсӯҳбатро буридан, бо фикри ӯ розӣ шудан ё рад кардан қобилияти мақсаднок гӯш кардани ҳамсӯҳбат, додани саволҳои мақсаднок аз худ мекунанд. Қариб ҳама вақт дар бозии нақшӣ ба амалияи нутқ бахшида мешавад, дар ҳоле ки на танҳо нотик, балки шунаванда низ то ҳадди имкон фаъол аст, зеро ӯ бояд изҳороти гуяндаро фаҳмад ва дар хотир дошта бошад, онро бо вазъият алоқаманд кунад ва ҷавоб диҳад. Аз ин рӯ, бозии нақшӣ вазифаи омӯзишро таъмин мекунанд.

Нақшбозӣ ба муттаҳидшавии даста ва ба ҷалби хонандагони беғайрат мусоидат мекунанд, ки ин ба худшиносии ҳар як аъзои даста мувофиқ аст. Дар чунин бозӣ ҳар кас нақш мегирад ва бояд шарикӣ фаъол дар муоширати шифоҳӣ дошта бошад. Интизом, ёри ҳамдигарӣ, меҳнатдустӣ, майлу хоҳиш ба машғулиятҳои гуногун, мустақилият, қобилияти хифзи нуктаи назари худ, ташаббус нишон додан, роҳи ҳалли муносиби баромадан аз вазъияти мушкилро тарбия мекунанд. Ҳамин тариқ, бозӣҳои нақшӣ вазифаи тарбиявиро низ иҷро мекунанд.

Бозии нақшӣ дар мактаббачагон қобилияти бозӣ кардани нақши шахси дигар, худро аз берун диданро ташаккул медиҳад. Он диққати хонандагонро ба банақшагирии рафтори нутқи худ ва рафтори ҳамсӯҳбат равона мекунанд, қобилияти назорат кардани амалҳои худро, баҳои объективӣ додан ба амали дигаронро, иҷрои вазифаи ориентиро инкишоф медиҳад.

Наврасон барои муошират, ба камол расидан кӯшиш мекунанд ва нақшбозӣ ба онҳо имкон медиҳад, ки аз доираи фаъолияти худ берун оянд ва онро васеъ намоянд. Таъмини иҷрои хоҳишҳои наврас, бозии нақшӣ вазифаи ҷубронкуниро амалӣ мекунанд.

Ҷорӣ намудани бозӣҳои нақшӣ дар раванди таълим ба ноил шудан ба ҳадафҳои таълими нутқи диалогӣ ва баёни васеи монологӣ, фаъолсозии фаъолияти нутқ ва тафаккури хонандагон, ташаккули малака ва маҳорат барои ифодаи мустақилонаи фикр, таълим ва тарбияи талабагон ба воситаи забони хоричӣ мусоидат менамояд.

Бозӣҳои нақшӣ дар амалияи таълими забони хоричӣ дар мактаб бештар истифода мешаванд, зеро онҳо ба таҳкими тамоюли коммуникатсионӣ дар таълим, ташаккули шавқу рағбат ба забон омӯзиш истифодаи самараноки вақт дар дарс бо хонандагони синну соли гуногун мувофиқ аст.

Барои синни мактаби ибтидоӣ истифодаи бозии сюжети нақшбозии мӯхтавои афсонавӣ дошта мувофиқ аст. Синни хурди мактабӣ бозӣҳои ҳаёли ё сюжети афсонавиро бо завқ қабул мекунанд.

Барои синни мактаби миёна бозии сюжети нақшбозии мундариҷаи ҳаррӯза дошта мувофиқ аст, зеро ин бозӣҳо ҷанбаҳои воқеии ҳаёти хонандагонро (таҳсил, фароғат) инъикос мекунанд.

Масалан, ҳангоми омӯختани мавзуи «Филмҳо» шумо метавонед бозии нақши «Харидани билетҳои кино»-ро гузаронед. Пас аз худ кардани маводи лексикӣ грамматикӣ, сохти нутқ оид ба мавзӯ, хонандагон тасаввур мекунанд, ки онҳо дар кинотеатр ҳастанд, ки барои тамошо кинофильм интиҳоб карда, аз ҳазина ба он билет харанд.

Барои синну соли мактабӣ бозии нақшии тақлидии мундариҷаи маърифатӣ дошта низ мувофиқ аст. Дар рафти чунин бозӣ вазъиятҳоеро, ки ҳангоми муроҷиат ба кор, дар фаъолияти ояндаи касбӣ ба миён меоянд, тақлид кардан мумкин аст.

Истифодаи бозӣҳои нақшӣ бо назардошти хусусиятҳои синну соли хонандагон имкон медиҳад, ки вазифаҳои таълимӣ ва тарбиявӣ самаранок ҳал карда шаванд.

Бозӣҳои нақшӣ салоҳияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ҳавасмандии аз худкунии забони хоричиро ташаккул медиҳанд, малакаҳои нутқро инкишоф медиҳанд, тавачҷӯҳи худро ба ин фан нигоҳ

медоранд ва инчунин барои омода кардани хонандагон барои бомуваффақият супоридани имтиҳон мусоидат мекунад.

Хонандагон барои бозиҳои нақшӣ дар зинаҳои гуногуни таълим таваҷҷӯҳи зиёд доранд, зеро онҳо барои ошкор кардан эътимод ба худ, имкони татбиқи дониш ва малакаҳои ҳосилшударо дар ҳолатҳои воқеӣ фароҳам меоранд.

Адабиёт

1. Вайсбург М.Л. Использование учебно-речевых ситуаций при обучении устной речи на иностранном языке. – Обнинск: Титул, 2001.
2. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам: Пособие для учителя. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: АРКТИ, 2003.
3. Матвеева Н.В. Ролевые игры на уроках английского языка. Учебное пособие. М. 2005.
4. Рогова Г.В., Рабинович Ф.М., Сахарова Т.Е. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. – М.: Просвещение, 1991.
5. Складенко Н. К., Олейник Т. И. Обучение диалогической речи с использованием ролевых игр в 7 классе. Журнал “Иностранные языки в школе” 1985. №1.
6. Стронин М.Ф. «Обучающие игры на уроке английского языка». – М., 1981.

КАК ПОВЫСИТЬ КАЧЕСТВО ОБУЧЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫЙ ПОДХОД

ХАЛИТОВА Альфия Камильевна, ИДРИСОВА Сауле Кулахметовна

Назарбаев Интеллектуальные школы

Алматы, Казахстан

idrisova_s@fmalm.nis.edu.kz, halitova_a@hbalm.nis.edu.kz

Аннотация

Бұл зерттеу 7-сынып оқушыларына химия және дене шынықтыру пәнінен кіріктірілген сабақты жоспарлау және өткізу кезінде сараланған тәсілді қолдануды қарастыруға және талдауға бағытталған. Зерттеу барысында субъектілерді біріктіру және белгілі бір нәтижелерге қол жеткізу арқылы білімнің қалыптасуына бұл тәсілдің ықпалының дәлелді базасы келтірілген. Дифференциалды тәсілді қолдана отырып, оқушылардың ойын ой-өрісін, тілдік дағдыларын және түсіндіру дағдыларының мазмұны мен дамуына назар аударылады. Осмоловская И.М. атап өткендей, саралау үшін негіз ретінде қабылдануы мүмкін тұлғалық қасиеттерді таңдаған кезде, оқу процесі үшін ең маңыздыларын анықтау маңызды [Осмоловская, И.М. 1998].

Аннотация

Данное исследование направлено на обзор и анализ применения дифференцированного подхода при планировании и проведении интегрированного урока химии и физической культуры для учащихся 7 классов. Представлена доказательная база влияния данного подхода на формирование знаний через интеграцию предметов и достижение определенных результатов в ходе проведения исследования. Акцентировано внимание на содержание и развитие у учащихся игрового мышления, языковых навыков и навыков интерпретации, с использованием дифференцированного подхода. Как отмечает Осмоловская И.М., при отборе особенностей личности, которые можно принять как основание дифференциации, важно определить те, что наиболее значимы для процесса обучения [Осмоловская, И. М. .[1998

Цель исследования:

Определить влияние дифференцированного подхода на развитие игрового мышления, языковых навыков и навыков интерпретации через интеграцию предметов.

Гипотеза:

Эффективнее развивать игровое мышление, языковые навыки и навыки интерпретации, если учитывать ведущий канал восприятия у учащихся с использованием дифференцированного подхода через интеграцию предметов.

Введение

В настоящее время дифференцированный подход является одним из важных направлений в обучении современной школы. В ходе исследования мы определили ключевой вопрос проблемы исследования: «Как дифференцированный подход влияет на развитие игрового мышления, языковых навыков, навыков интерпретации через интеграцию предметов?»

На первом этапе исследования мы провели анализ полученных результатов и выявили, что наиболее актуальным являлся дифференцированный подход по типам восприятия – аудиалы, визуалы, кинестеты и дигиталы. С этой целью мы разработали задания по каждому предмету с учетом типа восприятия информации учащимися.

Задачей исследования заключалась в том, чтобы определить влияние интеграции предметов химии и физической культуры на развитие языковых навыков, игрового мышления, интерпретации с учетом школьной NIS Program и характерологических особенностей учащихся.

В ходе планирования урока важно учитывать тип восприятия информации каждого учащегося, т.к. они воспринимают информацию по-разному. А дифференциация обучения в школе учитывает различия особенностей личности каждого ученика, его имеющиеся способности, различные интересы и склонности, а также – готовность и желание к восприятию новой информации, так как «реальностью современной школы является разноуровневость учащихся, чьи потребности, мотивы, эмоции и установки еще рассматривались известными педагогами и учеными Л. С. Выготским, А.Н. Леонтьевым, М.А. Маслоу и др. [Макаркин А.В., 2005]. Мы согласны с мнением Аксеновой А.Н. и Варинова В.В. о том, что применение дифференцированного подхода ведет к высоким учебным результатам и совершенствованию двигательных качеств [Аксенова А.Н., Варинов В.В., 2018]. В своем исследовании Коршунова О.В. приводит утверждение И. П. Яковлева, который подчеркивает важность и неоспоримость взаимодействия интеграции с дифференциацией, при этом интеграция находится в диалектической взаимосвязи с дифференциацией, являющейся тенденцией к расчленению систем на основе усиления самостоятельности какой-либо её части [Коршунова О.В., 2009]. Рассматривая то, что планирование и осуществление дифференцированного подхода процесса обучения невозможно без учета индивидуальных особенностей каждого учащегося как личности и его личностным особенностям, мы согласны с утверждениями Мартыновой О.В. о важности применения дифференциации в рамках проблемного метода (как части проблемно – ориентированного обучения – замечания авторов), для развития языковых навыков [Мартынова О.В., 2020].

Индивидуальные и личные особенности каждого учащегося ярко выражены при учете типов восприятия новой информации. Так, учащиеся с визуальным типом восприятия лучше воспринимают информацию в виде видеороликов, наглядный визуальный демонстрационный показ учителя или одноклассников. Ученики с аудиальным типом восприятия продуктивно работают с новой информацией урока, если она представлена в виде записанных ранее подкастов, звуков, музыкальных аудиоотрывков или композиций. Учащиеся – кинестеты воспринимают окружающий мир результативно в том случае, если им предоставляется возможность ощутить его при помощи физических прикосновений, то есть – «взять» непосредственно в руки. Для этого эффективно предложить им карточки с заданиями, элементы макетов, части предметов или аналогов и т.д. Дигиталы любят во всем строгий порядок, поэтому ученикам с данным типом восприятия необходимо предоставлять подробные инструкции выполнения какого – либо упражнения или учебного задания.

Методология

Вводные тесты, анкетирование, беседы помогли определить «учебные возможности» учащихся, отражающие успешность в учебно-познавательной деятельности каждого из них. На основе данных психолога – педагогической службы школы обосновано применение дифференцированного подхода (доминирующая перцептивная модальность в виде тестирования по Ефремцевой Н.С. Ханнофорд К.), чтобы сделать анализ в виде интерпретации полученных результатов, и составить диагностическую карту класса, в соответствии с типами восприятия каждого ученика и его психолога – возрастными особенностями личности.

Для определения уровня имеющихся навыков у исследуемых учащихся:

- по химии – аргументации;
- по физической культуре – игрового мышления, нами были проведены тесты, в виде pre и post - test:
- по химии - тест Уотсона Глейзера;
- по физической культуре - тест К. Купера;

Для более эффективной предметной интеграции проведения исследовательского урока было решено организовать учебный процесс в форме предметных станций. Учащиеся были объединены в четыре команды по типам восприятия – аудиалы, визуалы, кинестеты, дигиталы. Информационные материалы по теме урока на каждой станции были представлены в соответствии с типами восприятия:

Химическая станция рассматривала особенности движения электронов и веществ в окружающей среде, а также виды движения частиц в твердых, жидких и газообразных веществах.

Станция физической культуры исследовала выполнение различных двигательных действий.

Так как дифференциация обучения предусматривает наличие у учащегося возможности выбора собственной образовательной траектории в рамках предложенного урока, нами были предложены несколько вариантов инструкций выполнения задания. Для аудиалов - на парте лежал диктофон с полной инструкцией выполнения задания (в виде аудио файла) и объяснения учителя. Кинестетам на выбор было предложено изучить задание через видеоматериал или карточки с описанием задания. Для визуалов на столе лежала брошюра с описанием задания в виде картинок, и в ноутбуке находился небольшой видеоролик. Для дигиталов была разработана пошаговая инструкция выполнения задания и предоставлена схема. На изучение материала учащимся отводилось 2 минуты, затем они выполняли задания согласно инструкции. Считаем, что такой подход будет воздействовать на большую часть учеников положительно, позволяя им выбрать способ восприятия информации.

Результаты

По результатам диагностики учащиеся были распределены на типологические группы по способу восприятия информации: 46% учащихся имеют ведущий визуальный канал восприятия информации, 31% составляют аудиалы, 9% кинестеты, 14% дигиталы.

Тестирование по физической культуре измеряло уровень выносливости. Тест по химии продемонстрировал уровень критического мышления у учеников.

По каждому предмету нами было проведено предварительное тестирование претест, после проведения исследования – посттест:

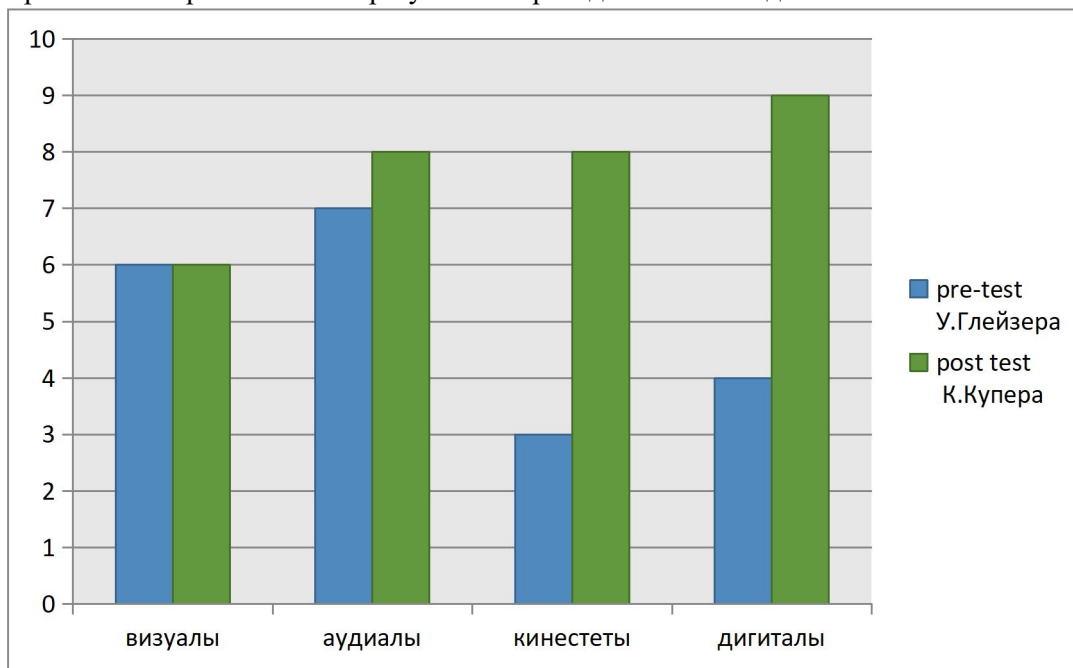
по химии - тест Уотсона Глейзера;

по физической культуре - тест К. Купера;

Результаты проведенного тестирования перед проведением исследовательского урока послужили отправной точкой для нашего исследования, а после урока – продемонстрировали нам положительную динамику использования дифференцированного подхода, на уроке проблемно – ориентированного обучения.

При завершении проведенного исследования нами были получены положительные сравнительные результаты, выраженные в количественном сравнении:

Диаграмма №1. Сравнительные результаты проведенного исследования

Результаты сравнительного тестирования продемонстрировали эффективность объединения учащихся в команды по типам восприятия новой информации, так как это позволило каждому ученику в соответствии со своим типом, или – ведущим каналом восприятия, выполнить задание в своей команде, на определенной станции, по предмету химии и физической культуры. Так, визуальное восприятие информации помогло улучшить результаты теста Уотсона – Глейзера на две позиции. Команда аудиалов также показала положительную динамику этого же теста на 1 позицию.

Команда кинестетов увеличила свои результаты на две позиции, а команда дигиталов – на четыре позиции. Можно сделать вывод о том, что дигиталы имеют высокую обучаемость и способность при напряженном и длительном интеллектуальном труде в случае, если новая информация представлена визуально.

Результаты тестирования по К. Куперу показали, что команда визуалов увеличила свои результаты только лишь на одну позицию, команда аудиалов – на три позиции, команда кинестетов – на две позиции, а команда дигиталов – аж на четыре позиции. Делаем вывод, что дигиталы могут проявлять инициативу, имеют высокую мотивацию, быстро усваивают общие способы действий, применяя пошаговую инструкцию.

Результаты проведения мониторинга по языковым навыкам показали, что визуалы увеличили свои результаты на две позиции, аудиалы – на три позиции, кинестеты и дигиталы – на четыре позиции в равной степени. Можно отметить, что именно по результатам языкового мониторинга команда кинестетов проявила инициативу для выполнения задания творческого характера и именно наличие опыта творческой деятельности позволило им успешно справиться с заданиями урока.

Заключение

Мы согласны с утверждением о том, что, воспринимая мир через репрезентативные системы (визуальную, аудиальную, кинестетическую и дигитальную), человек кодирует жизненный опыт в коре головного мозга. Эти системы являются первичными репрезентативными системами, которые мы используем постоянно. И хотя все четыре системы используются нами одновременно, мы склонны отдавать предпочтение одной по сравнению с другими [Первушина Н. А., 2013]. Учетывание преобладающих типов восприятия информации окружающего мира и его особенностей, в рамках учебной школьной программы и межпредметной интеграции, способствует более эффективному восприятию учебного материала, установке взаимосвязей отличных друг от друг школьных предметов, имеющих в одной параллели класса, решению учебных проблем. Мы намерены и далее продолжить проведение исследования в области методики проблемно – ориентированного обучения, используя межпредметную интеграцию на школьных уроках.

Цель проведенного исследования в том, что ведущие каналы восприятия – визуальный, аудиальный, кинестетический и дигитальный, влияют на развитие языковых навыков, игрового мышления, интерпретации, в рамках предметной интеграции, была подтверждена положительной динамикой уровней тестирования и результатами проведенного исследования в 7 классе.

Были подтверждены выдвинутые гипотезы о том, что при изучении учащимися учебной информации необходимо учитывать ведущий канал восприятия, и это сможет развить языковые навыки, игровое мышление, интерпретацию - в предметной взаимосвязи.

По результатам исследования применения метода проблемно – ориентированного обучения с дифференцированным подходом, на интегрированном уроке, можно отметить положительные аспекты:

составление развернутого плана урока при совместном его обсуждении с коллегами фокус – группы, обмен опыта между коллегами;

умение анализировать программный материал выявлять возможные трудности, с которым встретятся разные группы;

разработка заданий станций с учетом ведущего канала восприятия информации;

реализуется желание у одаренных учеников в классе более глубоко исследовать области межпредметных знаний заданий урока;

появляется возможность эффективной работы с учащимися. Нуждающимся в поддержке учеников и учителя.

Но есть и некоторые трудности, с которыми можно столкнуться, при проведении подобного исследования:

планирование и подготовка такого урока, подбор заданий с помощью ведущего канала восприятия занимает много времени, поэтому при выборе таких видов исследований необходимо это учесть;

такой урок может быть предназначен не для всей параллели, так как при его планировании учитываются индивидуальные особенности каждого ребенка;

Не в каждом классе целесообразно проводить урок в командах, по станциям, для этого необходимо учитывать психолого – возрастные особенности детей.

Список использованной литературы

1. Аксенова Анна Николаевна, & Варинов Владислав Владимирович (2018). Индивидуально-дифференцированный подход в физическом воспитании курсантов: проблемы и возможности. Проблемы современного педагогического образования, (.27-23 ,(3-58

2. Коршунова, О. В. (2009). Обучение сельских школьников на основе интегративно-дифференцированного подхода.
3. Первушина, Н. А. (2013). Эффективность применения визуальных средств обучения: определение границ. Высшее образование в России, (.126-121 ,(2
4. Макаркин, А. В. (2005). Дифференцированный подход к формированию мотивации учебной деятельности учащихся общеобразовательных учреждений: На примере дисциплин школьного математического курса. Диссер. канд. педагог. наук.
5. Мартынова, О. В. (2020). Дифференцированный подход к обучению иностранному языку студентов разных профилей неязыковых вузов. In Ресурсосберегающие технологии в агропромышленном комплексе России (pp. .277-275
6. Осмоловская, И. М. (1998). Организация дифференцированного обучения в современной общеобразовательной школе.

МАЗМУНЫ/СОДЕРЖАНИЕ

№	ФИО	стр
1.	ZIYOTOV Farrux Saodilla O'g'li	3
2.	АЛМАБАЕВА Нұрғайша Махаметшариевна, АБДРАСИЛОВА Венера Оналбаевна, БАЙДУЛЛАЕВА Гулжахан Елтаевна	4
3.	МАУШЕВА Акмарал Нареновна, БИСЕНГАЛИЕВ Аскар Сактапбергеневич	6
4.	ЕСЕРКЕНОВА Жумагуль Курманалина, НУРЖАНОВА Дарига Катеновна, ХАСАНОВА Кумисай Кумаровна	9
5.	КЕНЖЕБАЙ Жүзім Әлімханқызы, РЫСКУЛОВА Сунгат Кайдаровна	13
6.	ИМАНБАЕВА Жазира Задашевна	15
7.	КАЙРОВА Сулушаш Сабыргалиевна	17
8.	КАСЫМОВА Акмарал Хамзиевна	19
9.	КУНАНБАЕВА Асия Сембаевна	22
10.	КУШЕРБАЕВА Инкар Қанатқызы	26
11.	МАНАТБЕКОВ Жуман Манатбекович	28
12.	МАННАПОВ Ансар Мендикулович	30
13.	МУРТАЗОЕВА Светлана Кронидовна	33
14.	МЫРЗАХМЕТОВА Жайна Жалғасбекқызы, НАУБАЕВА Хапиза Тәңірбергенқызы	37
15.	НУРМАХАНОВА Динара Камалбековна, КАРАБАЕВА Фарида Малгаждаровна	42
16.	ОМАРБАЕВА Элеонора Алиевна	44
17.	СМАГУЛОВА Нала Тлеубековна, ОМАРБЕКОВА Куралай Алпысовна	47
18.	ОНГАРБАЙ Жанасыл	51
19.	ОРЫНБАЕВА Назым Әлиқызы, НАУБАЕВА Хапиза Тәңірбергенқызы	55
20.	ОСПАНОВА Ғалия Оразбайқызы, СЛЯМБЕКОВА Айнұр Айдарқызы, ОСПАНОВ Айдар Игентайұлы	60
21.	РАХМАТУЛЛА Хайитбоев	62
22.	НОЗИМА Урунова, О. М. Пардаев	67
23.	САБИТҚЫЗЫ Самал	71
24.	САНДЫБАЕВА Анар Талгатовна, МАЙҚОЖАНОВА Айгерім	73
25.	ТАХМЕТОВА Адия Сайрановна, БАКТУБАЕВА Алия Сайрановна, ГАБДУЛЛИНА Аяжан Нуржановна	75
26.	ТАШЕНОВ Амирхан Шингизханович	79
27.	ТЕТЕРИНА Екатерина Александровна, Л. Г. Пузеп	82
28.	ХАЙТМАТОВ Фарход Халикулович	84
29.	ХАЛИТОВА Альфия Камильевна, ИДРИСОВА Сауле Кулахметовна	86

Қолжазбалар өңделеді және қайтарылмайды. Авторлардың көзқарасы, ұстанымы сақталады. Жинақтағы деректердің нақтылығына авторлар жауапты. Олардың байлам-тұжырымдары редакция көзқарасымен сәйкеспеуі де мүмкін. Ғылыми басылымда жарияланған материалдар көшіріп басылған жағдайда сілтеме жасалуы тиіс.

**Халықаралық Білім және Ғылым Академиясы
International Academy of Education and Science
Международная Академия Образования и Науки**

2023